

DİNİ TETKİKLER DERGİSİ
JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

مجلة الدراسات الدينية

Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 2 (Aralık/December 2024)

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

E-ISSN 2645-9132

Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 7 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2024

Dergi Hakkında

Dergi Adı	ULUM
Diğer Adı (Çevirisi)	ULUM
e-ISSN	2645-9132
Yayın Aralığı	Yılda 2 Sayı (Temmuz & Aralık)
Dergi Web Sitesi	https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulum
Yayına Başlangıç	31.07.2018
Baş Editör	Doç. Dr. Halil İbrahim Doğan
Yayıncı	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İmtiyaz Sahibi	Prof. Dr. Nuri Adıgüzel
Yayımlandığı Ülke	Türkiye
Yayın Modeli	Açık Erişim
Yayın İçeriği	ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, Dinî Araştırmalar adı altında Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları alanlarında ve alt dallarında hazırlanan çok yönlü özgün çalışmaları kapsar.
Okur Kitlesi	ULUM Dinî Tetkikler Dergisi'nin hedef kitlesi, İslami ilimler alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır.
Yayın Dili	Türkçe- İngilizce- Arapça
	ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, Sosyal ve Beşerî Bilimler/Din alanlarıyla (İslâm, din, etik, tarih, hukuk, dil bilim, felsefe,

Hakkında

psikoloji, sosyoloji, eğitim) alakalı konuları kapsamaktadır. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, İslâmî ilimlerde alana katkı sağlayacak çalışmaları Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yayımlayarak bu alandaki bilginin ulusal ve uluslararası düzeyde artmasını ve paylaşımını amaçlamaktadır. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi'nin hedef kitesini akademisyenler, araştırmacılar, lisansüstü öğrenciler ve ilgili akademik kurum ve kuruluşlar oluşturmaktadır. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, 31 Temmuz ve 31 Aralık tarihlerinde olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanan ve açık erişimli bir dergidir. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, 2018 yılında yayın hayatına başlamış, 2020'de ULUM İslami İlimler Eğitim ve Araştırma Merkezi'ne devredilmiş, 2022'de ise Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları adı altında yayımlanmaya devam etmektedir. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, çift taraflı kör hakemlik sisteminin hassasiyetle işletildiği hakem sürecine tabi tutulmaktadır. Ayrıca tüm makaleler yayın etiği ihlallerini engellemek amacıyla intihal taramasından geçirilir ve benzerlik oranının %20'si geçmemesi ön şart olarak aranmaktadır.

ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, ERIH PLUS, Index Islamicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ) ve EBSCO-Central& Eastern European Academic Source (CEEAS) tarafından taranmakta olup "uluslararası alan indeksli" bir dergidir.

Ücret Politikası

ULUM dergisinin tüm giderleri yayıncı tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için hiçbir ad altında işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz. ULUM dergisi yayın politikaları gereği sponsorluk ve reklam da kabul etmemektedir.

Arşiv Politikası

1. Yayıncı, yazarlara, bir makalenin kendi kendine arşivleme (yazarın kişisel web sitesi) ve/veya yayımlandıktan sonra kurumsal bir havuzda arşivleme için bir makalenin (yayıncı pdf) nihai yayınlanmış sürümünün kullanılmasına izin verir.
2. Yazarlar, makalelerini halka açık ve/veya ticari konu tabanlı arşivlerde kendi kendilerine arşivleyebilirler. Ambargo süresi yoktur ancak yayınlanan kaynak belirtilmeli ve dergi ana sayfasına veya makalelerin DOI'sine bir bağlantı ayarlanmalıdır.

3. Yazarlar makalenin çıktısını PDF belgesi olarak indirebilirler. Yazarlar makalenin kopyalarını meslektaşlarına herhangi bir ambargo olmaksızın gönderebilir.

4. Yayıncı, makalelerin tüm sürümlerine izin verir (Gönderilen sürüm, kabul edilmiş versiyon, yayınlanmış versiyon) ambargo olmaksızın yazarın tercih ettiği bir kurumsal veya başka bir arşivde saklanacaktır.

Hakemlik Türü	Çift Taraflı Kör Hakemlik
İncelemede Geçen Süre	Ortalama 3 ay
İntihal Kontrolü	Turnitin/İntihal.net

Yayın ve Danışman Kurulu | Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Çalışkan

Ankara University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
duralaroltu@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2899-9111>

Prof. Dr. Ali Osman Kurt

Social Sciences University of Ankara |
Faculty of Divinity
Department of Philosophy and Religion
alosman66@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1459-7832>

Prof. Dr. Zeki Salih Zengin

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Philosophy and Religion
zszengin@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2354-8899>

Prof. Dr. Ali Avcu

Social Sciences University of Ankara |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
aliavcu01@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8416-4066>

Prof. Dr. Bülent Akot

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
bulentakot@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9418-3140>

Prof. Dr. Yaşar Yiğit

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
dryasar66@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2152-524X>

Prof. Dr. Ahmet Yıldırım

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ayildirim2000@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0856-9678>

Prof. Dr. Muhammet Tarakçı

Bursa Uludağ University | Faculty of
Divinity
Department of Philosophy and Religion
mtarakci@uludag.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9547-7535>

Prof. Dr. Özcan Güngör

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Philosophy and Religion
ozcangungor@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-0775-023X>

Prof. Dr. Ali Karataş

Sakarya University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
karatasali5@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3365-0627>

Prof. Dr. Cenksu Üçer

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hcenksuucer@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9874-2990>

Prof. Dr. Mehmet Kalaycı

Ankara University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
mehkala@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9016-3123>

Assoc. Prof. Özcan Akdağ

Erciyes University | Faculty Of Divinity
Department of Philosophy and Religion
ozcanakdag@erciyes.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7156-401X>

Assoc. Prof. Ferhat Gökçe

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ferhatgokce@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8181-1088>

Assoc. Prof. Mehmet Akif Ceyhan

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
eylul980@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8709-3833>

Assoc. Prof. Yüksel Salman

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ysalman@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5747-9639>

Assoc. Prof. Abdulhekim Ağırbaş

Çankırı Karatekin University | Faculty of
Islamic Sciences
Department of Basic Islamic Studies
aagirbas@karatekin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3420-6747>

Assoc. Prof. Kadir Gömbeyaz

Kocaeli University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
kgombeyaz@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5204-5564>

Assoc. Prof. Orkhan Musakhanov

Afyon Kocatepe University | Faculty of
Islamic Sciences
Department of Basic Islamic Studies
omusakhanov@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9081-3771>

Assoc. Prof. M. Mücahit Asutay

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
masutay@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3200-4666>

Assoc. Prof. Fatma Bayraktar Karahan

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hfzbayraktar@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1624-9623>

Editörler | Editorial Board

Baş Editör | Editor in Chief

Assoc. Prof. Halil İbrahim Doğan
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ibrahimseyh60@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9644-5498>

Etik Editörü | Ethics Editor

Dr. Abdullah Demir
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
abdemir@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7825-6573>

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

Prof. Dr. Cafer Acar
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of History and Arts of Islam
caferacar@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1818-5958>

İndeks ve İstatistik Editörü | Index and Statistics Editor

Havva Özgün
Yazım Desteği Akademik Yayın ve
Danışmanlık
info@yazimdestegi.com
<https://orcid.org/0000-0002-2905-5326>

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Res. Asst. Musa Eşit
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
musaesit1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7100-2084>

Dil Editörleri | Language Editor

İngilizce | English

Dr. Nur Efeoğlu
University of Exeter | Collage of Social
Sciences and International Studies
Department of Arab and Islamic Studies
n.efeoğlu@exeter.ac.uk
<https://orcid.org/0000-0002-5392-0172>

Arapça | Arabic

Dr. Mehmet Candan
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
m.candan766@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0154-8655>

Türkçe | Turkish

Assoc. Prof. Halil İbrahim DOĞAN
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Hadith
hidogan@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9644-5498>

Alan Editörleri | Field Editors

Kapsam: Arap Dili ve Belâgatı**Scope: Arabic Language and Rhetoric**

Assoc. Prof. Servet Demirbaş
Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
servetdemirbas@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6415-2140>

Kapsam: Arap Dili ve Belâgatı**Scope: Arabic Language and Rhetoric**

Res. Asst. Hatice Keskinoğlu
Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hozipek@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9508-6326>

Kapsam: Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi**Scope: The History of Kalam and Islamic Sects**

Dr. Kamile Akbal
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
kakbal@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1497-1513>

Kapsam: Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi**Scope: The History of Kalam and Islamic Sects**

Res. Asst. Hümeysra Hacıbrahimoğlu
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
h.haciibrahimoglu@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7841-0665>

Kapsam: Hadis**Scope: Hadith**

Dr. Abdulalim Demir
Muş Alparslan University | Faculty of Islamic
Sciences
Department of Basic Islamic Studies
abdulalim.demir@alparslan.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6815-7739>

Kapsam: Tefsir**Scope: Construction**

Dr. Ayşe Uzun
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies, Ankara,
Turkey
a.uzun@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5359-6827>

Kapsam: Tasavvuf**Scope: Islamic Mysticism**

Res. Asst. Büşra Betül Pınar
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
busrabetulpunar@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0217-8163>

Kapsam: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kurâat İlmi**Scope: Reading the Qur'an and the Science of Recitation**

Assoc. Prof. Fatih Kanca
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
fkanca@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3486-9364>

Kapsam: İslam Hukuku

Scope: Islam law

Res. Asst. Hasan Selek
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hsnslk03@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2843-6714>

Kapsam: İslam Felsefesi

Scope: Islamic Philosophy

Dr. Hacer Ergin Özkan
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
hacererginozkan@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6022-4319>

Kapsam: İslam Felsefesi

Scope: Islamic Philosophy

Res. Asst. Bilge Sever Kıyak
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
severbilge@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5593-7675>

Kapsam: Din Eğitimi

Scope: Religious Education

Assoc. Prof. Ahmet Yemenici
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
ahmetyemenici@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7549-5074>

Kapsam: Din Eğitimi

Scope: Religious Education

Dr. Mehmet Enis Serinsu
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
enisserinsu9307@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2510-7886>

Kapsam: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kırâat İlmî

Scope: Reading the Qur'an and the Science of Recitation

Res. Asst. Sümeyye Aysu
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
sumeyyeaysu1995@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4786-0203>

Kapsam: Din Sosyolojisi

Scope: Sociology of Religion

Dr. Mehmet Emin Sarıkaya
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
mesarikaya@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7550-4727>

Kapsam: Dinler Tarihi

Scope: History of Religions

Res. Asst. Hayriye Özlem Sürer
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
hayriyeilahiyat57@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1945-3937>

Kapsam: Din Psikolojisi

Scope: Psychology of Religion

Dr. Rümeyza Nur Türken Dayan
Ankara Yildirim Beyazıt University |
Institute of Social Sciences
Department of Philosophy and Religion
rumeysanurturker@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3477-7048>

Kapsam: Din Psikolojisi

Scope: Psychology of Religion

Res. Asst. Hümeysra Ahsen Doğan
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
humeysraahsenn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3813-8470>

Kapsam: İslam Tarihi

Scope: Islamic History

Prof. Dr. Cafer Acar

Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity

Department of History and Arts of Islam
caferacar@aybu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1818-5958>

Kapsam: İslam Tarihi

Scope: Islamic History

Res. Asst. Muhsin Düğeroğlu

Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity

Department of History and Arts of Islam,
Ankara, Turkey

muhsin_gfb_06@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3975-6230>

**Kapsam: Osmanlı Türkçesi ve Türk İslam
Edebiyatı**

**Scope: Ottoman Turkish and Turkish-Islamic
Literature**

Dr. Hüseyin Şıra

Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity

Department of History and Arts of Islam
tosyevi@mynet.com

<https://orcid.org/0000-0002-7690-2217>

İletişim

Bize Ulaşın

Bizimle iletişime geçmenin en iyi yolu e-postadır.

Tüm editörlerin bireysel iletişim bilgileri mevcuttur ve Editor Kadrosu bulunabilir.

Editöryal Yetkili

Ad Soyad: Assoc. Prof. Halil İbrahim Doğan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9644-5498>

E-posta: hidogan@aybu.edu.tr

Telefon: 03129061605

Adres: Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Divinity

Esenboga C- 216

Şehir: Ankara

Ülke: Türkiye

Posta Kodu: 06760

Etik Editörü

Etik Editörü

Dr. Abdullah Demir

Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty of Divinity

Department of Basic Islamic Studies

abdemir@aybu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7825-6573>

Yayınevi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ROR ID: <https://ror.org/05ryem72>

ISNI: 0000 0004 0454 9762

Crossref: 501100014801

E-posta: ilahiyat@aybu.edu.tr

Telefon: 03129061599

Adres: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, C Blok, Dumlupınar Mahallesi

06760 Çubuk / ANKARA

Şehir: Ankara

Ülke: Türkiye

Posta Kodu: 06760

İtiraz

Bilimsel içeriğini yanlış anladığımız için makalenizi reddettiğimizi düşünüyorsanız, lütfen ulumdergisi@gmail.com adresinden editör ekibimize bir itiraz mesajı gönderin.

Şikâyet

Şikâyetler doğrudan ulumdergisi@gmail.com adresine e-posta ile gönderilmelidir.

E-ISSN 2645-9132

Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 7 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2024

İçindekiler | Contents

Halil İbrahim Doğan

Editörden | *From the Editor*

I-IV

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Büşra Zoba-Cenksoy Üçer

Diyanet Gazetesi'nde İman Esaslarının Ele Alınışı Hakkında Bir İnceleme

A Review of the Discussion of the Principles of Faith in Diyanet Newspaper

87-137

Handan Zülal Ersoy-Behlül Tokur

Evlat Edinme Süreci ve Dini Tutum (Dezavantajlı Aileler Üzerine Bir Araştırma)

Adoption Process and Religious Attitude (A Research on Disadvantaged Families)

139-179

Teorik Makaleler | Theoretical Articles

Yunus Gümüş

Modern Tıbbın Sekülerleşme Süreci ve Tıbbileştirme İnşası

181-216

Secularization Processes of Modern Medicine and The Construction of Medicalization

Mahmut Şımşat

İşrâkî ve Meşşâî Sentezden Kaynaklı Mâhiyet Problemleri: Kemalpaşazâde ve Devvânî Üzerine Bir Analiz

217-253

Problems of Quiddity arising from the Illuminationist and Peripatetic Synthesis: An Analysis on Kemalpashazâda and Dawwânî

Sempozyum İncelemesi | Review Symposium

Musa Eşit

Uluslararası Maverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu, 17-18 Ekim 2024, Tirmiz/Özbekistan

255-268

International Symposium on Islamic Scholars from Transoxiana to Anatolia: Imâm al-Tirmidhî and Hakîm al-Tirmidhî, October 17-18, 2024, Termez/Uzbekistan

E-ISSN 2645-9132

Dinî Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 7 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2024

Editörden | From the Editor

Değerli Okurlar!

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yayını olan *Ulum Dinî Tetkikler Dergisi*'nin 2024 yılının son sayısı ile karşınızda olmaktan mutluluk duyuyoruz.

Ulum Dinî Tetkikler Dergisi'nin Temmuz sayısı için çeşitli alanlardan araştırma, inceleme, derleme ve kitap tanıtımı gibi farklı türlerden çalışmalar gelmiştir. Dergimize gelen bu çalışmalar, benzerlik oranı, İSNAD atıf sistemine, yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu gibi açılarından ön incelemeden geçmiş, sonrasında ilgili alan editörleri tarafından incelenmiş ve akabinde çift taraflı kör hakemlik modeli uygulanmıştır. Değerlendirmeler sonucunda bu sayımızda Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi ile Din Psikolojisi alanından birer tane araştırma makalesine, Din Sosyolojisi ile İslâm Felsefesi ilim dallarından ise birer tane teorik makaleye ve fakültemizin ortaklığıyla düzenlenen "Uluslararası Maverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu"nun tanıtıma ait bir yazıya yer verilmiştir. Bu çerçevede yazarlarımızı tebrik ediyor, yeni çalışmalarında başarılar diliyorum. Özellikle bu makalelerin yayınlanmasına vesile olan ve görüşleriyle katkılarda bulunan hakemlerimizin her birine teşekkür ediyorum.

Halihazırda Index Islamicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ) ve EBSCO-Central& Eastern European Academic Source (CEEAS) indekslerinde taranarak

uluslararası alan indeksli bir dergi olan *Ulum*, bir diğer önemli bir indeks olan ERIH PLUS tarafından da kabul almıştır. Ayrıca başta Tr Dizin olmak üzere birçok indekse de başvuru yapılmış ve süreçler devam etmektedir. Bu bağlamda indeks işlerine teknik destek vererek dergimize katkı sunan Yazım Desteği Akademik Yayıncılık ve Danışmanlık'ına da teşekkür ediyorum.

Bu sayımızın yayımlanmasında katkıları olan bütün editöryal ekibe, yayın ve danışma kurullarında yer alan kıymetli hocalarımıza, dergimizin daha iyi bir hale gelmesi için desteklerini esirgemeyen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Ulum Dinî Tetkikler Dergisi'nin bundan sonraki dönemde daha iyi bir seviyeye ulaştırmak ümidiyle yeni sayı/larda görüşmek üzere....

Baş Editör

Doç. Dr. Halil İbrahim DOĞAN

<https://orcid.org/0000-0002-9644-5498> | hidoğan@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

E-ISSN 2645-9132

Dinî Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 7 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2024

Editörden | From the Editor

Dear Readers!

We are pleased to welcome you with the last issue of 2024 of the *Journal of Ulum Religious Studies*, the publication of Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Divinity.

For the July issue of *Ulum Journal of Religious Studies*, different types of works such as research, reviews, compilations and book introductions were received from various fields. The articles were subjected to pre-examination to identify similarity percentage, conformity to ISNAD style, writing and publication principles, and then the field editors made their own assessments. After having completed these preliminary checks and assessments, the papers were selected to send to the referees for the double-blind peer review. As a result of the evaluations, this issue includes one research article each from the fields of Kalām and History of Islamic Denominations and Psychology of Religion, one theoretical article each from Sociology of Religion and Islamic Philosophy, and an article on the introduction of the “International Symposium on Islamic Scholars from Maverāünnehir to Anatolia: Imam al-Tirmidhi and Hakīm al-Tirmidhi Symposium” organized in cooperation with our faculty. In this context, I congratulate our authors and wish them success in their new endeavors. In particular, I would like to thank each and every one of our referees engaging in peer review work and contributing the publication of these articles with their invaluable comments.

Ulum, which is currently indexed in Index Islamicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ) and EBSCO-Central & Eastern European Academic Source (CEEAS) indexes, has also been accepted by ERIH PLUS, another important index. In addition, applications have been made to many indexes, especially TR Index, and the processes are ongoing. I would like to thank the Yazım Desteği Akademik Yayıncılık ve Danışmanlık, for their technical support to finilize the index procedure

I would like to thank the entire editorial team who contributed to the publication of this issue, our esteemed professors in the editorial and advisory boards, and everyone who has supported our journal to make it better.

We hope to bring the Journal to a better level in the next period.

See you in new issue/s....

Chief Editor

Assoc. Prof. Halil İbrahim DOĞAN

<https://orcid.org/0000-0002-9644-5498> | hidogan@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazit University, Ankara/Turkey

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

E-ISSN 2645-9132

Diyaret Gazetesi'nde İman Esaslarının Ele Alınışı Hakkında Bir İnceleme

Büşra ZOBA | <https://orcid.org/0000-0002-3131-4980> | zobabusra94@gmail.com

Milli Eğitim Bakanlığı, Hacı Bayram Veli Spor Lisesi, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Cenkşu ÜÇER | <https://orcid.org/0000-0001-9874-2990> | cenksu.ucer@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Bu çalışma, Diyanet Gazetesi'nde İslam dininin iman esaslarının ele alınışını konu edinmektedir. 1968-1990 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın süreli dini yayını olarak yayımlanan Diyanet Gazetesi'nin muhtevasında yer alan konulardan biri de İslam dininin inanç/iman esaslarıdır. Kanun'un Başkanlığa yüklediği "toplumu İslam dininin inanç esasları ve din konusunda aydınlatmak" görevi çalışmamızın şekillenmesinde etkili olmuştur. Başkanlığın Diyanet Gazetesi'nde "İslam dininin inanç esasları" hakkında yapmış olduğu bilgilendirmenin incelenmesi önemli görülmektedir. Bu çalışma, Başkanlığın Diyanet Gazetesi'nde iman esasları hakkında yaptığı bilgilendirmeyi incelemeyi, bu konudaki bakış açısını ve katkısını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma hüviyetindeki bu çalışmada söz konusu amaca bağlı olarak Başkanlığın yapmış olduğu bilgilendirmede klasik Kalam ilminin muhtevasında yer alan bilgiler uluhiyyet, nübüvvet ve sem'iyat şeklinde üç başlık altında ele alınmıştır. Bundan ötürü araştırmada Allah'a, meleklerle, peygamberlere, kitaplara, ahiret gününe, kader ve kazaya iman olmak üzere 6 esastan müteşekkil iman esasları konusunun ele alınış biçimini ve Başkanlığın bu konulara bakış açısını ortaya koymak hedeflenmektedir. Çalışmanın temel hipotezi, Diyanet Gazetesi'nin İslam dininin inanç/iman

esaslarına dair dinî konulara ağırlıklı olarak yer verdiği ve bu konuda yoğun bilgilendirme yaptığı şeklindedir. Çalışmanın deseni bağlamında öncelikle Diyanet Gazetesi'nin kısa bir tarihçesi ve muhtevası hakkında genel bir çerçeve çizilmekte, daha sonrasında uluhiyyet bağlamında Allah'a ve kadere iman, nübüvvet konusu bağlamında peygamberlere ve kitaplara iman, son olarak da sem'iyat konusu bağlamında ahiret gününe ve meleklerle iman olmak üzere 6 iman esası hakkında bilgilendirme yapılmakta ve çalışma bir değerlendirmeyle tamamlanmaktadır. Araştırmmanın bağımlı değişkenleri olarak belirlenen iman esasları ile ilgili olan yazılar, Diyanet Gazetesi'nin (araştırmanın evreni) amaçlı örnekleme ile taranması suretiyle örneklem tespit edilmiştir. Diyanet Gazetesi'nde inanca dair konuları ele alan toplam dört yüz iki (402) yazıdan iki yüz kırk dokuz (249) yazı/makalenin iman esasları ile alakalı olduğu, iman esaslarıyla ilgili yazıların inanca dair olanların yüzde altmış ikisine (%62) tekabül ettiği görülmektedir. Bu makalelerin yüz yedi (107) tanesini uluhiyyet konusu, doksan dokuz (99) tanesini nübüvvet, kırk üç (43) tanesini ise sem'iyat konusu oluşturmaktadır. Diyanet Gazetesi'nde 1970-80'li yıllarda iman esaslarıyla ilgili hususların daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç, Diyanet Gazetesi'nde inanç konularının muhtevasında ağırlıklı bölümün iman esasları konusu olduğunu göstermektedir. Söz konusu dönem itibarıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olmaması hasebiyle Diyanet Gazetesi'nin; toplumun İslam'ın iman esasları hakkında bilgilendirilmesi hususunda Başkanlığın önemli bir aracı olduğunu ve mühim bir ihtiyacı karşıladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi, Diyanet Gazetesi, İman Esasları, Uluhiyyet, Nübüvvet, Sem'iyat.

Atıf Bilgisi

Zoba, Büşra - Üçer, Cenksu. "Diyanet Gazetesi'nde İman Esaslarının Ele Alınışı Hakkında Bir İnceleme". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 87-137.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1537415>

Geliş Tarihi	22.08.2024
Kabul Tarihi	09.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Etik Beyan	Bu çalışma, 2023 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Cenksu Üçer'in danışmanlığında Büşra Zoba tarafından tamamlanan "Diyanet Gazetesi'nin İnanç Konuları Açısından İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

	<p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p>
Yazar Katkıları	<p>Büşra Zoba (%55) Cenk Üçer (%45)</p>
Etik Bildirim	<p>ulumdergisi@gmail.com</p>
Çıkar Çatışması	<p>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</p>
Finansman	<p>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</p>
Telif Hakkı & Lisans	<p>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</p>

A Review of the Discussion of the Principles of Faith in Diyanet Newspaper

Büşra ZOBA | <https://orcid.org/0000-0002-3131-4980> | zobabusra94@gmail.com

Ministry of National Education, Hacı Bayram Veli Sports High School, Ankara,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Cenkşu ÜÇER | <https://orcid.org/0000-0001-9874-2990> | cenksu.ucer@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazıt University, Faculty of Divinity,
Department of History of Islamic Sects, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

This study examines the discussion of the principles of faith in Islam as addressed in the Diyanet Newspaper. One of the topics featured in the Diyanet Newspaper, a periodical religious publication of the Presidency of Religious Affairs published between 1968 and 1990, is the belief system and principles of the Islamic faith. The duty of “enlightening society about the principles of faith and the religion of Islam,” as mandated by law for the Presidency, has influenced the direction of this study. Examining the information provided by the Presidency in the Diyanet Newspaper regarding the “principles of belief in Islam” is considered significant. This study aims to analyze the information provided by the Presidency in the Diyanet Newspaper regarding the principles of faith and to evaluate its perspective and contributions on the subject. This study, conducted as qualitative research, examines the information provided by the Presidency concerning the classical science of Kalām, organized under three main headings: divinity, prophethood, and *sam‘iyyāt*, based on the study’s objectives. The research aims to

explore the approach to the principles of faith, which consist of six fundamental beliefs: belief in God, angels, prophets, revealed books, the hereafter, and divine decree (*al-qaḍā'*) and predestination (*al-qadar*), as well as the Presidency's perspective on these matters. The main hypothesis of the study is that the Diyanet Newspaper primarily addresses religious issues related to the principles of faith in Islam and provides extensive information on this subject. In the design of the study, a general framework is first established regarding the brief history and content of the *Diyanet Newspaper*. Subsequently, belief in God and destiny is examined in the context of divinity, belief in prophets and revealed books in the context of prophethood, and belief in the hereafter and angels in the context of *sam'iyāt*. The six principles of faith (*īmān*) are discussed, and the study concludes with an evaluation. The articles related to the principles of belief, identified as the dependent variables of the research, were selected through purposeful sampling by analyzing the Diyanet Newspaper (The scope of the research). It was observed that out of a total of 402 articles in the Diyanet Newspaper addressing issues of faith, 249 articles focus specifically on the principles of belief. These articles constitute 62% of all articles related to faith. Among them, 107 articles discuss the subject of divinity, 99 address prophethood, and 43 focus on *sam'iyāt*. It is observed that issues related to the principles of faith were covered more extensively in the *Diyanet Newspaper* during the 1970s and 1980s. This finding suggests that the majority of the content on faith-related issues in the *Diyanet Newspaper* focused on the principles of belief. Since Religious Culture and Moral Knowledge lessons were not compulsory during this period, the *Diyanet Newspaper* appears to have served as a significant tool for the Presidency in educating society about the principles of belief in Islam and addressing a critical need.

Keywords

History of Islamic Sects, Diyanet Gazetesi (Newspaper), Principles of Faith, Divinity/Uluhiyya, Prophethood/Nubuwwa, Sam'iyya.

Citation

Zoba, Büşra - Üçer, Cenksu. "A Review of the Discussion of the Principles of Faith in Diyanet Newspaper". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 7/2 (December 2024), 87-137.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1537415>

Date of Submission	22.08.2024
Date of Acceptance	09.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study is based on the master's thesis entitled "An Analysis of Religious Newspaper in terms of Faith Issues", completed in 2023 at Ankara Yıldırım

Beyazıt University, Institute of Social Sciences by Büşra Zoba under the supervision of Prof. Dr. Cenksu Üçer.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author Contribution

Büşra Zoba (%55)

Cenksu Üçer (%45)

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints

ulumdergisi@gmail.com

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Bu çalışmada Diyanet Gazetesi'nde İslam dininin iman esaslarının ele alınışını incelenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı süreli yayın hizmetini "Reislik Mecmuası"¹ denemesiyle başlatarak "Diyanet İşleri Reislik Mecmuası Ramazan Nüshası" ile devam ettirse de sistematik süreli yayın faaliyetlerinin temeli 1962 yılında Diyanet Dergi'nin yayımlanması ile atılmıştır.² 1991 yılına kadar bu isimle devam eden dergi 1991 yılı Ocak ayından itibaren "Diyanet İlmî Dergi" olarak yayın hayatına devam etmektedir.³ 1968 yılında ise Diyanet Dergi'nin yanı sıra süreli yayına duyulan ihtiyaç dolayısıyla 15 günde bir yayımlanmak üzere 22 Kasım'da Diyanet Gazetesi yayımlanmıştır.⁴

Başkanlık, toplumda birlik, bütünlük ve dayanışmayı sağlamak, toplumu din konusunda gerçek kaynaklar ve doğru bilgiler aracılığıyla aydınlatmak için gerçek ve sanal ortamlarda basılı, süreli yayınlar tertip edip hazırlamakta ve lüzum gördüğünde bunları ücretsiz olarak kullanıma sunmaktadır. Diyanet Mecmua, Diyanet İlmî Dergi, Diyanet Gazetesi, Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Avrupa Dergi, Diyanet Aile Dergisi, Diyanet Avrasya Dergisi, Kalem Dergi (Arapça), Nüceym Çocuk Dergisi (Arapça), Diyanet Cim Dergisi, Geçerken Dergisi, Diyanet Arapça İlmî Dergi, Diyanet Bayram Gazetesi, Diyanet Journal (İngilizce) Başkanlığın süreli yayın faaliyetleridir. Günümüzde Başkanlığın süreli yayın faaliyetleri Diyanet İlmî Dergi, Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Aile Dergisi, Geçerken Dergisi, Diyanet Arapça İlmî Dergi, Diyanet Cim Dergisi, Diyanet Bayram Gazetesi, Kalem Dergi, Nüceym Çocuk Dergisi ve Diyanet Journal olarak devam etmektedir. Bu çalışmanın konusunu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini

¹ Lamia Levent Abul, "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye", *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Aralık 2015), 28.

² Abul, "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye", 29.

³ Diyanet İşleri Başkanlığı, günümüzde İlmî Dergi ismiyle bilinen ilk süreli yayını "Diyanet İşleri Reisliği Mecmuası Ramazan Nüshası" adıyla 1956 yılında yayımlamıştır. Yüksel Salman, "Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları", *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Aralık 2015), 6. Dergi ve içeriği hakkındaki bazı değerlendirmeler için bk. Kamil Büyüker, "Mecmua'dan Dergi'ye Sırat-ı Müstakim'den Diyanet'e Süreli İslâmî Yayıncılığa Dair Notlar", *Diyanet Aylık Dergi*, 300 (Aralık 2015), 22-23.

⁴ Abul, "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye", 30.

yayımları içerisinde yer alan ve 1968-1990 yılları arasında 382 sayı olarak yayımlanan süreli yayını Diyanet Gazetesi'nin İslam dininin iman esaslarıyla ilgili konularının ele alınışı açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi teşkil etmektedir.

Diyanet Gazetesi'nde Başkanlığın Kanun'un kendisine yüklediği "İslam dininin iman esasları" hakkında yapmış olduğu bilgilendirmenin incelenmesi önemli görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kanun'un kendisine yüklediği görevden hareketle inanç konuları içerisinde yer alan iman esaslarıyla ilgili yaklaşımını ne kadar ortaya koyduğunun görülmesi adına çalışma önemli bir yere sahiptir. Literatür taraması yapıldığında Diyanet Gazetesi de dâhil Başkanlığın süreli yayınlarının farklı disiplinlerde tetkik edilmiş olmakla birlikte⁵ doğrudan konumuzla alakalı herhangi bir çalışma bulunmadığı görülmüştür. Çalışmamızın bu boşluğu dikkate alarak yapılması özgünlüğünü ve önemini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çocukları, gençleri, yetişkinleri ve bünyesinde hizmet veren personelini muhatap alarak yayımlanan Diyanet Gazetesi'nin iman esasları hakkında yayımladığı yazı ve makaleler üzerinde incelemelerde bulunarak ilgili konunun ele alınış biçimini ve Başkanlığın konuya bakış açısını ortaya koymaktır. Diyanet Gazetesi'nin muhtevasında yer alan İslam dininin iman esasları konusu dini ilimler arasında Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi'nin alanına girmektedir. İman esasları Kelam ilminde Allah'ın zatından ve sıfatlarından bahseden uluhiyyet; peygamberliğe ait meseleleri kapsayan nübüvvet; dünya ve ahiret bakımından yaratılmışların hallerini inceleyen sem'iyat olmak

⁵ Hafize Esra Kurt, *Diyanet Aylık Dergi'nin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Selin Şahin, *Din Siyaset İlişkilerine Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Diyanet Gazetesi ile İslamcı Dergilerin Mukayesesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Cenksu Üçer - Hatice Kübra Çelebi, "Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları ve Başyazılarda Yer Verilen Kur'an Ayetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 134-172; Cenksu Üçer, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi -Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde-", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2021), 23-104; Hatice Kübra Çelebi, *Diyanet Aylık Dergi'nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Cenksu Üçer - Büşra Zoba, "Diyanet İşleri Başkanlığının Süreli Yayınlarından Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler", *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 219-283.

üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır.⁶ Bundan ötürü araştırmada Allah'a, meleklerle, peygamberlere, kitaplara, ahiret gününe, kader ve kazaya iman olmak üzere 6 esastan müteşekkil iman esasları konusunun ele alınış biçimini ve Başkanlığın bu konulara bakış açısını ortaya koymak hedeflenmektedir.

Nitel hüviyetli bu çalışmada araştırmannın bağımlı değişkenlerini tespit ve araştırma konusu hakkında yapılan çalışmaları görmek için literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında araştırmannın bağımlı değişkenleri olarak belirlenen iman esasları konusu ile ilgili olan yazılar, Diyanet Gazetesi'nin (araştırmannın evreni) amaçlı örnekleme ile taranması⁷ suretiyle örneklem tespit edilmiştir.⁸ Çalışmada makale ve yazı taramaları, Gazete'nin baştan sona tek tek taranmasının yanı sıra ayrıca Başkanlığın dergi.diyamet.gov.tr adresi kullanılarak da teyit edilmiştir. Burada ilgili adreste bulunan "ara" ve "arşiv" kısımları kullanılmıştır. İlgili adresin "arşiv" kısmında Diyanet Gazetesi'nin PDF uzantılı dosyaları mevcuttur. Makale ve yazı araması yapılan "ara" bölümü; Dergi Türü, Yayın Başlangıç Tarihi, Yayın Bitiş Tarihi, Gösterilecek Kayıt Sayısı, Makale Başlığı, Konu, Yazar ve İçerik unsurlarından oluşmaktadır.⁹ Tarama sonucunda inanç konularıyla ilgili olarak tespit edilen toplam 402 yazının iman esasları ile ilgili olan 249'u uluhiyyet, nübüvvet ve sem'iyat başlıkları ile ilişkilendirilerek tasnif edilmiştir. Çalışmada ele alınan çerçevenin kolay görülmesi ve anlaşılır olabilmesi için tasnif edilen ilgili veriler grafikler ve tablolar kullanılarak paylaşılmıştır. Nitekim yapılan tarama neticesinde dikkate alınan başyazı, makale, röportaj vs. tüm yazıların hem başlık hem tema açısından araştırma konularımızla alakalı olanları ilgili tablolara yerleştirilmiştir. Gazete'nin muhtevası hakkında fikir edinebilmek için tablolarda ilgili yazıların hangi köşe ve bölümde bulunduğu, yer aldığı sayı, sayfa ve kim tarafından yazıldığı da belirtilmiştir. İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında temel ilkelerden biri

⁶ Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 75.

⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022), 229.

⁸ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001), 102.

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü", (Erişim 25 Ağustos 2023).

olarak kabul edilen deskriptif/tasvirî yaklaşımla¹⁰ bir içerik analizi yapılmıştır.¹¹ Yine İslam Mezhepleri tarihinde zihniyet analizi yapma¹² prensibi doğrultusunda ilgili tablolardan sonra ana hatlarıyla konuların ana muhtevalarından da kısaca bahsedilmiştir.

Diyanet Gazetesi'nin İslam dininin iman esaslarının ele alınışı bakımından incelendiği bu çalışma belirli bir dönem ve zamanı kapsamaktadır. Diyanet Gazetesi'nin Diyanet Aylık Dergi gibi gündeminin olmaması, bütün sayılarının inanç konuları açısından araştırılması çalışmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın bir diğer zorluğunu da gazete sayılarında yer alan inanç konularının kategorize edilmesi oluşturmaktadır. Bazen yazı başlığı ile içerik arasındaki örtüşmezlik konuların kategorize edilmesini zorlaştırmıştır.

Yukarıda ifade edilen amaç ve hedefler doğrultusunda çalışmanın deseni bağlamında öncelikle Diyanet Gazetesi'nin kısa bir tarihçesi ve muhtevası hakkında genel bir çerçeve çizilmekte, daha sonrasında uluhiyyet bağlamında Allah'a ve kadere iman, nübüvvet konusu bağlamında peygamberlere ve kitaplara iman, son olarak da sem'iyat konusu bağlamında ahiret gününe ve meleklerle iman olmak üzere 6 iman esası hakkında bilgilendirme yapılmakta ve çalışma bir değerlendirmeye tamamlanmaktadır.

1. Diyanet Gazetesi'nin Tarihçe ve Muhtevası

Başkanlık, 633 sayılı Kanun'un kendisine yüklediği "toplumu din konusunda aydınlatma" görevini yerine getirirken çeşitli yayın hizmetlerini aktif bir şekilde kullanmaktadır. Bu yayın hizmetlerinden birisi de dini yayınlar içerisinde yer alan

¹⁰ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2008), 33; Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhepler Tarihine Giriş", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Ali Büyükkara (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 4; Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 28-29; Kadir Gömbeyaz - M. Mücahit Dündar, "İslâm Mezhepler Tarihine Giriş", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 3.

¹¹ Şener Büyüköztürk vd., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Yayınları, 2021), 259-263.

¹² Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı* (Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2008), 324; Sönmez Kutlu, "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları", *Türkiye Araştırmaları Literatür* 29 (2017), 18.

sürekli yayınlardır. Başkanlık, sürekli yayın faaliyetine ilk olarak 1956 yılında yayımlanan “Diyanet İlmî Dergi” ile başlamıştır. Sonrasında Diyanet Gazetesi (1968), Diyanet Çocuk Dergisi (1979), Diyanet Aylık Dergi (1991), Diyanet Avrupa Dergi (1990), Diyanet Aile Dergisi (2013), Diyanet Arapça İlmî Dergi (2019), Geçerken Dergisi (2020), Diyanet Cim Dergi (2020), Diyanet Bayram Gazetesi (2021), Kalem Dergi (2021), Nüceym Çocuk Dergisi (2021), Diyanet Journal’in (2023) de eklenmesiyle sürekli yayın faaliyeti hayatına artarak devam etmektedir.¹³

Diyanet Gazetesi, 22 Kasım 1968 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. 1968 yılında Kasım ve Aralık aylarında olmak üzere 2 sayı, 1969 yılında Ocak ve Nisan aylarında olmak üzere 2 sayı, 1970 yılında Ekim ayında 1, Kasım ayında 3, Aralık ayında 2 olmak üzere toplamda 6 sayı olarak yayınlanmıştır. 1971 Ocak ayı itibariyle 1981 yılına kadar 15 günde bir olmak üzere ayda iki kez 16 sayfa, 1981 yılı Aralık ayından itibaren 1990 yılına kadar ise ayda bir kez 32 sayfa olarak yayın hayatına devam etmiştir. Diyanet Gazetesi, 1990 yılına kadar devam eden yayın hayatında inanç, ibadet, muamelat ana başlıkları altında çeşitli yazıların farklı bakış açılarıyla kaleme alındığı sürekli yayın faaliyetlerinden birisidir.

Uzun soluklu olarak yayım hayatını sürdüren Diyanet Gazetesi, muhtevası; inanç, ibadet, ahlak, kültür, sanat, edebiyat, tarih, coğrafya, hukuk vb. çeşitli alanlardan farklı konuların yer aldığı zengin ve geniş bir yelpazeye sahiptir. Diyanet Gazetesi’nde “Başyazı” (1968-1990), “Kur’an-ı Kerim’in Aydınlığında” (1968-1989), “Hadislerin Işığında” (1971-1989), “Hutbe” (1968-1990), “Çocuk Köşesi” (1970-1982), “Kadın ve Aile Köşesi” (1972-1982), “Tarih Sayfalarından” (1978-1990), “Gurbet Sayfası” (1985-1990), “Kültür Sanat Edebiyat” (1968-1990) köşeleri farklı başlıklarla uzun soluklu olarak; “Din Bilgisi Köşesi” (1968-1971), “Hz. Peygamber’in Hayatı” (1968-1971), “İslam Medeniyeti Tarihi” (1968-1969), “İslam Büyükleri” (1968-1972), “Serbest Sütun” (1969- 1971), “Amel-i Salih Sohbetleri” (1970-1971), “Dini Bilgiler Sözlüğü” (1970-1972), “Hukuk Köşesi” (1974-1978), “Yurtdışına Açılan Pencere” (1977-1985), “Sorulu Cevaplı Dini Bilgiler”, “Meslek Köşesi”, “Kürsü Fetva Bakımından”, “Eğitim ve Gençlik” (1980-1982), “Müftülerimizin Kaleminden İl İl

¹³ Detaylı bilgi için bk. Çelebi, *Diyanet Aylık Dergi’nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi*, 11-15.

Türkiye” (1980-1983), “Kâinatı Seyrederken” (1982-1985), “Din Bilim Teknik” (1985-1987), “Kutsal Kitabımız Kur’an-ı Kerim” (1987-1989), “Sanatkâr Meslektaşlarımız”, “Röportaj: Seçkin Hafızlarımız”, “Konferans”, “Hikâyeleriyle Şaheser Camilerimiz” (1986-1988), “Mabetlerimize Ömür Boyu Hizmet Verenler” (1986-1988), “Ansiklopedik Bilgiler”, “Tarım” (1968-1971), “Sağlık” (1968-1980), “Sorun Cevaplandırılım”, “Her Sayı Bir Kitap”, “İdari Mali ve Hukuki Konularda Sorular” (1988- 1990) köşeleri ise birkaç yıl süreyle; “Üç Hadis Üç Konu”, “İslam Dünyası”, “Türk Çocuğuna İlmihal Dersleri”, “Ziraat Köşesi”, “İrşâd Köşesi”, “Anadolu’yu Aydınlatanlar”, “Fıkıh”, “Dinimizi Öğreniyoruz”, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilginler”, “Anadolu Bilginleri” köşeleri ise sadece ay olarak yer almıştır.¹⁴

Çalışmamızın konusunu oluşturan İslam dininin iman esasları ile ilgili yazılar ise “din bilgisi, hadislerin ışığında, başyazı, Kur’an-ı Kerim’den öğütler, bir ayet bir yorum, hutbe, bir hadis bir yorum, sorun cevaplandırılım, serbest sütun, amel-i salih sohbetleri, hanım köşesi, minberden sesleniş, içimizden bazıları (tek yazı), tarihin içinden, hanımlar için, ayetler hadisler yorumlar, kutsal kitabımız Kur’an-ı Kerim, ansiklopedik bilgiler, kâinatı seyrederken, bir hadis bir yorum, idari ve mali konular (tek yazı), gurbet köşesi (tek yazı), hadislerle gerçekler, dış basından seçmeler (tek yazı), bir hadis, irşad, kadın ve aile, dinimizi öğreniyoruz, din bilim teknik, Kur’an-ı Kerim’in aydınlığında, konferans” vs. köşe ve bölümlerinde yer almıştır.

2. Diyanet Gazetesi'nde İman Esasları ile İlgili Konular

İslam dininin özü ve değişmeyen unsurları iman esaslarıdır. Kur’an-ı Kerim’deki ayet-i kerîmeler¹⁵ ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadisleriyle¹⁶ sabit olan ve hem bu topraklarda hem de irtibatlı coğrafyada yaygın olan mezhebi kabullere göre “Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kader ve kazaya/kaza

¹⁴ Üçer - Zoba, “Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler”, 229.

¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman- Mustafa Çağrırcı-İbrahim Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), el-Bakara 2/177, en-Nisâ 4/136.

¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Âmentü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 3/30.

ve kadere iman” başlıklarıyla belirlenen iman esasları Kelam ilmindeki alimlerce daha çok uluhiyyet, nübüvvet ve sem‘iyyat başlıklandırması ile ele alınmıştır. Ancak bu konuda Amentü’de olduğu gibi farklı formülasyonların da söz konusu olduğu görülmektedir. Burada Kelam ilminin genel taksimi esas alınarak konular işlenmeye çalışılacaktır. Uluhiyyet Allah’ın zâtı, sıfatları ve fiilleri, kader ve kaza konuları; nübüvvet peygamberlik makamı, peygamberlerin sıfatları, fiilleri ve görevleri konuları; sem‘iyyat ise ahiret, cennet, cehennem, kıyamet, berzah alemi, melekler konuları hakkında bilgi verir.

2.1. Uluhiyyet

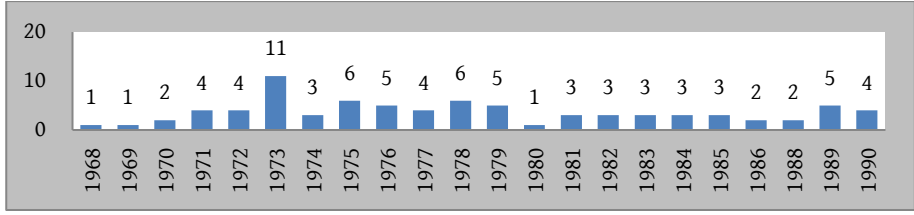
2.1.1. Diyanet Gazetesi’nde Allah’a İman

Allah’a iman, tüm ilahi dinlerde ortak olan inanç esasıdır. Akıllı, büluğ çağına ermiş her insana Allah’a inanmak farzdır. Semavi dinlerin hepsinde inanılması gereken ilk esas Allah’ın varlığı ve birliğidir. Diğer iman esaslarının temelini teşkil ettiği için bu inanca sahip olunmadan melek, kitap, peygamber, ahiret, kader ve kaza inancından söz edilemez.¹⁷ Kelâm ilminde -ki bu ilim ‘tevhid ve sıfatlar ilmi’ olarak da isimlendirilir- Allah’a iman hususu, daha çok Allah’ın varlığı ve birliği, O’nun isimleri/esmâ-i hüsnâ ve sıfatları üzerinden işlenmiştir.¹⁸

Diyanet Gazetesi’nde Allah’a iman konusu “Allah’ın varlığı, sıfatları, tek Allah inancı, Allah korkusu ve Allah sevgisi” konuları çerçevesinde taranmıştır. Diyanet Gazetesi’nde Allah’a iman konusundan genellikle “Din Bilgisi, Kur’an-ı Kerim’den Öğütler, Hadislerin Işığında, Başyazı, Hutbe, Bir Ayet Bir Yorum” köşelerinde bahsedilmiştir. Diyanet Gazetesi’nde yapılan incelemeler neticesinde konuyla alakalı yazılan yazı ve makalelerin 1968-1990 yılları arasında yer alış şekli aşağıda bulunan grafikteki gibidir:

¹⁷ Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelam -Tarih Ekoller Problemler-* (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 9.

¹⁸ Mehmet Evkuran, “Uluhiyyet: Allah’ın Varlığı ve Sıfatları”, *Sistematik Kelam* (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 105. Esmâ-i hüsnâ ve sıfatlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Kılavuz, *Allah’a İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 30-31. Esmâ-i Hüsnâ’nın Kelâm yöntemiyle izahına dair bir çalışma için bkz. Hümeysra Sevgülü Hacıbrahimoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ’ya Dayanan Kelâm Anlayışı* (Ankara: Oku Okut Yayınları, 2021), 45-212.

Grafik 1. Allah'a iman konusuna dair yazıların yıllara göre dağılım grafiği

Grafikte görüldüğü üzere Allah'a iman konusuyla alakalı yazı ve makalelere en fazla on bir yazı ve makale ile 1973 yılında yer verilmekle birlikte, 1975 ve 1978 yıllarında altı, 1976 ve 1979 yıllarında beş, 1971, 1972, 1977, 1990 yıllarında dört, 1974, 1981-1985 yıllarında üç, 1970, 1986, 1988 yıllarında iki, 1968, 1969, 1980 yıllarında bir yazı ve makaleye yer verilerek 1968-1990 yılları arasında toplamda 81 yazı ve makaleye yer verilmiştir. Yalnızca 1987 yılında konuyla alakalı Diyanet Gazetesi'nde yazı ve makale yer almamıştır. Bu sayılarda yayınlanan iman konusu ile ilgili yazı ve makaleleri gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1968	Aralık	1		Dinimizin Esası; Tevhid, Ruhu; Samimiyet ve Sevgi, Şiarı; Adalet, İyilik ve Müsamahadır	Lütfi Doğan
1969	Ocak	3	Serbest Sütun	Bir İlim Adamını Allah'ın Varlığına İnanıran Yedi Sebep	Yazan A. Gressy Morrison ter. Naciye Hamdi Öncül
1970	Ekim	4	Din Bilgisi (İman)	Tek Allah İnanıcının Faydaları	Doç. Dr. Süleyman Ateş
1970	Kasım (1)	4	Din Bilgisi (İman)	Tek Allah İnanıcının Faydaları	Doç. Dr. Süleyman Ateş
1971	Şubat (2)	1	Başyazı	Hakk'a Saygı Mü'minin Şiarıdır	Lütfi Doğan
1971	Şubat (2)	3	Serbest Sütun	Hakka Uymak	Bilâl Koç
1971	Nisan (1)	1	Başyazı	Başarımın Sırrı Allah İçin Sevmektir	Lütfi Doğan
1971	Ağustos (1)	6	Amel-i Salih Sohbetleri	Küfür İlhad Şirk	Mahir İz

1972	Ocak (2)	3	Hadislerin Işığında	Başlık Yok (Muhteva: Tevhid)	Doç. Dr. Talât Koçyiğit
1972	Mart (2)	7		Allah'a ve Sıfatlarına İman	A. Hamdi Kasaboğlu
1972	Ekim (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Allah ve Peygamber Sevgisi	Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1972	Aralık (2)	4		Allah Fikri Üstüne Düşünceler	Sabri Akdeniz
1973	Ocak (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Tevhîd ve Hz. İbrahim	Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1973	Şubat (1)	5	Hutbe	Hâlık-ı Mutlak Allah'tır	Şaban Kandemir
1973	Şubat (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesilmez	Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1973	Mart (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Mümin Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmez, Azabından da Emin Olmaz	Dr. Ali Arslan Aydın
1973	Mart (2)	4		Din Duygusu ve Allah Sevgisi	Ahmet Okutan
1973	Nisan (1)	12		İnsanın Yaratılışı ve Ölümü	İsmail Tekin
1973	Temmuz (2)	11		Varoluş Sorunu	Cafer Odacı
1973	Eylül (1)	4		Üç Hadis Üç Konu: Allah Korkusu Nedir?	Mehmet Akşit
1973	Eylül (1)	13	Hanım Köşesi	O'nun Sevgisine Doğru	Şükran Levent
1973	Kasım (1)	5	Minberden Sesleniş	Allah ve Resulüne İtaat	Ramazan Ayvalılı
1973	Aralık (1)	3	Hadislerin Işığında	"Tanrı ile Kul Arasına Kimse Giremez" Sözü Üzerine	Doç. Dr. Talât Koçyiğit
1974	Mart (2)	3	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Saadetin Anahtarı	Nazif Öztürk
1974	Nisan (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Allah'a Kulluk En Büyük Mutluluktur	Doç. Dr. Süleyman Ateş

1974	Haziran (2)	3	Hadislerin Işığında	İslâm'a Davet Metodu	Doç. Dr. Talât Koçyiğit
1975	Nisan (1)	10		Hücreden Allah'a -I-	Osman Şahin
1975	Nisan (2)	10		Hücreden Allah'a	Osman Şahin
1975	Mayıs (1)	8		Hücreden Allah'a	Osman Şahin
1975	Mayıs (2)	8		Hücreden Allah'a	Osman Şahin
1975	Eylül (2)	1	Başyazı	Allah'ın Rahmeti	Dr. Lütfi Doğan
1975	Kasım (2)	2	Başyazı	Allah Sevgisi	Dr. Lütfi Doğan
1976	Ocak (1)	10	İçimizden Bazıları	Allah En Büyüktür	Emine Işınsoy
1976	Mart (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Nasipsizler İnkârda Direnir, Basiret Sahipleri Allah'ın Kudretine Hayran Kalır	Doç. Dr. Süleyman Ateş
1976	Haziran (1)	11		Kâinat Niçin Yaratılmıştır?	Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'den Bekir Topaloğlu
1976	Ekim (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Gerçek Huzur	Hamdi Savaş
1976	Ekim (2)	8		Unutmak ve Unutulmak	Taner Gücü
1977	Şubat (1)	6		İslâm'da Korku ve Ümit	Ahmet Efe
1977	Mart (2)	3	Hadislerin Işığında	Allah Sevgisi	Lütfi Şentürk
1977	Ekim (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an'ın Allah'ın Varlığını İspat Metodu	Mustafa Türkgülü
1977	Aralık (2)	8		Allah İçin Sevmek	İsmail Karakaya
1978	Nisan (1)	1	Başyazı	Tevhid'in Neresindeyiz	Tayyar Altıkulaç
1978	Haziran (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Allah'tan Korkunuz!	Prof. Dr. Talât Koçyiğit
1978	Haziran (2)	3	Hadislerin Işığında	İlahî Tecelli	Prof. Dr. Talât Koçyiğit
1978	Temmuz (1)	4		Allah'a İman	Cihad Tunç
1978	Ağustos (1)	5		Ne Korku Ne Keder	Dr. S. Hayri Bolay

1978	Kasım (2)	4	Tarihin İçinden	Hayatın Gayesi	İbrahim Koç
1979	Şubat (1)	9	Hanımlar İçin	İnsanlar Allah'a İnanmışlarında Ne Olur?	Dr. Beyza Bilgin
1979	Mart (2)	2	Bir Ayet	İnanmayanların İnanıcı ve Allah'ın Varlığı	Emin Arık
1979	Eylül (2)	2	Bir Ayet	Kâinat ve Allah'ın Varlığı	Emin Arık
1979	Aralık (1)	2	Bir Ayet	Allah	Mustafa Karmış
1979	Aralık (2)	8	Her Sayıda İki Hutbe	Çocukta Allah Sevgisi ve Korkusu	Dr. Ramazan Ayvalılı
1980	Mayıs (2)	6		Kur'an Ayetlerinde Yararlanış Gayemizin Belirlenmesi	Salih Pekcan
1981	Nisan	2	Ayetler Hadisler Yorumlar...	Yaratılışın Gayesi	Ekrem Sulu
1981	Eylül	10		Allah'a Dayan	Mehmet Bulut
1981	Kasım	15	Hutbe	Kul Olmak	Mustafa Necati Bursalı
1982	Mart	25	Kâinatı Seyrederken	Allah'a İman	Dr. Haluk Nurbaki
1982	Mayıs	7	Kâinatı Seyrederken	Allah'ın Varlığının İlmi Delilleri	Dr. Haluk Nurbaki
1982	Kasım	14		Allah İnanıcının Ruhi Etkileri	Dr. Hüseyin Peker
1983	Ocak	14	Hutbe	Mümin Ümit ile Korku Arasında Olmalıdır	Diyanet
1983	Şubat	10	Hutbe	Allah Korkusunun İnsan Hayatındaki Rolü	Diyanet
1983	Mart	4		Yaratılış Düzeni Allah'ın Varlığına Delalet Eder	Dr. Hayrani Altıntaş
1984	Mart	2	Hadislerin Işığında	Sevgilerin En Yücesi	Doç. Dr. Cemal Sofuoğlu
1984	Ağustos	8	Kâinatı Seyrederken	İlahî İrade	Dr. Haluk Nurbaki
1984	Kasım	14	Bir Ayet Bir Yorum	Doyulmayan Aşk	Doç. Dr. Hayrani Altıntaş

1985	Şubat	17	Bir Ayet Bir Yorum	Allah'a İman	Doç. Dr. Hayrani Altıntaş
1985	Kasım		Hutbe	Allah'ın Azameti	Nurettin Turgay
1985	Kasım		Hutbe	İyi Bir Kul Olmak	Mehmet Demirci
1986	Şubat		Hutbe	Allah Birdir	Şemseddin Ulusal
1986	Ekim		Hutbe	Allah'ın Rızasını Talep	Hayrullah Gündoğdu
1988	Şubat	3		Allah Korkusu	İ. Mahir Durmaz
1988	Nisan	10		Kitap ve Sünnete Göre Şirk Kavramı	Mustafa Varlı
1989	Şubat	3	Bir Hadis Bir Yorum	Tevhidi Anlamak	Doç. Dr. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu
1989	Mayıs		Hutbe	İslâm'a Göre İnsanın Yaradılış Gayesi	Fikret Karaman
1989	Haziran	2	Bir Ayet Bir Yorum	İlahî Terbiye Sistemi	Abdullah Özbey
1989	Eylül		Hutbe	Allah Korkusunun İnsan Hayatındaki Yeri ve Önemi	Diyanet
1989	Eylül	4		Yaradılışımızın Hikmet ve Gayesi	Zeki Soydal
1990	Ocak		Hutbe	Allah'a İmanın Cemiyet Hayatı Üzerindeki Etkisi	Yaşar İşcan
1990	Mayıs		Hutbe	Allah ve Peygamber Sevgisi	Diyanet
1990	Haziran	16	İdari ve Mali Konular	Allah ve Kâinat	Mustafa Varlı
1990	Eylül	13		Allah Korkusu	Osman Tıraşçı

Tablo 1. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde Allah'a iman konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Allah'a iman başlığı altında yazılan yazı ve makalelerde ele alınan konulardan birinin Allah'ın varlığı konusu olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Allah'ın varlığı konusuyla alakalı yazı ve makalelerde¹⁹ Allah'ın varlığının delilleri (özellikle

¹⁹ A. Gressy Morrison, "Bir Bilim Adamını Allah'ın Varlığına İnandıran Yedi Sebep", ter. Naciye Hamdi Öncül *Diyanet Gazetesi* 3 (15 Ocak 1969), 3; Mustafa Türkgülü, "Kur'an'ın Allah'ın Varlığını İspat

kâinattaki gaye ve nizam delili dikkate alınmış), Kur'an'da konunun ispat edilme yöntemi, Allah'ın sıfatları, Allah inancının birey ve toplum üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Allah'a iman başlığı altında yazılan makale ve yazılarda²⁰ bahsedilen diğer bir konu tevhid inancıdır. Tevhid inancı ile ilgili yazılan yazılarda tevhidin tanımı, çerçevesi ve insan üzerindeki etkileri anlatılmıştır.

Allah'a iman başlığı altında yazılan yazı ve makalelerde Allah korkusu ve sevgisi²¹ de ele alınmıştır.

Diyanet Gazetesi'nde Allah'a iman konusunun Allah'ın varlığı ve sıfatları, tek Allah inancı, Allah korkusu ve Allah sevgisi kapsamında ele alındığı görülmektedir. En çok Allah'ın varlığı konusu üzerinde durulmuştur. Allah'ın varlığı kâinattaki düzen, ahenk, ölçü, uyum üzerinden anlatılmış, gaye ve nizam delili ile ispat edilmeye çalışılmıştır.

2.1.2. Allah'ın İsimleri

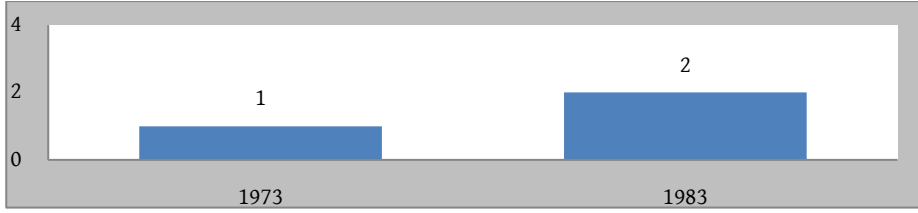
Allah'a imanın esasını Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek ve kabul etmek oluşturur. İnsan varlığını ve birliğini tasdik ettiği varlığı tanımak ister. Allah'ı tanımak ve bilmek, O'nun isimlerini ve sıfatlarını bilmekle mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Allah'ın isimlerinin neler olduğu bildirilmektedir.

Diyanet Gazetesi'nde Allah'a iman konusunun muhtevasında Allah'ın isimlerinden de bahsedilmiştir. Diyanet Gazetesi'nde yapılan incelemeler neticesinde konu ile ilgili yazı ve makalelerin 1973 ile 1983 yıllarında yer alış grafiği aşağıdaki gibidir:

Metodu", *Diyanet Gazetesi* 174 (1 Ekim 1977), 2; A. Hamdi Kasaboğlu, "İman Esasları: Allah'a ve Sıfatlarına İman", *Diyanet Gazetesi* 39 (15 Mart 1972), 7; Musa K. Yılmaz, "Allah'a İmanın Cemiyet Hayatı Üzerindeki Etkisi", *Diyanet Gazetesi* 371 (Ocak 1990), 2.

²⁰ Tayyar Altıkulaç, "Tevhidin Neresindeyiz?", *Diyanet Gazetesi* 186 (1 Nisan 1978), 1; Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, "Tevhidi Anlamak", *Diyanet Gazetesi* 360 (Şubat 1989), 3.

²¹ Talat Koçyiğit, "Allah'tan Korkunuz!", *Diyanet Gazetesi* 190 (1 Haziran 1978), 2; Osman Tıraşçı, "Allah Korkusu", *Diyanet Gazetesi* 379 (Eylül 1990), 13.

Grafik 2. Allah'ın isimleri konusuna dair yazıların yıllara göre dağılım grafiği

Grafikte görüldüğü üzere Allah'ın isimleri konusuyla alakalı yazı ve makalelere sadece 1973 ve 1983 yıllarında yer verilmiştir. Bu yıllarda da 3 tane yazı kaleme alınmıştır. Diğer yıllarda konuya hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu yıllarda yazılan Allah'ın isimleri konusuyla alakalı makale ve yazıları gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1973	Nisan (1)	7		El-Musavvir	Yazan: İbrahim Şurâvî ter. İbrahim Ural
1983	Mart	16	Kâinatı Seyrederken	Samed Sırrı	Dr. Haluk Nurbaki
1983	Nisan	8	Kâinatı Seyrederken	Ahad Sırrı	Dr. Haluk Nurbaki

Tablo 2. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde Allah'ın isimleri konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Allah'ın isimleri ile alakalı yazılan yazı ve makalelerin genel muhtevasına baktığımızda, Allah'ın el-Musavvir, es-Samed ve el-Ahad isimlerinden bahsedildiği görülmektedir. Bu konuda da gaye ve nizam delilinden hareketle Allah'ın yaratıcılığı anlatılmaya çalışılmıştır.

2.1.3. Diyanet Gazetesi'nde Kader ve Kazaya İman

Kader kelimesi pek çok anlamı ihtiva eder. Bunlardan en öne çıkanları; ölçü, miktar, hesaplama, takdir etme, kudret, hazırlama, kıyaslama, yaratma gibi

anlamlardır.²² Kaza kavramı da zengin bir mana hüviyetine sahiptir. Hüküm verme, yaratma, beyan etme, söz ve hareketle bir şeyi tamamlama bu anlamlardan bazılarıdır.²³ Ehl-i Sünnet anlayışı içerisinde yer alan mezheplerden Mâtürîdîlik ile Eş'arîlik'in kader hakkındaki yaklaşımları ve görüşleri birbirinden farklıdır. Mâtürîdîlik ile Eş'arîlik, sorumluluk doğuran insan fiillerinin ele alındığı kader ve kaza konusunu aynı kelimeleri birbirlerinin yerine kullanarak tartışmışlardır. Nitekim Mâtürîdîlik, Allah'ın olacak şeyleri ezelde bilmesi ve takdir etmesini kader; bu takdirinin yeri ve zamanı geldiğinde yaratılmasını kaza olarak görmektedir. Eş'arîlik ise Allah'ın ezeli hükmünü, yani bütün nesne ve olayların Levh-i Mahfûz'da veya küllî akılda topluca var olmasını kaza; bütün nesne ve olayların kazaya uygun olarak yaratılması ve dış âlemde gerçeklik kazanmasını kader şeklinde isimlendirip sistemleştirmiştir.²⁴ Hanefiler ve Mâtürîdîlik bu iki kavramı meydana geliş sırasına göre kader ve kaza diye ifade ederken, Eş'arîler'de kader ve kaza kavramları yer değiştirmiştir.²⁵

Bu durumda Mâtürîdîlik'te kader, Allah'ın ilim ve irade sıfatları ile ilgili iken; kaza, Allah'ın kudret ve tekvin sıfatları ile ilgilidir.²⁶ Kader Allah'ın bilmesi ise kulun iradesinin mahiyeti nedir? Bu kapsamda Allah, tekvini iradesi ile yaratır. Kul da Allah'ın kendisine verdiği sınırlar içerisinde herhangi bir baskı altında kalmaksızın seçimini yapar. Eş'arî ve Mâtürîdîlik, kulun iradesi konusunda ittifak halinde olmakla beraber Eş'arîler, Allah'ın iradesine küllî irade demişlerdir. Mâtürîdîler ise küllî iradeyi de cüz'i iradeyi de kula hasretmişlerdir.²⁷ Nitekim "Şüphesiz biz her şeyi

²² Ahmed b. Fâris, "kdr", *Mu'cemü makâyisi'l-luğa*, thk. Abdüselam Muhammed Hârûn (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/62; Vechi Sönmez-Hilmi Karaağaç, *İslam İnanç Esasları* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 97.

²³ Cemâleddin İbn Mânzur, "kdy", *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 5/3665; Sönmez- Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 97.

²⁴ Çağfer Karadaş, "İman Konuları: Kader ve Kazaya İman", *İslam'a Giriş* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 194-198; Abdullah Namlı, "Kazâ ve Kadere İman", *İslâm İnanç Esasları*, ed. Vecdi Sönmez - Hilmi Karaağaç (Ankara: Lisans Yayıncılık, 2021), 98; Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58; Metin Özdemir, *İslam İnanç Esasları* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 195.

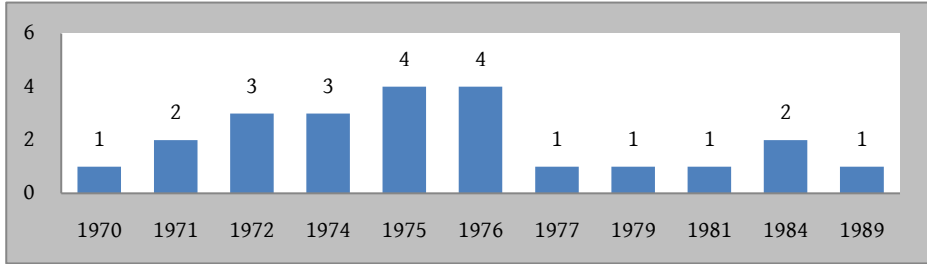
²⁵ Sönmez-Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 97-98.

²⁶ Ömer Nesefti, *İslâm İnançının Temelleri Akaid*, çev. M. Seyyid Ahsen (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1991), 137.

²⁷ Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, 145-146.

bir ölçüye göre yarattık.”²⁸ ayeti evrende var olan düzenin Allah tarafından yaratıldığını vurgulamaktadır. Kader meselesinde temel sorun her şeye egemen olan Allah ile yaptıklarından sorumlu tutulan insan fiillerinin karşı karşıya konmasıdır.²⁹ Kader inancı noktasında ecel, rızık, tedbir-takdir ilişkisi, dua ve kader³⁰ konuları da tartışılmıştır.

Diyanet Gazetesi'nde kader ve kazaya iman konusu “tevekkül, kader inancı, rızık ve ecel meseleleri, hayır ve şer akidesi, sorumluluk” kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Diyanet Gazetesi'nde yapılan incelemeler neticesinde konu ile ilgili makalelerin 1968-1990 yılları arasında yer alışı grafiği aşağıdaki gibidir:

Grafik 3. Kader ve kazaya iman konusuna dair yazıların yıllara göre dağılım grafiği

Grafikte görüldüğü üzere kader ve kazaya iman konulu yazı ve makalelere en fazla 1975 ve 1976 yıllarında dörder yazı ve makale olarak yer verilirken, 1972 ve 1974 yıllarında üçer, 1971 ve 1984 yıllarında ikişer, 1970, 1977, 1979, 1981, 1989 yıllarında bir yazı ve makale şeklinde, 1968-1990 yılları arasında toplam 23 yazı ve makaleye yer verilmiştir. 1968, 1969, 1973, 1978, 1980, 1982, 1983, 1985-1988, 1989 yıllarında konuya Diyanet Gazetesi'nde hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu sayılarda yayınlanan kader ve kazaya iman konusu ile ilgili yazıları gösteren tabloda aşağıdaki gibidir:

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1970	Aralık (2)	8	Amel-i Salih Sohbetleri	Tevekkül	Namık Yaz

²⁸ el-Kamer 54/49.

²⁹ Fatma Bayraktar Karahan, *Dua ve Kader* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), 82.

³⁰ Özdemir, *İslam İnanç Esasları*, 196-201.

1971	Şubat (2)	8	Amel-i Salih Sohbetleri	Mes'ûliyet	Mahir İz
1971	Temmuz (1)	12		Tevekkül Nedir? Ne Değildir?	Mehmet Akşit
1972	Mart (2)	3	Hadislerin Işığında	Başlık yok. Muhteva: Kader İnancı	Doç. Dr. Talât Koçyiğit
1972	Nisan (1)	3	Hadislerin Işığında	Başlık yok. Muhteva: Kader İnancı	Doç. Dr. Talât Koçyiğit
1972	Kasım (1)	3	Hadislerin Işığında	Tevekkül	Doç. Dr. Talât Koçyiğit
1974	Şubat (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	İslâm'da Tevekkül ve Manası	Ali Himmet Berki
1974	Haziran (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Büyü	Doç. Dr. Süleyman Ateş
1974	Ekim (2)	6		Mustafa Sabri Efendi'nin Kader İnancı Üzerine Bir Tartışma	Hayreddin Karaman
1975	Temmuz (1)	8		İslâm'da Hayır ve Şer Akîdesi	Dr. Ali Arslan Aydın
1975	Temmuz (2)	4		Rızık ve Ecel Meseleleri	Dr. Ali Arslan Aydın
1975	Eylül (1)	4		İslâm'da Tevekkül Anlayışı 1	Dr. Ali Arslan Aydın
1975	Eylül (2)	4		İslâm'da Tevekkül Anlayışı 2	Dr. Ali Arslan Aydın
1976	Şubat (1)	1	Başyazı	Tevekkül	Dr. Lütfi Doğan
1976	Kasım (1)	8		Tevekkül	Ali Serter
1976	Aralık (2)	1	Başyazı	Kaderin Dışında Kalan Hiçbir Şey Yoktur	Doç. Dr. Süleyman Ateş
1977	Şubat (1)	10		İnsan ve Tesadüf	Tahsin Çalışır
1977	Nisan (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Sorumluluğun Önemi ve İnsana Kazandırdıkları	Necati Kavut
1979	Ekim (2)	3	Bir Hadis	Tevekkülün Önemi	Mustafa Karmış
1981	Aralık	10		Bir Ayet ve Kur'an Mucizesi	İsmail Mutlu

1984	Şubat	8	Kâinatı Seyrederken	Kaderin Bilimsel Hikmetleri	Dr. Haluk Nurbaki
1984	Haziran	10		Kadir Gecesi ve Alın Yazısı	Recep Akakuş
1989	Ekim	8	Gurbet Köşesi	Alın Yazısı	Abdullah Sevinç

Tablo 3. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde kader ve kazaya iman konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Grafiğe bakıldığında kader bahsinin Kelâm ve Mezhepler Tarihi ilimlerinde en çok tartışılan konulardan biri olması hasebiyle Diyanet Gazetesi'nde daha çok yer alması beklenirken yeterince bahsedilmediği görülmektedir. Kader ve kazaya iman konusuyla ilgili yazılan makale ve yazıların genel muhtevasına baktığımızda; tevekkül, kader inancı, sorumluluk, rızık ve ecel, hayır ve şer, sorumluluk konularından bahsedilmektedir.

Diyanet Gazetesi'nde kader ve kaza inancı konusunun³¹ kader inancı konusu hariç (Kaderiyye mezhebinin kader inancına dair görüşlerinden bahsedildiği için), kaderle ilişkili olan tevekkül, rızık, sorumluluk, hayır ve şer, ecel kavramları çerçevesinde ve daha çok Mâtürîdî geleneğinin görüşleri ekseninde ele alındığı görülmektedir.

2.2. Nübüvvet

2.2.1. Diyanet Gazetesi'nde Peygamberlere İman

Nübüvvet, Allah'ın insanla iletişimi anlamındaki vahiy olgusunun iman esaslarını içeren unsurları için bir üst kavram olarak kullanılmaktadır. Dinin yegâne kaynağı olan vahiy olgusu vahyin kaynağı Allah, mesajı, mesajını insanlara ilettiği vasıtalar olarak melek ve peygamber unsurlarından oluşmaktadır.³² Çalışmanın bu

³¹ Talat Koçyiğit, başlık yok. Muhteva: Kader İnancı, *Diyanet Gazetesi* 39 (15 Mart 1972), 3; Ali Himmet Berki, "İslam'da Tevekkül ve Manası", *Diyanet Gazetesi* 86 (15 Şubat 1974), 2; Mustafa Karmış, "Tevekkülün Önemi", *Diyanet Gazetesi* 223 (15 Ekim 1979), 3; Ali Arslan Aydın, "İslam'da Hayır ve Şer Akidesi", *Diyanet Gazetesi* 120 (1 Temmuz 1975), 8; Ali Arslan Aydın, "Rızık ve Ecel Meseleleri", *Diyanet Gazetesi* 121 (15 Temmuz 1975), 4; Necati Kavut, "Sorumluluğun Önemi ve İnsana Kazandırdıkları", *Diyanet Gazetesi* 162 (1 Nisan 1977), 2.

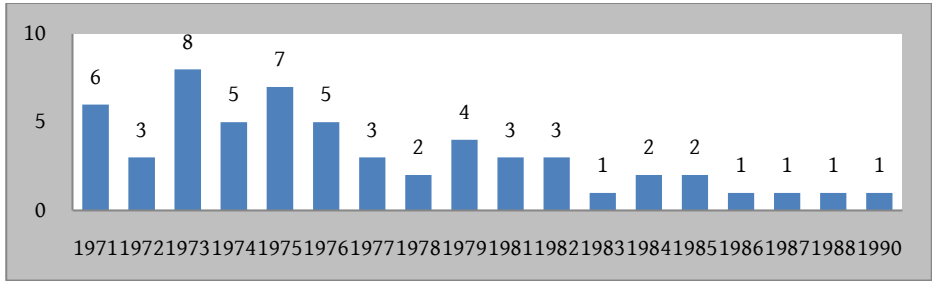
³² Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018); Recep Önal, "Vahiy ve Nübüvvet", *Sistematik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 207; Mehmet Akif Ceyhan, *Vahiy Allah-İnsan İletişimine Müslüman Geleneğinin Yaklaşımı* (Ankara: Fecr

kısımında peygamberlere ve kitaplara iman hususları işlenmiş; meleklerle iman konusu ise Sem'iyat başlığında ele alınmıştır.

Peygamberlere iman konusunun vahiy-peygamber ilişkisi, nübüvete olan ihtiyaç, nübüvetin ispatı, peygamberlerin delilleri, görevleri, sıfatları ve mucize gibi konuları da içine alarak işlendiği görülmektedir.³³

Peygamberlere iman konusu Diyanet Gazetesi'nde ele alınan iman esaslarından bir diğeridir. “Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, ‘Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız’ diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”³⁴ ayeti peygamberlere imanın farz olduğunu göstermektedir.

Diyanet Gazetesi peygamberlere iman konusunda “peygamberlik makamı, Hz. Muhammed, peygamberlere olan ihtiyaç, İsrâ ve Miraç mucizesi” konuları göz önünde bulundurularak taranmıştır. Diyanet Gazetesi'nde konuya “Din Bilgisi, Kur'an-ı Kerim'den Öğütler, Hutbe, Başyazı” köşelerinde yer verilmiştir. Diyanet Gazetesi'nde yapılan incelemeler neticesinde konuyla alakalı yazılan yazı ve makalelerin 1968-1990 yılları arasında yer alış şekli aşağıda bulunan grafikteki gibidir:

Grafik 4. Peygamberlere iman konusuna dair yazıların yıllara göre dağılım grafiği

Yayımları, 2022), 11-17. Mustafa Sinanoğlu, *Peygamberlere İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 83-86.

³³ Nesefi, *İslam İnançının Temelleri Akaid*, 119; Topaloğlu, *İslam'da İnanç Esasları*, 166-171; Sinanoğlu, “Peygamberlere İman”, 92-103. Önal, “Vahiy ve Nübüvvet”, 207-225.

³⁴ en-Nisâ 4/150-151.

Grafikte görüldüğü üzere peygamberlere iman konusuyla ilgili kaleme alınan yazı ve makalelere en fazla sekiz yazı ve makale ile 1973 yılında yer verilmiştir. 1975 yılında yedi, 1971 yılında altı, 1974 ve 1976 yıllarında beşer, 1979 yılında dört, 1972, 1977, 1981, 1982 yıllarında üçer, 1978, 1984, 1985 yıllarında ikişer, 1983, 1986-1990 yıllarında ise bir yazı ve makale şeklinde 1968-1990 yılları arasında toplam 58 yazı ve makaleye yer verilmiştir. 1968, 1969, 1970 yıllarında konuya gazetede hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu sayılarda yayımlanan peygamberlere iman konusu ile ilgili yazıları gösteren tabloda aşağıdaki gibidir:

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1971	Şubat (2)	4	Din Bilgisi (İman)	Peygamberlere İman	Dr. Süleyman Ateş
1971	Mart (1)	4	Din Bilgisi (İman)	Peygamberlerin Sayısı	Dr. Süleyman Ateş
1971	Mart (2)	4	Din Bilgisi (İman)	Peygamberlerin Sıfatları	Dr. Süleyman Ateş
1971	Nisan (1)	12	Din Bilgisi (İman)	Peygamberlerin Sıfatları	Dr. Süleyman Ateş
1971	Nisan (2)	12	Din Bilgisi (İman)	Peygamberlere Olan İhtiyaç	Dr. Süleyman Ateş
1971	Eylül (1)	6		İsrâ ve Miraç Mucizesi	Abdullah Özbey
1972	Mart (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Peygamber de Bir İnsandı	Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1972	Nisan (2)	1		O'nu Sevmek	Tayyar Altıkulaç
1972	Nisan (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Örnek İnsan	Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1973	Şubat (2)	7		Hz. Muhammed, Hz. İsa Tarafından Önceden Haber Verilmiştir	Yazan: Virginia Gülver çev. Mustafa Doğan
1973	Nisan (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an ve Hz. Muhammed	Yazar yok
1973	Nisan (2)	7		Peygamberimiz Hz. Muhammed	Der. İbrahim Ural

1973	Temmuz (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an'da Son Peygamberlik	Çev. M. Saim Yeprem
1973	Ağustos (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Doğrulukta Israr	M. Saim Yeprem
1973	Ağustos (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Hazreti Peygamber'in İrşad Hayatı	Bekir Topaloğlu
1973	Ağustos (2)	5	Minberden Sesleniş	Miraç Mucizesi ve Getirdikleri	İbrahim Özdemir
1973	Eylül (2)	8		O'nun Yolunda	Taner Gücü
1974	Temmuz (1)	5	Minberden Sesleniş	Hz. Peygamberi Unutmamak	Taner Gücü
1974	Ağustos (1)	5	Minberden Sesleniş	Miraç	Yazanı yok
1974	Ağustos (2)	5		Miraç	Dr. Lütfi Doğan
1974	Ağustos (3)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kerâmet	Doç. Süleyman Ateş
1974	Aralık (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Son Peygamber Hz. Muhammed Aleyhisselâm	Doç. Süleyman Ateş
1975	Ocak (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Hakkı Gizlemek	Doç. Süleyman Ateş
1975	Mart (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an'a Göre Hz. Muhammed Aleyhisselâm	Doç. Süleyman Ateş
1975	Mart (2)	7		Hz. Muhammed ve Peygamberler Arasındaki Üstün Mevkii	Dr. Ali Arslan Aydın
1975	Mart (2)	10		Peygamberimizin İrşad Metodu ve Örnek Ahlakı	Osman Keskioglu
1975	Temmuz (2)	6		Peygamberler ve İnsanlar	Mehmet Bahsi
1975	Ağustos (2)	3	Hadislerle Gerçekler	Peygambere Bağlı Olmanın Gereği	İ. Lütfi Çakan

1975	Ağustos (2)	7	Dış Basından Seçmeler	Batılların Görüşüyle Hz. Muhammed	Journal De Geneve
1976	Mart (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Peygamberlerin En Üstünü	Doç. Süleyman Ateş
1976	Mart (1)	12		Hz. Muhammed Bütün İnsanlığın Peygamberidir	Seyfettin Yazıcı
1976	Mart (2)	6		O'nu Anmak ve Anlamak	Yakup Üstün
1976	Temmuz (2)	5	Hutbe	Miraç Kandili	Gürcan Ümitkan
1976	Şubat (2)	8		Allah Rasülü'nün Hayatında Din ve Dünya	
1977	Mayıs (2)	3	Hadislerin Işığında	Peygamberimizin İrşad Metodu ve Örnek Ahlakı	Osman Keskioglu
1977	Temmuz (1)	1	Başyazı	İsrâ ve Miraç	Doç. Dr. Süleyman Ateş
1977	Temmuz (1)	4	Hutbe	İsrâ ve Miraç Mucizesi	Mustafa Arslan
1978	Temmuz (1)	1	Başyazı	Miraç	Lütfi Şentürk
1978	Temmuz (1)	5	Hutbe	Miraç Kandili	Ramazan Ayvalılı
1979	Mayıs (1)	3	Bir Hadis	Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Yolu	A. Hamdi Ertekin
1979	Haziran (2)	1	Başyazı	Miraç Gecesi	Lütfi Şentürk
1979	Haziran (2)	7	Hutbe	Miraç	Ahmet Efe
1979	Aralık (1)	3	Bir Hadis	Bir Başka Sevgi: Resûlullah Sevgisi	Dr. Mücteba Uğur
1981	Şubat (1)	2	Bir Ayet Bir Yorum	Kur'an'da ve Hadiste Hz. Peygamber'in İsimleri	Hüseyin Erdoğan

1981	Mayıs	11	Hutbe	Miraç	Diyanet
1981	Haziran (1)	6		Miracın Metafizik Tahlili	Kemal Cengiz
1982	Mayıs	4	İrşad	Peygamberimiz Hz. Muhammed'in İrşad ve Davet Usulü	Abdullah Özbey
1982	Mayıs	6	Hutbe	İsrâ ve Miraç	Diyanet
1982	Temmuz	4		Peygamberimizin Üstün Şahsiyeti	Abdullah Özbey
1983	Mayıs	14	Hutbe	Miraç Mucizesi	Ömer Özder
1984	Mart	15		Kur'an-ı Kerim Peygamberimizin (a.s.) En Büyük Mucizesidir	Yusuf Ziya
1984	Nisan	13	Hutbe	İsrâ ve Miraç	M. Nuri Yılmaz
1985	Nisan	3		Hz. Peygamber'in Mucizelerinden İsrâ ve Miraç	Recep Akakuş
1985	Nisan		Hutbe	Miraç	Rüstem Beşler
1986	Nisan		Hutbe	İsrâ ve Miraç	Dursun Dede
1987	Mart		Hutbe	İsrâ ve Miraç Mucizesi	Bayram Altan
1988	Şubat		Hutbe	İsrâ ve Miraç	Halil Altuntaş
1990	Aralık		Hutbe	Resûlullah (s.a.v)'in Kur'an'daki Yeri	Nihat Hatipoğlu

Tablo 4. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde peygamberlere iman konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Yukarıda da ifade edildiği üzere nübüvvet bahsi içerisinde peygamberler, peygamberlerin sıfatları, görevleri ve fiilleri, peygamberlere indirilen kutsal kitaplar hakkındaki bilgiler ele alınmıştır. Diyanet Gazetesi'nde yapılan taramalar neticesinde peygamberlik bahsi altında daha çok peygamberlik makamı, Hz. Muhammed, İsrâ ve Miraç konularının ele alındığı görülmektedir.

Peygamberlik makamının anlatıldığı yazılarda³⁵ peygamberlerin sayısı, sıfatları ve görevleri, onların hem insani hem de nebevi yönlerinin olduğu, sahip oldukları insani yönlerinin onları insanlara yaklaştırdığı ve ortak bir yaşantı belirleyerek birlikte hareket etmelerini kolaylaştırdığı, aynı zamanda yine insanların Allah'a yakınlaşmalarına vesile olduklarından bahsedilmektedir.

Hz. Peygamber'le ilgili ele alınan yazılarda³⁶ ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üstün ahlakı, Kur'an-ı Kerim'deki yeri, son peygamber oluşu, irşad metodu ve davet yöntemi anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in peygamberlik makamının öncesinde de üstün bir ahlaka sahip olduğu, peygamberlikle birlikte verilen ismet sıfatıyla birlikte bu ahlaki üstünlüğü pekiştirdiği, sahip olduğu bu üstün ahlak vesilesiyle insanlığa en güzel örnek olduğu ve bu durumun onun irşad görevine büyük katkı sağladığı ve davet yöntemi anlatılmaktadır.

Diyanet Gazetesi'nde peygamberlere iman konusuyla ilgili 58 yazı ve makalenin 21 tanesinin İsrâ ve Miraç başlıklı olduğu görülmektedir. İsrâ ve Miraç konusuna genellikle Miraç Kandili dolayısıyla yer verilmiştir. Bu makalelerin ortak yönü; İsrâ ve Miraç olayının anlatılmasıdır. İsrâ ve Miraç, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizelerinden biridir. Diyanet Gazetesi'nde bu mucizenin muhtevasından ve sonuçlarından bahsedilmiştir.

Diyanet Gazetesi peygamberlere iman konusuna geniş ölçüde yani bütün peygamberleri bahis konusu yaparak yer vermese de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatıyla ilgili birçok noktaya değinerek konuyu ele almıştır. Yazılar çoğunlukla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beşeri ve nebevi yönü, son peygamber oluşu, irşad metodu, örnek ahlakı, İsrâ ve Miraç mucizesi kapsamında Diyanet Gazetesi'nde ele alınmıştır.

³⁵ Süleyman Ateş, "Peygamberlere İman", *Diyanet Gazetesi* 14 (28 Şubat 1971), 4; Süleyman Ateş, "Peygamberlerin Sayısı", *Diyanet Gazetesi* 15 (15 Mart 1971), 4; Süleyman Ateş, "Peygamberlerin Sıfatları", *Diyanet Gazetesi* 16 (30 Mart 1971), 4; Süleyman Ateş, "Peygamberlere Olan İhtiyaç", *Diyanet Gazetesi* 18 (30 Nisan 1971), 12; Mehmet Bahsi "Peygamberler ve İnsanlar", *Diyanet Gazetesi* 121 (15 Temmuz 1975), 6.

³⁶ Bekir Topaloğlu, "Hz. Peygamber'in İrşad Hayatı", *Diyanet Gazetesi* 74 (15 Ağustos 1973), 2.

2.2.2. Diyanet Gazetesi'nde Kitaplara İman

Dini bir terim olarak kitap, Allah'ın peygamberlerine vahyettiği ilahi emirlere, yasaklara ve bunların yazıya geçirilmiş haline denir. Kur'an'da kitap kavramı önce inenler ve son inen kitap için kullanılmakta olup Ehl-i kitap kavramı ile Yahudiler ve Hristiyanlar kastedilmektedir.³⁷ İlahi kitaplara Allah katından indirildiği için "kütüb-i münzele" veya "semavi kitaplar" da denir. Bilinen dört büyük kitap dışında özellikle peygamberlere indirilmiş bütün risale şeklindeki sahifeler için suhuf kavramı kullanılır.³⁸ Kur'an-ı Kerim'de bazı peygamberlere suhuf, bazılarına ise kitaplar gönderildiği bildirilir. Hz. İbrahim ve Hz. Mûsa'ya suhuflar gönderildiğini bildiren ayetler vardır.³⁹ Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Süleyman, Hz. Yusuf, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya'ya kitaplar verildiğinden söz edilir.⁴⁰ Bunun dışında ayet ve hadislerde Hz. Mûsa'ya Tevrat'ın,⁴¹ Hz. Davud'a Zebur'un,⁴² Hz. İsa'ya İncil'in,⁴³ Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ise Kur'an-ı Kerim'in⁴⁴ gönderildiği ifade edilmektedir. Kitaplara iman esasları diğer esaslarla bağlantılıdır.

İslâm, bütün kitaplara inanmak gerektiğini vurgular. Nitekim Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"De ki: 'Biz Allah'a ve bize indirilene; keza İbrahim, İshak, Yakup ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsa, İsa ve bütün peygamberlere rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onlar arasında ayırım yapmayız ve biz O'na teslim olmuşuzdur."*⁴⁵ İlahi kitapların gönderiliş amacı insanın hayatını tanzim etmesi için ona kılavuz olmaktır. Bu kılavuz; iman, amel, ahlak, hukuk, sanat kısaca hayatın her alanında geçerli olacaktır.⁴⁶

İnkârıyla insanı küfre götüren iman esaslarından biri de kitaplara imandır. Allah bu gerçekliğe *"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve*

³⁷ el-Mâide 5/59, el-Mâide 5/68.

³⁸ Sönmez-Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 159-161.

³⁹ el-A'lâ 87/18-19.

⁴⁰ en-Nisâ 4/54, el-En'âm 6/89, el-Hadîd 57/26.

⁴¹ Müslim, "Kitabu'l-İman", 200; el-Bakara, 2/53.

⁴² en-Nisâ 4/163.

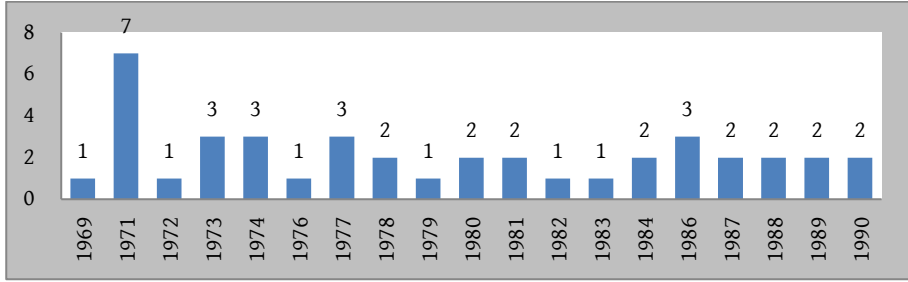
⁴³ Âl-i İmrân 3/3; el-Mâide 5/110.

⁴⁴ en-Nisâ 4/113.

⁴⁵ Âl-i İmrân 3/84.

⁴⁶ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 354.

daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr eden kimse iyice sapmıştır."⁴⁷ ayetiyle işaret etmiştir. Diyanet Gazetesi'nde yapılan taramalarda konunun daha çok Kur'an-ı Kerim özelinde ele alındığı, Kitab-ı Mukaddes'ten (ya da diğer bir ifadeyle kutsal kitaplar olarak bilinen Tevrat, Zebur ve İncil'den) bahsedilmediği görülmektedir. Diyanet Gazetesi'nde yapılan incelemeler neticesinde konuyla alakalı yazılan yazı ve makalelerin 1968-1990 yılları arasında yer alış şekli aşağıda bulunan grafikteki gibidir:

Grafik 5. Kitaplara iman konusuna dair yazıların yıllara göre dağılımı

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere kitaplara iman konusuyla alakalı makale ve yazılara en fazla 1971 yılında yedi makale olarak yer verilirken, 1973, 1974, 1977, 1986 yıllarında üçer, 1978, 1980, 1981, 1984, 1987, 1988, 1989, 1990 yıllarında ikişer, 1969, 1972, 1976, 1979, 1982, 1983 yıllarında bir yazı ve makale olmak üzere 1968-1990 yılları arasında toplam 41 yazı ve makaleye yer verilmiştir. 1968, 1970, 1975, 1985 yıllarındaki sayılarda ise konuyla alakalı hiçbir yazı ve makaleye yer verilmediği görülmektedir. Bu sayılarda yayınlanan yazı ve makale başlıkları aşağıdaki tablodadır:

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1969	Ocak	3	Ansiklopedik Bilgiler	Kur'an-ı Kerim	Yok
1971	Mayıs (1)	12	Din Bilgisi (İman)	Kitaplara İman	Dr. Süleyman Ateş
1971	Mayıs (2)	12	Din Bilgisi (İman)	Kur'an-ı Kerim	Dr. Süleyman Ateş

⁴⁷ en- Nisâ 4/136.

1971	Haziran (1)	12	Din Bilgisi (İman)	Vahyin Yazılması	Dr. Süleyman Ateş
1971	Haziran (2)	12	Din Bilgisi (İman)	Kur'an-ı Kerim'in İstinsahı	Dr. Süleyman Ateş
1971	Temmuz (1)	12	Din Bilgisi (İman)	Kur'an-ı Kerim En Büyük Mucizedir	Dr. Süleyman Ateş
1971	Temmuz (2)	12	Din Bilgisi (İman)	Kur'an-ı Kerim En Büyük Mucizedir	Dr. Süleyman Ateş
1971	Ekim (2)	1	Başyazı	Gönüllerin Şifası	Lütfi Doğan
1972	Haziran (1)	7		Kur'an, Okunmak ve Emirlerine Uyulmak İçindir	"The Muslim" dergisinden ter. M. Sefa Güler
1973	Mart (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an-ı Kerim'in Üslûbundaki Zevk ve İncelik	Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1973	Mayıs (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an-ı Kerim Mucizesi	İbrahim Ural
1973	Eylül (2)	3	Hadislerin Işığında	Kur'an Tilâveti	Tayyar Altıkulaç
1974	Mayıs (2)	7		Kur'an-ı Kerim Okumanın Fazileti	Kemal Can
1974	Ağustos (1)	8		Kitapta Ayrılık Perişanlıktır	İsmail Lütfi Çakan
1974	Ekim (1)	5	Minberden Sesleniş	Kur'an Diliyle Kadir Gecesi	Osman Saraç
1976	Eylül (1)	3	Hadislerin Işığında	Kur'an-ı Kerim'i Öğrenmenin ve Öğretmenin Fazileti	İsmail Karaçam
1977	Temmuz (1)	12	Hanımlar İçin	Kur'an ve Faziletleri	Ayşe Tuğrul
1977	Eylül (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an Nedir?	Ramazan Ayvalılı
1977	Eylül (2)	3	Hadislerin Işığında	Kadir Gecesi	İsmail Karakaya
1978	Şubat (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an Mü'minler İçin Şifa ve Rahmettir	Ahmet Okutan
1978	Mayıs (1)	5	Hutbe	Kur'an Nedir?	Nasrullah İşbilir

1979	Temmuz (1)	2	Bir Ayet	Kur'an-ı Kerim'i Öğrenme ve Öğretmenin Önemi	Ramazan Aydın
1980	Ocak (2)	3	Bir Hadis	Kur'an-ı Kerim Okumanın Faziletine Dair Ayet ve Hadisler	Mehmet Erkal
1980	Haziran (2)	2	Bir Ayet Bir Yorum	İnsanı En Hayırlı Kılan Hizmet, Kur'an Öğrenimi ve Öğretimidir	Fazlı Can
1981	Nisan (2)	31		Asr-ı Saadetten Günümüze Kur'an-ı Kerim	Zeynep Öcal
1981	Kasım	16	Hutbe	Kur'an-ı Kerim Okumanın Fazileti	Ulukışla Müftülüğü
1982	Ekim	13	Her sayıda Dört Hutbe	Kur'an-ı Kerim'i Okumanın Fazileti	Nureddin Turgay
1983	Mayıs	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır?	Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu
1984	Temmuz	12	Hutbe	Kur'an-ı Kerim'i Öğrenmek ve Öğretmek	Nasih Ekinci
1984	Ağustos	6		Kur'an-ı Kerim Sistemli Bir Kitap Mıdır?	Doç. Dr. S. Hayri Bolay
1986	Haziran	6	Din-Bilim-Teknik	Efendimizin Penceresinden Kur'an'ı Anlamak ve Yaşamak	Dr. Haluk Nurbaki
1986	Temmuz		Hutbe	Müslüman Kur'an'ı Okuyup Anlamalıdır	M. Fazlıoğlu
1986	Aralık		Hutbe	Kur'an Okumak ve O'nunla Yaşamak	Niyazi Güneş
1987	Mayıs	12	Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim'i Okumak ve Anlamak	Ahmet Okutan
1987	Ağustos	6		Kur'an Okumanın Fazileti	Halil Elitok
1988	Haziran	10		Kur'an'ın Anlaşılması	Mustafa Varlı

1988	Haziran		Hutbe	Kur'an-ı Kerim, Bir Hidayet Rehberidir	Diyanet
1989	Nisan		Hutbe	Kadir Gecesi ve Kur'an-ı Kerim'in Fazileti	Habib Görün
1989	Temmuz	12	Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim ile İlgili Bazı Yabancı Düşünürlerin Görüşleri	Ahmet Okutan
1990	Nisan	2		İslâm Güneşinin Doğduğu Gece: Kadir Gecesi	İrfan Yücel
1990	Temmuz		Hutbe	Kur'an'ı Okuyup Anlamanın Önemi	İsmail Bayramoğlu

Tablo 5. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde kitaplara iman konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Kitaplara iman kategorisini oluşturan yazı ve makalelerin genel muhtevasına baktığımızda konu Kur'an-ı Kerim özelinde ele alınmış olup Kur'an-ı Kerim'in özellikleri ve muhtevası, Kur'an-ı Kerim'i okuyup anlamanın önemi ve fazileti, Kur'an-ı Kerim'i öğrenme ve öğretmenin önemi ile fazileti üzerinde durulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'in anlatıldığı yazılarda⁴⁸ Kur'an-ı Kerim özelliklerinden bahsedilerek tanıtılmış, Hz. Peygamber'in en büyük ve sürekli mucizesi olduğundan Kur'an-ı Kerim'in bir benzerinin getirilmesi konusunda insanların aciz olduğundan, nazımının, üslubunun, belagatinin hayranlık uyandırdığından, günümüzde pozitif bilimlerin verdiği haberlerin çağlar öncesinden Kur'an-ı Kerim tarafından verildiğinin örnek teşkil ettiğinden bahsedilmiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'i okumanın, onun ayetleri üzerinde tefekkür etmenin, tefekkür sonucu anlaşılan mananın amele dönüştürülmesinin önemi, Kur'an tilavetinin ruhun ihtiyacını karşıladığı, Kur'an'ı öğrenme ve öğretmenin her Müslümanın görevi olduğu anlatılmıştır.

⁴⁸ Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim", *Diyanet Gazetesi* 20 (30 Mayıs 1971), 12; Zeynep Öcal, "Asr-ı Saadetten Günümüze Kur'an-ı Kerim", *Diyanet Gazetesi* 259-260 (15 Nisan-1 Mayıs 1981); İbrahim Ural, "Kur'an-ı Kerim Mucizesi", *Diyanet Gazetesi* 261 (1 Mayıs 1973), 2; Tayyar Altıkulaç, "Kur'an Tilaveti", *Diyanet Gazetesi* 76 (15 Eylül 1973), 3; Kemal Can, "Kur'an Okumanın Fazileti", *Diyanet Gazetesi* 92 (15 Mayıs 1974), 7

2.3. Sem'ıyyât

2.3.1. Diyanet Gazetesi'nde Meleklerle İman

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde meleklerle iman etmenin farz olduğu bildirilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de konuyla alakalı ayetlerden bir tanesi Bakara suresi 285. ayettir ki bu ayette “Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, başışlanmayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” derler.” buyrulmaktadır.⁴⁹ Yine meleklerle imanın farz olduğuna işaret etmesi bakımından şu hadis-i şerifte dikkate şayandır: “Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre bir gün Resûlullah (sav) insanların arasında oturuyordu. Yanına bir adam geldi ve “Ey Allah'ın Resûlü! İman nedir?” diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: “Allah'a, meleklerine, kitabına, O'na kavuşmaya ve peygamberlerine iman etmelidir. (Aynı şekilde) öldükten sonra son dirilişe iman etmelidir...” (Soran kişi yanından ayrıldıktan sonra) Resûlullah buyurdu ki: “Bu (gelen) Cibrîl'dir, insanlara dinlerini öğretmek için geldi.”⁵⁰ Melekler nurdan yaratılmış ruhani varlıklardır. Dolayısıyla gözle görülemezler. Onların varlığı ancak vahiyle bilinebilir. Görevleri bakımından güçlü ve cüsseli oldukları,⁵¹ güçlerini ve işlerini süratli bir şekilde yaptıklarını ifade eden ellere⁵² ve kanatlara⁵³ sahip oldukları belirtilmiştir. Meleklerin yeme içme özellikleri yoktur.⁵⁴ Allah'ın emirleri dışına çıkmazlar.⁵⁵ Cinsiyetleri olmayan, günah işlemeyen varlıklardır.⁵⁶

Kur'an ve hadislerde meleklerin sayılarının Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği şekilde çok olduğu kabul edilmekle birlikte bazılarının yaptığı işler ve bulunduğu yerlerle ilgili bir takım kısmi bilgiler bulunmaktadır. Melekleri Kur'an ve hadislerdeki bilgilerden hareketle şu şekilde sınıflara ayırmak mümkündür. Bunlar;

⁴⁹ el-Bakara 2/285.

⁵⁰ Müslim, “İmân”, 5.

⁵¹ en-Necm 53/5-6; et-Tahrîm 66/6; et-Tekvîr 81/20.

⁵² el-En'âm 6/93.

⁵³ Fâtır 35/1.

⁵⁴ Hûd 11/69-70; ez-Zâriyât 51/27-28.

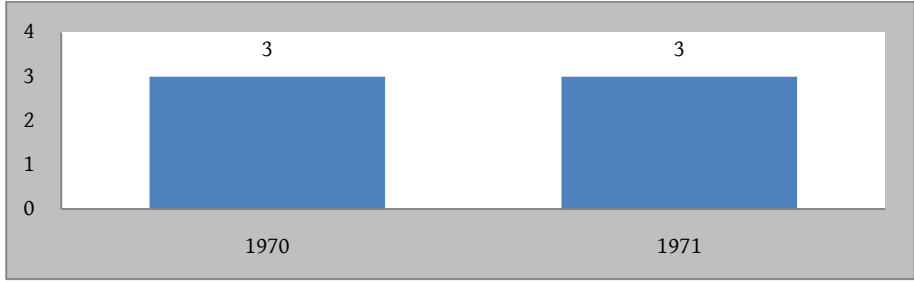
⁵⁵ el-Enbiyâ 21/27.

⁵⁶ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 427.

Dört büyük melek (Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâîfîl, Azrâîl), arşı taşıyan ve arşın etrafında bulunan melekler, yazıcı melekler, insanları koruyan, gözleyen ve takip eden melekler, kabirde sorgu melekleri, cennet ve cehennem melekleri, Hârût ve Mârût, Tabut'u taşıyan melekler ve dünya işleriyle görevli meleklerdir.⁵⁷

Diyanet Gazetesi'nde değerlendirmeye alınan konulardan bir diğeri meleklerle iman konusudur. Meleklerle iman konusuna sadece Diyanet Gazetesi'nde Süleyman Ateş tarafından hazırlanan "Din Bilgisi" köşesinde yer verilmiştir.

Diyanet Gazetesi'nin meleklerle iman konusu ile ilgili olarak yayınladığı yazıların yıllara göre dağılım grafiği aşağıdaki gibidir:

Grafik 6. Meleklerle iman konusuna dair yazıların yıllara göre dağılım grafiği

Grafikte de görüldüğü üzere Diyanet Gazetesi'nde meleklerle iman konusuyla alakalı yazılara 1970 yılında üç, 1971 yılında üç olarak 1968-1990 yılları arasında toplam altı yazı ve makale şeklinde yer verilmiştir. 1968, 1969, 1972-1990 yılları arasında konuyla alakalı hiçbir yazı ve makaleye yer verilmediği görülmektedir. Elde edilen bu veriler ise Diyanet Gazetesi'nde meleklerle iman konusuna yeterli derecede yer verilmediğini göstermektedir. Bu sayılarda yayınlanan yazı ve makale başlıkları aşağıdaki tablodaki gibidir:

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1970	Kasım (3)	4	Din Bilgisi (İman)	Meleklerle İman	Dr. Süleyman Ateş
1970	Aralık (1)	4	Din Bilgisi (İman)	Meleklerle İman	Dr. Süleyman Ateş

⁵⁷ Sönmez-Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 127-136.

1970	Aralık (2)	4	Din Bilgisi (İman)	Melekler Hakkında Âlimlerin Görüşleri	Dr. Süleyman Ateş
1971	Ocak (1)	4	Din Bilgisi (İman)	Melekler Hakkında Âlimlerin Görüşleri	Dr. Süleyman Ateş
1971	Ocak (2)	4	Din Bilgisi (İman)	Melekler Hakkında Âlimlerin Görüşleri	Dr. Süleyman Ateş
1971	Şubat (1)	4	Din Bilgisi (İman)	Melekler Hakkında	Dr. Süleyman Ateş

Tablo 6. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde meleklerle iman konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Diyanet Gazetesi'nde konuyla alakalı yapılan tarama neticesinde melek kavramı, meleklerin özellikleri, meleklerin isimleri ve görevleri, melekler hakkında bazı âlimlerin görüşleri ve meleklerin varlığı hakkında yazılara yer verildiği görülmektedir.

Meleklerle ilgili kaleme alınan yazılarda⁵⁸ meleklerin nurdan yaratıldıkları, cinsiyetlerinin olmadığı, farklı şekillere girebildikleri, uzun mesafeleri kısa sürede katedebildikleri, Allah'a isyan etmeyip daima O'na itaat ettikleri gibi özelliklere sahip olduklarından, Cebrâîl, Azrâîl, İsrâîl, Mikâîl isimli meleklerin diğer melekler arasında derecelerinin üstün olup, dört büyük melek olarak isimlendirildiklerinden ve bu meleklerin görevlerinden, Hafaza-Kirâmen Katibîn meleklerinin görevlerinden bahsedilmiştir.

Âlimlerin melekler hakkındaki görüşlerinin anlatıldığı yazılarda⁵⁹ ise bazı âlimlerin meleklerin mahiyetleri hakkında verdiği bilgiler, onların varlığının inkâr edilemeyeceği ve varlıklarının ispatı hususları ele alınmıştır.

Görüldüğü üzere Diyanet Gazetesi'nde bu konuda kaleme alınan yazıların ortak özelliği meleklerin mahiyetinden bahsedilmiş olmasıdır. Ancak konuya Diyanet Gazetesi'nde yeterli ölçüde yer verilmemiştir. Halbuki meleklerle iman konusu sahih

⁵⁸ Süleyman Ateş, "Meleklerle İman" *Diyanet Gazetesi* 8 (30 Kasım 1970), 4; Süleyman Ateş, "Meleklerle İman" *Diyanet Gazetesi* 9 (15 Aralık 1970), 4.

⁵⁹ Süleyman Ateş, "Melekler Hakkında Âlimlerin Görüşleri" *Diyanet Gazetesi* 12 (30 Ocak 1971), 4; Süleyman Ateş, "Melekler Hakkında" *Diyanet Gazetesi* 13 (15 Şubat 1971), 4.

kaynaklar kullanılarak uzman kişiler rehberliğinde halkın aydınlatılması gereken bir konudur.

2.3.2. Diyanet Gazetesi'nde Ahirete İman

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde üzerinde önemle durulan konulardan biri de inanç esaslarından olan ahirete imandır. “Sizin tanrınız tek bir tanrıdır. Ahirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır; onlar ululuk taslayan küstahlardır.”⁶⁰ ayeti ahirete inanmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Ayet ve hadisler genellikle dünya hayatının geçici olduğu, ahiret hayatının ise gerçek ve ebedi oluşundan bahsetmektedir. “(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!”⁶¹ ayeti bu gerçeğe işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de ahiret günü; müminler Allah'a kavuşacakları için “kavuşma/buluşma günü”,⁶² insanlar ve bütün mahlûkat o günde bir araya toplanacağı için “toplanma günü”,⁶³ dünya hayatlarında Allah'a iman edip O'nun emir ve yasaklarına kulak asmayanların aldandıkları ortaya çıkacağı için “aldanma günü”,⁶⁴ dirilişten sonra herkes kabrinden çıkacağı için “çıkış günü”,⁶⁵ kâfirler amellerinin boşa gittiğini görünce yeniden dünyaya dönmek isteyecekleri için “hasret günü” gibi isimlerle de zikredilmektedir.⁶⁶

Ehl-i Sünnet alimleri, kabir hayatı ve kabir azabının varlığı hususunda ittifak halindedirler.⁶⁷ Kalam alimleri, kabir hayatı ile ilgili kabir sorgusu, kabir azabı ve kabir nimeti olmak üzere genelde üç mesele üzerinde durmuşlardır.⁶⁸ Kıyametten sonraki haller olan ba's (yeniden diriliş), haşr (tekrar diriltilen insanların hesaba çekilmek üzere bir meydana toplanması), amellerin açığa çıkarılması, insanın

⁶⁰ en-Nahl 16/22.

⁶¹ el-Ankebût 29/64.

⁶² el-Mü'min 40/15.

⁶³ et-Tegâbün 64/9

⁶⁴ et-Tegâbün 64/9

⁶⁵ Kâf 50/34.

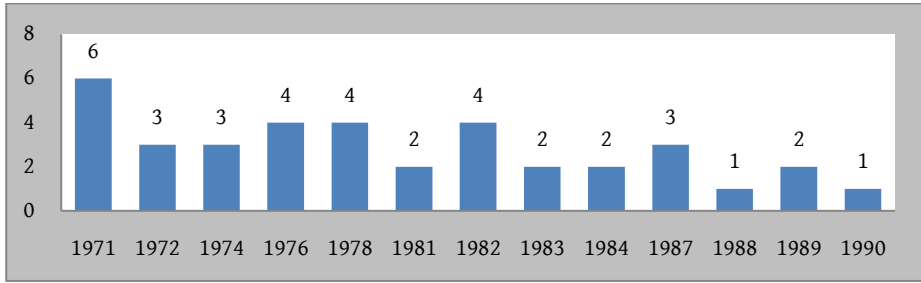
⁶⁶ Sönmez-Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 257.

⁶⁷ Sönmez-Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 259.

⁶⁸ Osman Demir, *Kavram Atlası Kalam 1* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 166.

dünyada yaptıklarından hesaba çekilmesi, amellerin mizan ismi verilen terazide tartılması, cehennem üzerine kurulmuş olan sırat, şefaet, cennet ve cehennem hakktır.⁶⁹

Diyanet Gazetesi'nde ahirete iman konusundan “dünya hayatının ahireti kazanmak noktasında bir imtihan yeri oluşu, ahiret hayatının aşamaları, ahiret inancına sahip olmanın dünya hayatına faydaları, ölüm, dünya- ahiret dengesi” konuları çerçevesinde bahsedilmiştir. Bu bağlamda Gazete bu konular dikkate alınarak taranmıştır. Konuya “Din Bilgisi, Başyazı, Minberden Sesleniş, Kur'an'ı Kerim'den Öğütler, Hutbe, Kâinatı Seyrederken” köşelerinde yer verildiği görülmektedir. Diyanet Gazetesi'ndeki yazıların incelenip değerlendirilmesi neticesinde oluşturulan sınıflandırmada ahirete iman konusu ile alakalı makale ve yazıların 1968-1990 yılları arasındaki dağılımını gösteren grafik aşağıda verilmiştir.

Grafik 7. Ahirete iman konusuna dair yazıların yıllara göre dağılım grafiği

Grafikte görüldüğü üzere ahirete iman konusuyla ilgili yazıların en fazla olduğu yıl 6 yazının yer aldığı 1971 yılıdır. 1976, 1978, 1982 yıllarında dört, 1972, 1974, 1987 yıllarında 3, 1981, 1983, 1984, 1989 yıllarında 2, 1988, 1990 yıllarında bir yazı ve makaleye yer verilerek 1968-1990 yılları arasında toplamda 37 yazı ve makale Diyanet Gazetesi'nde yer almıştır. 1968-1970, 1975, 1977, 1979, 1980, 1985, 1986 yıllarında ise konuya hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu sayılarda yayınlanan yazı ve makale başlıkları aşağıdaki tablodaki gibidir:

⁶⁹ Sönmez-Karaağaç, *İslam İnanç Esasları*, 259-266

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale	Yazar
1970	Kasım (2)	4	Din Bilgisi (İman)	Ahiret İnancının Bu Dünyadaki Faydaları	Dr. Süleyman Ateş
1971	Mayıs (2)	1	Başyazı	Dünya Hayatı Büyük Bir İmtihandır	Lütfi Doğan
1971	Ağustos (1)	12	Din Bilgisi (İman)	Ahirete İman	Dr. Süleyman Ateş
1971	Ağustos (2)	12	Din Bilgisi (İman)	Ahirete İman	Dr. Süleyman Ateş
1971	Eylül (1)	12	Din Bilgisi (İman)	Ahirete İman	Dr. Süleyman Ateş
1971	Eylül (2)	12	Din Bilgisi (İman)	Ahirete İman	Dr. Süleyman Ateş
1972	Haziran (1)	11		Ölümün Düşündürdükleri	Güner Tolgay
1972	Ekim (2)	10		İmtihan	Osman Özçelik
1972	Kasım (1)	8		Ahiret Dünyada Kazanılır	Yakup Üstün
1974	Ocak	5	Minberden Sesleniş	Ahiret Hayatına Hazırlık	Osman Cilâcı
1974	Mart (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Hesap Günü	Lütfi Şentürk
1974	Kasım (1)	10		Ölüm Duygusu	Ramazan Ayvalılı
1976	Ocak (1)	1	Başyazı	Hayat ve Değeri	Dr. Lütfi Doğan
1976	Ekim (2)	4		İnsanoğlu Gaybı Bilebilir Mi?	Mücteba Uğur
1976	Kasım (2)	11		Ölüme Doğru	Ayşe Özdemir
1977	Mart (2)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Dünya Ahiret ve İnsan	Mustafa Türkgülü
1978	Şubat (1)	2	Kur'an-ı Kerim'den Öğütler	Ahirette Uzuvarın Görevleri	Taner Gücü

1978	Nisan (1)	3	Hadislerin Işığında	Ölüm	Mesut Sözgen
1978	Mayıs (2)	12	Hanımlar İçin	Cennet	Dr. Beyza Bilgin
1978	Ekim (2)	1	Başyazı	Kabir Ziyareti	Lütfi Şentürk
1981	Ekim	8		Herkes Ölümü Tadacak	Mehmet Şirin Arvas
1981	Aralık	17	Hutbe	Hesap Günü	Recep Yılmaz
1982	Haziran	4		Tenâsüh Akîdesi İslâm'daki Hükümü	Dr. Ali Arslan Aydın
1982	Ekim	8	Kâinatı Seyrederken	Ölüm ve Mahşer	Dr. Haluk Nurbaki
1982	Kasım	6	Kâinatı Seyrederken	Ölüm ve Mahşer	Dr. Haluk Nurbaki
1982	Aralık	8	Kâinatı Seyrederken	Ölüm ve Mahşer	Dr. Haluk Nurbaki
1983	Eylül	8	Kâinatı Seyrederken	Mahşere İnanmayanlar	Dr. Haluk Nurbaki
1983	Aralık	9		Dünya ve Ahiret Dengesi	Ahmet Karadut
1984	Temmuz		Hutbe	Dünya Hayatı İle Ahiret Hayatının Mukayesesi -1-	Nurettin Turgay
1984	Ağustos		Hutbe	Dünya Hayatı İle Ahiret Hayatının Mukayesesi -2-	Nurettin Turgay
1987	Temmuz	10		İslâm'a Göre Dünya Hayatı	Avni Kurt
1987	Temmuz	12	Hutbe	Dünya ve Ahiret Hayatı İlahi Emirlere Uymakla Kazanılır	Abdurrahman Kahyaoğlu
1987	Kasım	16	Hutbe	Dünya ve Ahiret Dengesi	Ahmet Karadut
1988	Ocak	5	Hutbe	Ahiret'e İmanın Dünya Hayatına Tesiri	Ahmet Karadut
1989	Ağustos	2	Bir Ayet Bir Yorum	Dünya-Ahiret Dengesi Nasıl Sağlanır?	Doç. Dr. Mehmet Demirci

1989	Aralık	4		Ahiret Gününün İnsan Hayatı Üzerindeki Etkisi	Ahmet Yılmaz
1990	Aralık	93	Hutbe	Dünya ve Ahiret Dengesi	Musa Yılmaz

Tablo 7. 1968-1990 yılları arasındaki gazetelerde ahirete iman konusu ile ilgili yazıların konu başlıkları

Diyanet Gazetesi'nde ahirete iman konusuyla ilgili "ahirete iman"⁷⁰ başlığı altında ahirete iman etmenin farzîyetinin ayet ve hadislerle sabit olduğu, ahiret hayatının ölüm, kıyamet, berzah hayatı, ba's, haşr ve mahşer, Hz. Peygamber başta olmak üzere salihler, şehitler, âlimler, veliler ve melekler tarafından gerçekleştirilecek olan şefaath, Hz. Peygamber'in ümmetini Kevser havuzu etrafında toplaması, dünyadayken iyi ve kötü amellerin yazıldığı amel defterlerinin mizan isimli terazide tartılarak mümin-kafir herkesin hesap vermesi, sonra da cehennem üzerinde bulunan sırat köprüsünden geçme, ebedi hayatların olacağı cennet ya da cehenneme gitme aşamalarının olduğu ve bu aşamalara inanmanın farz olduğu anlatılmaktadır.

Ölümün anlatıldığı yazılarda⁷¹ ölümün hak olduğu, yaratılan her canlının ölümü tadacağı, bir son değil aksine ebedi hayat için başlangıç olduğu, hayatın bir parçası olarak var olduğu, her zaman hatırlanması ve hayatın da bu gerçek üzerine düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.

Ahiret hayatının dünya hayatına tesirinin anlatıldığı yazılarda⁷² ise ahiret inancının dünya hayatında karşılaşılan musibetlere karşı sabretme ve ümitsizliğe

⁷⁰ Süleyman Ateş, "Ahirete İman", *Diyanet Gazetesi* 26 (30 Ağustos 1971), 12; Süleyman Ateş, "Ahirete İman", *Diyanet Gazetesi* 27 (15 Eylül 1971), 12; Süleyman Ateş, "Ahirete İman", *Diyanet Gazetesi* 28 (30 Eylül 1971), 12.

⁷¹ Güner Tolgay, "Ölümün Düşündürdükleri", *Diyanet Gazetesi* 21 (1 Haziran 1972), 11; Ayşe Özdemir, "Ölüme Doğru", *Diyanet Gazetesi* 153 (15 Kasım 1976), 11; Mesut Söğzen, "Ölüm", *Diyanet Gazetesi* 186 (1 Nisan 1978), 3; Haluk Nurbaki, "Ölüm ve Mahşer -Ölüm ve Dönüşümler-", *Diyanet Gazetesi* 284 (Ekim 1982), 8.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/185.

⁷² Süleyman Ateş, "Ahiret İnançının Bu Dünyadaki Faydaları", *Diyanet Gazetesi* 7 (15 Kasım 1970), 4; Talat Karaçizmeli, "Ahirete İmanın Dünya Hayatına Tesiri", *Diyanet Gazetesi* 347 (Ocak 1988), 5; Ahmet Yılmaz, "Ahiret Gününün İnsan Hayatı Üzerindeki Etkisi", *Diyanet Gazetesi* 370 (Aralık 1989), 4.

kapılmamayı öğrettiği, insanlara dünya hayatını Allah'ın kurallarına göre şekillendirme bilinci oluşturduğuna işaret edilmektedir.

Diyanet Gazetesi'nde ahirete iman konusuyla ilgili yazıların incelenmesi neticesinde konu, İslâm inancında iman esasları içerisinde yer alması nedeniyle farklı alanlardaki yazıların muhtevasında gündem edilmiştir. Dünya hayatının sahip olduğu çekicilikten ötürü her geçen gün insanı kendi içine çektiği gerçeğinden hareketle ahiret hayatının daha fazla hatırlatılması ve bu hatırlatmanın Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güvenilir merci olmasından ötürü Diyanet Gazetesi vesilesiyle gerçekleştirmiş olması açıktır.

Sonuç

Kasım 1968'de yayın hayatına başlayan Diyanet Gazetesi, Başkanlığın süreli yayın faaliyetlerinden birisidir. Gazete 22 yıl süren yayın hayatı boyunca toplumu din konusunda aydınlatmayı gaye edinmiştir. Toplum din hususunda doğru bilgiyle buluşturmayı ve dine dayalı kültür, sanat ve edebiyat birikimini okurlarıyla paylaşmayı hedefleyen; bu itibarla yayımlandığı dönemde toplumda yaşanan dini, sosyokültürel gelişmeleri dikkate alan Gazete, Aralık 1990 yılına kadar 382 sayı olarak yayımlanmıştır. Diyanet Gazetesi yayın hayatı boyunca çocuk, genç, yetişkin olmak üzere her yaş aralığından insana hitap etmiştir. Dolayısıyla içeriğinde inanç, ibadet, dini sosyokültürel hayat, şehirleşme, yurt dışı, personel durumu, kurumun bürokratik yapısı ve işleyişi hakkında bilgilendirme vb. konular bulunmaktadır. Ayrıca ahlaka dair konuların burada da gerçekten oldukça yoğun bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

Diyanet Gazetesi, zengin ve yelpazesi geniş bir konu içeriğine sahiptir. Diyanet Gazetesi'nde Kanun'un Başkanlığa yüklediği temel görevler doğrultusunda ve muhatap aldığı okuyucu kitesinden ötürü inanç, ibadet, ahlak, dini sosyokültürel hayat konularına yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla Başkanlık, 1965 yasasından sonra özellikle 633 sayılı kuruluş Kanunu'nun büyük orada şekillenmesi ile bu tarihten sonraki bütün faaliyetlerinde ilgili Kanun'un âmir hükmünü esas almış, bu anlamda Gazete Kanun'da yer alan inanç alanlarıyla ilgili olarak bilgilendirme faaliyetinde bulunmuş, farklı boyutlarıyla konuları işlemiştir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden iman esasları bahsi, klasik Kelam ilminin muhtevasında bulunan uluhiyyet, nübüvvet ve sem'iyat şeklinde üç başlık altında ele alınmıştır. Diyanet Gazetesi'nde inanca dair konularını ele alan toplam dört yüz iki (402) yazıdan oluşan örnekleme, iman esasları ile alakalı iki yüz kırk dokuz (249) yazı/makale yer almaktadır. İman esaslarıyla ilgili yazıların inanca dair olanların yüzde altmış ikisine (%62) tekabül ettiği görülmektedir. Bu makalelerin yedi tanesini (inanca dair yazıların %26,6'sı; iman esaslarına dair yazıların %43'ü) uluhiyyet konusu, doksan dokuz tanesini (inanca dair yazıların %24,6'sı; iman esaslarına dair yazıların %40'ı) nübüvvet, kırk üç tanesini (inanca dair yazıların %10,6'sı; iman esaslarına dair yazıların %17'si) ise sem'iyat konusu oluşturmaktadır. Uluhiyyet konusunun seksen dört (84) tanesini (inanca dair yazıların %20,8'i; iman esaslarına dair yazıların %33,7'si) Allah'a iman, yirmi üç (23) tanesini (inanca dair yazıların %5,7'si; iman esaslarına dair yazıların %9,2'si) kader ve kazaya iman; nübüvvet konusunun kırk bir (41) tanesini (inanca dair yazıların %10'u; iman esaslarına dair yazıların %16,4'ü) kitaplara iman, elli sekiz (58) tanesini (inanca dair yazıların %14,4'ü; iman esaslarına dair yazıların %23,2'si) peygamberlere iman; sem'iyat konusunun ise altı (6) tanesini (inanca dair yazıların %1,4'ü; iman esaslarına dair yazıların %2,4'ü) meleklerle iman, otuz yedi (37) tanesini (inanca dair yazıların %9,2'si; iman esaslarına dair yazıların %14,8'i) ahirete iman konusu oluşturmaktadır. Ayrıca 1970-80'li yıllarda iman esaslarıyla ilgili hususların Diyanet Gazetesi'nde daha fazla yer aldığı da görülmektedir. Diyanet Gazetesi'nde;

Allah'a iman konusunun Allah'ın varlığı ve sıfatları, tek Allah inancı, Allah korkusu ve Allah sevgisi kapsamında ele alındığı, ancak en çok Allah'ın varlığı konusu üzerinde durulduğu görülüp Allah'ın varlığının kâinattaki düzen, ahenk, ölçü, uyum üzerinden anlatılarak gaye ve nizam delili ile ispat edilmeye çalışıldığı;

Kader ve kaza inancı konusunun; kader inancı konusu hariç (Kaderiyye mezhebinin kader inancına dair görüşlerinden bahsedildiği için) kaderle ilişkili olan tevekkül, rızık, sorumluluk, hayır ve şer, ecel kavramları çerçevesinde ve daha çok Mâtürîdî geleneğin görüşleri ekseninde ele alındığı, ancak konudan Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi ilimlerinde en çok tartışılan konulardan biri olması hasebiyle Diyanet Gazetesi'nde daha çok bahsedilmesi beklenirken yeterince yer verilmediği;

Peygamberlere iman konusuna geniş ölçüde yani bütün peygamberleri bahis konusu yaparak yer verilmediği; ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatıyla ilgili birçok noktaya değinilerek meselenin ele alındığı, yazıların çoğunluğunun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beşeri ve nebevi yönü, son peygamber oluşu, irşad metodu, örnek ahlakı, İsrâ ve Miraç mucizesi kapsamında ele alındığı;

Kitaplara iman konusuna daha çok Kur'an-ı Kerim özelinde yer verildiği, konunun Kur'an-ı Kerim'in özellikleri, Kur'an-ı Kerim'i okuma, anlama, öğrenme ve öğretmenin faziletleri çerçevesinde ele alınıp bu konuda insanlar tarafından güvenilir bilgilere ulaşılmasında kaynaklık edildiği;

Meleklerle iman konusuyla alakalı kaleme alınan yazıların çoğunluğunda meleklerin mahiyetinden bahsedilmiş olduğu; ancak konuya Diyanet Gazetesi'nde yeterli ölçüde yer verilmediği, hâlbuki meleklerle iman konusunun sahih kaynaklar kullanılarak uzman kişiler rehberliğinde halkın aydınlatılması gereken bir konu olduğu;

Ahirete iman konusuyla ilgili yazıların incelenmesi neticesinde konunun farklı alanlardaki yazıların muhtevasında gündem edildiği, dünya hayatının sahip olduğu çekicilikten ötürü her geçen gün insanı kendi içine çektiği gerçeğinden hareketle ahiret hayatının daha fazla hatırlatıldığı ve bu hatırlatmanın Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güvenilir merci olmasından ötürü Diyanet Gazetesi vesilesiyle gerçekleştirildiğinin açık olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu veriler, Diyanet Gazetesi'nde inanca dair konulardan daha çok iman esasları konusuna ağırlıklı bir şekilde yer verildiğini göstermektedir. Söz konusu dönem itibarıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olmaması hasebiyle Diyanet Gazetesi'nin toplumun İslâm'ın iman esasları hakkında bilgilendirilmesi hususunda Başkanlığın önemli bir aracı olduğu ve mühim bir ihtiyacı karşıladığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça | References

- Abul, Lamia Levent. "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye". *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Aralık 2015), 28-33.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kur'an Tilaveti". *Diyanet Gazetesi* 76 (15 Eylül 1973), 3.
- Altıkulaç, Tayyar. "Tevhidin Neresindeyiz?". *Diyanet Gazetesi* 186 (1 Nisan 1978), 1.
- Ateş, Süleyman. "Ahiret İnancının Bu Dünyadaki Faydaları". *Diyanet Gazetesi* 7 (15 Kasım 1970), 4.
- Ateş, Süleyman. "Ahirete İman". *Diyanet Gazetesi* 26 (30 Ağustos 1971), 12.
- Ateş, Süleyman. "Ahirete İman". *Diyanet Gazetesi* 27 (15 Eylül 1971), 12.
- Ateş, Süleyman. "Ahirete İman". *Diyanet Gazetesi* 28 (30 Eylül 1971), 12.
- Ateş, Süleyman. "Kur'an-ı Kerim". *Diyanet Gazetesi* 20 (30 Mayıs 1971), 12.
- Ateş, Süleyman. "Melekler Hakkında". *Diyanet Gazetesi* 13 (15 Şubat 1971), 4.
- Ateş, Süleyman. "Meleklerle Hakkında Âlimlerin Görüşleri". *Diyanet Gazetesi* 12 (30 Ocak 1971), 4.
- Ateş, Süleyman. "Meleklerle İman". *Diyanet Gazetesi* 8 (30 Kasım 1970), 4.
- Ateş, Süleyman. "Meleklerle İman". *Diyanet Gazetesi* 9 (15 Aralık 1970), 4.
- Ateş, Süleyman. "Peygamberlere İman". *Diyanet Gazetesi* 14 (28 Şubat 1971), 4.
- Ateş, Süleyman. "Peygamberlere Olan İhtiyaç". *Diyanet Gazetesi* 18 (30 Nisan 1971), 12.
- Ateş, Süleyman. "Peygamberlerin Sayısı". *Diyanet Gazetesi* 15 (15 Mart 1971), 4.
- Ateş, Süleyman. "Peygamberlerin Sıfatları". *Diyanet Gazetesi* 16 (30 Mart 1971), 4.
- Aydın, Ali Arslan. "İslam'da Hayır ve Şer Akidesi". *Diyanet Gazetesi* 120 (1 Temmuz 1975), 8.
- Aydın, Ali Arslan. "Rızık ve Ecel Meseleleri". *Diyanet Gazetesi* 121 (15 Temmuz 1975), 4.
- Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*. Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2008.

- Bahsi, Mehmet. "Peygamberler ve İnsanlar". *Diyanet Gazetesi* 121 (15 Temmuz 1975), 6.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık. 2001.
- Berki, Ali Himmet. "İslam'da Tevekkül ve Manası". *Diyanet Gazetesi* 86 (15 Şubat 1974), 2.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, 2013.
- Büyüker, Kamil. "Mecmua'dan Dergiye Sırat-ı Müstakim'den Diyanet'e Süreli İslami Yayıncılığa Dair Notlar". *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Aralık 2015), 22-23.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Mezhepler Tarihine Giriş". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M Ali Büyükkara. 3-24. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2012.
- Büyükoztürk, Şener vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları, 2021.
- Can, Kemal. "Kur'an Okumanın Fazileti". *Diyanet Gazetesi* 92 (15 Mayıs 1974), 7.
- Ceyhan, Mehmet Akif. *Vahiy Allah-İnsan İletişimine Müslüman Geleneğin Yaklaşımı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Çelebi, Hatice Kübra. *Diyanet Aylık Dergi'nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Demir, Osman. *Kavram Atlası Kelam 1*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü". Erişim 25 Ağustos 2023. <https://dergi.diyaret.gov.tr/indexarama.php>
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelam -Tarih Ekoller Problemler-* Konya: Tekin Kitabevi, 7. Baskı, 2012.
- Gömbeyaz, Kadir - Dündar, M. Mücahit. "İslâm Mezhepler Tarihine Giriş". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M. Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit. 1-33. Ankara: Nobel, 2020.

- Hacıibrahimoğlu Sevgülü, Hümeýra. *Esmâ-ı Hüsnâya Dayanan Kelâm Anlayışı: Ebû İshak es-Saffâr Örneđi*. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2021.
- Karaçizmeli, Talat. "Ahirete İmanın Dünya Hayatına Tesiri". *Diyanet Gazetesi* 347 (Ocak 1988), 5.
- Karadaş, Çağfer. "İman Konuları: Kader ve Kazaya İman", *İslam'a Giriş*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Karahan, Fatma Bayraktar. *Dua ve Kader*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.
- Karmış, Mustafa. "Tevekkülün Önemi". *Diyanet Gazetesi* 223 (15 Ekim 1979), 3.
- Kasaboğlu, A. Hamdi. "İman Esasları: Allah'a ve Sıfatlarına İman", *Diyanet Gazetesi* 39 (15 Mart 1972), 7.
- Kavut, Necati. "Sorumluluğun Önemi ve İnsana Kazandırdıkları". *Diyanet Gazetesi* 162 (1 Nisan 1977), 2.
- Kılavuz, Murat. *Allah'a İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 2018.
- Kılavuz, Saim. *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri. "Tevhidi Anlamak". *Diyanet Gazetesi* 360 (Şubat 1989), 3.
- Koçyiğit, Talat. "Allah'tan Korkunuz!". *Diyanet Gazetesi* 190 (1 Haziran 1978), 2.
- Koçyiğit, Talat. Başlık yok. *Diyanet Gazetesi* 39 (15 Mart 1972), 3.
- Kur'an Yolu Meâli. Haz. Hayrettin Karaman- Mustafa Çağrırcı- İbrahim Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Kurt, Hafize Esra. *Diyanet Aylık Dergi'nin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Kutlu, Sönmez. "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları". *Türkiye Araştırmaları Literatür* 29 (2017), 9-37.

- Morrison, A. Gressy. “Bir Bilim Adamını Allah’ın Varlığına İnanıran Yedi Sebep”. ter. Naciye Hamdi Öncül. *Diyanet Gazetesi* 3 (15 Ocak 1969).
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. el-Kütübü’s-Sitte, Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde. Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Namlı, Abdullah. “Kazâ ve Kadere İman”. *İslâm İnanç Esasları*. Ed. Vecdi Sönmez - Hilmi Karaağaç. 98. Ankara: Lisans Yayıncılık, 2021.
- Nesefî, Ömer. *İslam İnançının Temelleri Akaid*. çev. M. Seyyid Ahsen. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1991.
- Nurbaki, Haluk. “Ölüm ve Mahşer –Ölüm ve Dönüşümler-“. *Diyanet Gazetesi* 284 (Ekim 1982), 8.
- Öcal, Zeynep. “Asr-ı Saadetten Günümüze Kur’an-ı Kerim”. *Diyanet Gazetesi* 259-260 (15 Nisan- 1 Mayıs 1981).
- Önal, Recep. “Vahiy ve Nübüvvet”. *Sistemantik Kelam*. Ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Özdemir, Ayşe. “Ölüme Doğru”. *Diyanet Gazetesi* 153 (15 Kasım 1976), 11.
- Özdemir, Metin. *İslam İnanç Esasları*. Ankara: Bilay Yayınları, 2017.
- Salman, Yüksel. “Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları”. *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Aralık 2015), 6.
- Sinanoğlu, Mustafa. *Peygamberlere İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Sönmez, Vechi- Karaağaç, Hilmi. *İslam İnanç Esasları*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 1. Basım, 2021.
- Sözgen, Mesut. “Ölüm”. *Diyanet Gazetesi* 186 (1 Nisan 1978), 3.
- Şahin, Selin. *Din Siyaset İlişkilerine Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Diyanet Gazetesi ile İslamcı Dergilerin Mukayesesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Tıraşçı, Osman. “Allah Korkusu”. *Diyanet Gazetesi* 379 (Eylül 1990), 13.
- Tolgay, Güner. “Ölümün Düşündürdükleri”. *Diyanet Gazetesi* 21 (1 Haziran 1972), 11.

- Topaloğlu, Bekir. “Hz. Peygamber’in İrşad Hayatı”. *Diyanet Gazetesi* 74 (15 Ağustos 1973), 2.
- Türkgülü, Mustafa. “Kur’an’ın Allah’ın Varlığını İspat Metodu”. *Diyanet Gazetesi* 174 (1 Ekim 1977), 2.
- Ural, İbrahim. “Kur’an-ı Kerim Mucizesi”. *Diyanet Gazetesi* 261 (1 Mayıs 1973), 2.
- Üçer, Cenksu. “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi -Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde-”. *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2021), 23-104.
- Üçer, Cenksu - Çelebi, Hatice Kübra. “Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları ve Başyazılarda Yer Verilen Kur’an Ayetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 134-172.
- Üçer, Cenksu - Zoba, Büşra. “Diyanet İşleri Başkanlığının Süreli Yayınlarından Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler”. *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 219-283.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Âmentü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/30 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Ahmet. “Ahiret Gününün İnsan Hayatı Üzerindeki Etkisi”. *Diyanet Gazetesi* 370 (Aralık 1989), 4.
- Yılmaz, Musa K. “Allah’a İmanın Cemiyet Hayatı Üzerindeki Etkisi”. *Diyanet Gazetesi* 371 (Ocak 1990), 2.

E-ISSN 2645-9132

Evlat Edinme Süreci ve Dini Tutum (Dezavantajlı Aileler Üzerine Bir Araştırma)

Handan Zülal ERSOY | <https://orcid.org/0009-0008-1527-553X> |

handanzulalersoy@duzce.edu.tr

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

Behlül TOKUR | <https://orcid.org/0000-0002-6509-3100> | behlultokur@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Evlilik birliği ile oluşan aile kurumu tanımlanırken kullanılan temel kavramlardan biri de çocuktur. Toplumlar, biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan çiftleri dezavantajlı olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle çocuk sahibi olamayan çiftlerin oluşturduğu aileler genellikle dezavantajlı kabul edilmektedir. Bu dezavantajlılığa toplumlar çözüm yolu aramışlardır. Bu çözüm yollarından biri de evlat edinme kurumu vasıtasıyla çiftlerin çocuk sahibi olmasıdır. Evlat edinme, evlat edindirilmeye uygun olan çocukla, durumu evlat edinmeye uygun çiftler arasında mahkeme kararı ile hukuki bir bağ kurmak usulüyle bir aile oluşturma şekli olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan ancak evlatlık kurumuna başvurarak çocuk sahibi olan dezavantajlı çiftlerin duygu, düşünce ve tutumlarını incelenmeyi amaçlamaktadır. Koruyucu aile, süt evlatlığı, vela, hilf veya lakit gibi evlat edinme kurumuna alternatif olarak geliştirilen uygulamalara değinmemektedir. Çünkü, evlat

edinme kurumuna başvurma yolunun meşruluğu bu benzer uygulamaların aksine toplumların değer dünyasına göre farklılaşmaktadır. Batılı hukuk sistemlerinde meşru görülen ve teşvik edilen bu uygulama, dünyada yazılan çoğu medeni kanunda da kendisine yer bulmuştur. İslam medeniyetinde ise şeriata bakıldığında yapay bir şekilde kurulan bu soy bağı şekli birçok sebepten ötürü yasaklanmıştır. Bu sebepler, nesebin korunması, miras hakkının korunması, mahremiyetin korunması, nafaka hakkının korunması ve velayet olarak sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda hem Türk Medeni Kanunu'yla kabul edilen hem de İslam inancında yasaklanan bu uygulamaya karşı toplumun eğiliminin hangi yönde olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Araştırma evlat edinme kurumuna yönelen çiftlerin toplumda dezavantajlı bir grup oluşturma nedenlerinin tespiti, bu aileleri evlat edinmeye iten ana etkenlerin analizi ve evlat edinme sürecinde bu çiftlerin psikolojik ve dini tutumlarının tahlilinden oluşmaktadır. Psikoloji ve din psikolojisine ait teorilerle temellendirilmeye çalışılan bu araştırma, evlatlık kurumuna dini-psikolojik yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Nitel araştırma yöntemine başvuru çalışmada biyolojik olarak çocuk sahibi olamamış dokuz çiftten mülakat tekniği ile veriler toplanmış, katılımcıların mülakat formu ekseninde verdiği cevaplar kaydedilmiş, tematik ve betimsel içerik analizine tabi tutularak bulgular yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda çocuksuz ailelerin dezavantajlı hissetmelerinin ana nedeninin genelde yaşanılan çevre olduğu, çevrenin bu çiftleri aile olarak görmemesinin onlarda olumsuz etki yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla bu ailelerin dezavantajlarını ortadan kaldırmak için evlat edinme kurumuna başvurdukları, bu konuda İslam dininin fıkhi hükümlerini ya görmezden geldikleri ya da hükümlerin esaslarını bilseler dahi içinde buldukları duruma çare bulamadıkları için bir çelişki yaşadıkları ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler

Din Psikolojisi, Evlat Edinme, Dezavantajlı Grup, Aile, Çocuk.

Atıf Bilgisi

Ersoy, Handan Zülal - Tokur, Behlül. "Evlat Edinme Süreci ve Dini Tutum (Dezavantajlı Aileler Üzerine Bir Araştırma)". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 139-179.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1579953>

Geliş Tarihi	05.11.2024
Kabul Tarihi	12.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	<p>Bu çalışma, 2024 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Behlül Tokur danışmanlığında Handan Zülal Ersoy tarafından tamamlanan "Evlat Edinme Süreci ve Dini Tutum (Dezavantajlı Aileler Üzerine Bir Araştırma)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p>
Yazar katkıları	<p>Handan Zülal Ersoy (%55) Behlül Tokur (%45)</p>
Etik Komite Onayı	<p>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 22.05.2024 tarihli 05-398 sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelerine bağlı kalınmıştır.</p>
Etik Bildirim	<p>ulumdergisi@gmail.com</p>
Çıkar Çatışması	<p>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</p>
Finansman	<p>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</p>
Telif Hakkı & Lisans	<p>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</p>

Adoption Process and Religious Attitude (A Research on Disadvantaged Families)

Handan Zülal ERSOY | <https://orcid.org/0009-0008-1527-553X> |
handanzlal.ersoy79@gmail.com

Düzce University, Faculty of Divinity,
Department of Psychology of Religion, Düzce, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

Behlül TOKUR | <https://orcid.org/0000-0002-6509-3100> | behlultokur@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Divinity,
Department of Psychology of Religion, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

One of the basic concepts used when defining the family institution formed by marriage is a child. Societies consider couples who are biologically unable to have children as disadvantaged. Therefore, families formed by couples who cannot have children are generally considered disadvantaged. Societies have sought a solution to this disadvantage. One of these solutions is for couples to have children through the institution of adoption. Adoption is defined as a method of creating a family by establishing a legal bond between a child who is suitable for adoption and the couple whose situation is suitable for adoption, through a court decision. This study aims to examine the feelings, thoughts and attitudes of disadvantaged couples who cannot have children biologically but have children by applying to the adoption agency. It does

not address practices developed as alternatives to the adoption agency such as foster family, foster child adoption, vela, hilf or lakit. Because, unlike these similar practices, the legitimacy of applying to the adoption agency varies according to the value world of societies. This practice, which is considered legitimate and encouraged in Western legal systems, has also found its place in most civil codes written in the world. In Islamic civilization, when looking at sharia, this artificially established form of lineage is prohibited for many reasons. These reasons are classified as protection of lineage, protection of inheritance rights, protection of privacy, protection of alimony rights and custody. In this context, it is attempted to understand the tendency of society towards this practice, which is both accepted by the Turkish Civil Code and forbidden in the Islamic faith. The research consists of determining the reasons why couples who turn to the institution of adoption constitute a disadvantaged group in society, analyzing the main factors that push these families to adopt, and analyzing the psychological and religious attitudes of these couples during the adoption process. This research, which is tried to be based on theories of psychology and religious psychology, is important in terms of bringing a new religious-psychological perspective to the institution of adoption. In the study where the qualitative research method was used, data were collected from nine couples who could not have biological children through the interview technique, the answers given by the participants on the basis of the interview form were recorded, and the findings were interpreted by subjecting them to thematic and descriptive content analysis. As a result of the research, it can be said that the main reason why childless families feel disadvantaged is generally the environment they live in and that the environment does not see these couples as a family, which has a negative effect on them. Therefore, it can be stated that these families resort to the institution of adoption in order to eliminate their disadvantages, and that they either ignore the jurisprudential provisions of Islam on this issue, or they experience a contradiction because they cannot find a solution to the situation they are in even if they know the basics of the provisions.

Keywords

Psychology of Religion, Adoption, Disadvantaged Group, Family, Child.

Citation

Ersoy, Handan Zülal - Tokur, Behlül. "Adoption Process and Religious Attitude (A Research on Disadvantaged Families)". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 7/2 (December 2024), 139-179.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1579953>

Date of Submission	05.11.2024
Date of Acceptance	12.12.2024
Date of Publication	31.12.2024

Peer-Review	Double anonymized - Two External This study is based on the master's thesis entitled "Adoption Process and Religious Attitude (A Research on Disadvantaged Families)", which was completed by Handan Zülal Ersoy under the supervision of Prof. Dr. Behlül Tokur at Ankara Yıldırım Beyazıt University Institute of Social Sciences in 2024.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contribution	Handan Zülal Ersoy (%55) Behlül Tokur (%45) The necessary ethical permissions were obtained with the decision of Ankara Yıldırım Beyazıt University Social and Human Sciences Ethics Committee dated 22.05.2024 and numbered 05-398. In addition, the study adhered to the research principles of the Declaration of Helsinki.
Ethical Approval	
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Sosyal hayatın dinamiklerini etkileyen en önemli birim ailedir. Tarihsel süreçte aile hayatının olağan akışına aykırılık gösteren bazı durumlar sorun olarak algılanırken toplumlar kendi değer yargılarına göre bu sorunlara çözümler üretmişlerdir. Biyolojik olarak çocuk sahibi olamama, toplumlar tarafından sorun olarak algılanmakta ve bu çiftler dezavantajlı aile gruplarının bir alt başlığını temsil etmektedir. Genetik, biyolojik, psikolojik, sosyal birçok nedene bağlı olan bu durumun mağdurlarının, toplumun sosyal hayata dahil ederek dezavantajlarını avantaj hale getirmek için ürettiği çözüm yollarından biri de evlatlık müessesidir. Tarihsel süreçte bu kurumun ilk olarak nerede başladığını veya görüldüğünü söylemek zordur. Eski Çin, Hint, Babil, Asur, Sümer, Mısır, İran, Yunan ve Roma Hukuku'nun bu müesseseyi benimsediği söylenmektedir.¹ İlk yazılı hukuk kuralları olarak kabul edilen Hammurabi Kanunlarındaki Gortin ve Salık yasalarında evlat edinmeye ilişkin izler mevcuttur.² Evlatlık müessesinin meşruluğu, toplumların medeniyet tasavvurları ekseninde şekillenmiş ve böylece hukuksal sistemlerde de yerini almıştır.

Dini inançların hayata etkisinin yoğunluğuna göre evlatlık kurumuna dönemsel olarak eğilimlerin değiştiği görülmektedir. İlk olarak İslam medeniyet tasavvuruna bakıldığında “evlat edinme, nesebi belli olsun veya olmasın başkasına ait çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme³ ya da babasından başka birine veya ait olmadığı aileye nispet edilen, nesebi başkasına izafe edilen, evlat edinilmiş, gerçek evlat olmayan kişiyi kendi nesebine kaydetme yoluyla aile kurma” demektir.⁴ İslam kültüründe Risâlet'in ilk dönemlerinde uygulaması görülen bu kurumun Medine

¹ Christine Adamec - Laurie C. Miller (ed.), *The Encyclopedia of Adoption* (New York: Facts On File, 2007), 22.

² İrem Tarğıt, *Roma'da Veraset Sistemi, Evlatlık Kurumu ve Evlatlık İmparatorlar* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 5.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh İlmi& İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, ed. Abdullah Karaman (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 198.

⁴ Ahmet Ekşi, *Şer'iyye Sicilleri Örneğinde İslam Hukuku Bakımından Evlat Edinme* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 23.

döneminde inen ayetlerle yasaklandığı görülmektedir.⁵ Bu yasak İslam Hukuku'nda beş başlık altında temellendirilmiştir. Bu temeller; nesep, miras hakkı, mahremiyet, nafaka hakkının korunması ve velayettir.⁶ Bu sebeple kuruma alternatif süt evlatlığı, vela, hilf, beslemelik, ahiret kardeşliği, manevi evlatlık ve koruyucu aile uygulamaları önerilmiş ve teşvik edilmiştir

Batı toplumlarında aydınlanma sonrası sosyal bir düzenleme olarak varlık gösteren evlatlık kurumu, hukukî olarak da formel bir yapıya dönüştürülmüştür. Türkiye'de yaşanan kanunlaştırma çalışmaları sırasında İsviçre Medeni Kanun'undan iktibas edilen Türk Medeni Kanun'unda evlat edinmeye özel bir bab ayrılmıştır. 4721 sayılı TMK'da 305-320 arasında düzenlenen bu kurum bağlamında nesep, tabî ve akdî olmak üzere ikiye ayrılır. Tabii nesep ilişkisi kan bağına dayanır. Akdî nesep ise bir hukuki işlem sonucunda ortaya çıkar. Sözleşmeye dayalı bir anne-baba-çocuk ilişkisi oluşturur. İki türde sahih nesep bağlamında TMK'da ele alınmaktadır.⁷ Mahkeme kararı ile kurulabilen akdî nesep ilişkisinde hem evlat edinen ailenin hem de evlat edinilen çocuğun taşıması gereken özellikler mevcuttur. Hukukî olarak kurulan bu ilişki aynı zamanda taraflara bazı hak ve sorumluluklar da yüklemektedir.

Bu bağlamda çalışma ile evlatlık kurumuna olan bu iki farklı bakış açısının dinî inanç sahibi bireyler tarafından nasıl görüldüğü anlaşılmaya çalışılmıştır. Kuruma başvuran ailelerin dezavantajlı hissetme nedenleri nedir? Evlatlık kurumu bu ailelere hakikatli bir çözüm sunmakta mıdır? Evlat edinme sürecinde psikolojik ve dinî tutumlar nelerdir? sorularına cevap aranarak evlat edinen ailelerin dezavantajlı hissetme nedenlerinin tespiti, bu aileleri evlat edinmeye iten ana etkenlerin analizi ve bu süreçteki psikolojik ve dinî tutumlarının tahlili amaçlanmaktadır. Evlat edinme sürecinin; din psikolojisi alanına ait teoriler ve kavramlarla incelenmesiyle konuya farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmaktadır. Dezavantajlı ailelerin yaşadıkları eksikliklerle baş etme süreçlerinde dini

⁵ el-Ahzâb 33/4-5.

⁶ Ekşi, *Şer'iyye Sicilleri Örneğinde İslam Hukuku Bakımından Evlat Edinme*, 70.

⁷ Hicret Yeşilöz, *Türk Hukukunda Evlat Edinme* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 3.

referanslara başvurma yoğunluklarını değerlendirmesi açısından da önemli olan çalışma, yaşadığımız çağda gittikçe bozulmaya uğrayan toplumun ailesinin sağlıklı bir şekilde yeniden ihyası konusunda multidisipliner bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

1. Evlat Edinme Sürecinde Psikolojik ve Dini Tutumlar

Evlat edinme sürecinin temel dinamiklerinin psiko-sosyal olduğunu söylemek mümkündür. Evlat edinen çiftler açısından, biyolojik olarak anne-baba olamamanın getirdiği dezavantajlı durumla baş etme kişinin hem psikolojisini zorlarken hem de toplumsal anlamda bir baskı hissetmesine neden olmaktadır.⁸ Bu durum fertlerde duygusal, bilişsel ve davranışsal birçok etkiye sebep olmaktadır. Kişilerin tutumlarını hem etkilemekte hem de önceki tutumlarından etkilenmektedir. Bilişsel etkiye ilişkin inanç, kanaat ve bilgiden; duygusal etkiye ilişkin inançla bağlanmış heyecansal duygulardan ve davranışsal eğilimde ise belirli bir biçimde tepki vermeye hazırlıktan bahsedilmektedir.⁹ Tutumların oluşumu ve gelişimi sürecinde toplumundaki sosyo-kültürel değerlerin, bireysel ihtiyaç ve isteklerin, çeşitli gruplara mensubiyetin önemi açıktır. Evlat edinme bağlamında dini grup ve cemaatlerin etkisi, kuruma yönelen çiftlerdeki aile geçmişi, anne-baba tutumları, eğitim düzeyleri, sosyal ekonomik düzeyleri, medyanın etkisi, din görevlileri ve dindarlarla ilişkileri ve kişilik özelliklerinin etkisinin varlığı ifade edilebilir.

Tutumları oluşturan ve değiştiren temel unsurlardan birinin kişinin duyguları olduğu düşünüldüğünde, evlat edinen ailelerin bu süreçte birçok değişim yaşadığını söylemek mümkündür.¹⁰ Ailelerin bu süreçte birçok duygu durumunu bir arada yaşadığı, çelişkili durumlarla mücadele ettiği görülmektedir. Barbara Eck Menning tarafından geliştirilen yaşamsal kriz modeline göre dezavantajlı ailelerin yaşadığı değişimler yorumlandığında biyolojik çocuk sahibi olamama durumu olarak ifade edilen kriz, ailelerin yaşadığı şok dönemine karşılık gelmektedir. Bu aşamada

⁸ Katarina Wegar, "Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice", *Family Relations Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 49/4 (2004), 363.

⁹ Erkan Kavas, "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum", *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013), 2.

¹⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), 148.

ailelerin sessiz kalarak durumu izaha çalıştıkları görülürken daha sonra gelen yadsıma evresi ile kısırlık (infertilite) sorununu inkâr ettiklerinden ve kabul etmek istemediklerinden bahsedilmektedir. Durumu reddetmeyle ailelerin öfke evresine geçtikleri, yaşanan bu üreme fonksiyonu eksikliğine sinirlendikleri, Tanrı'ya isyan ettikleri, çocuklu ailelere karşı kötü hisler besledikleri görülmektedir. Öfkesine tatmin edici cevap bulamayan çiftler kendilerini toplumdan soyutlamakta ve böylece çiftler yalıtım evresine geçmektedir. Bu evrede suçluluk ve çaresizlik hali çiftlerin bilişsel ve duygusal dünyasına hâkim olmaktadır. Menning'in modelinin son aşamasında kimisine göre hafif kimisine göre ağır depresyon hali ortaya çıkmakta ve bu halin devamını ise yas ve çözülme evreleri izlemektedir. Çözülme evresi ile artık yaşadıkları krizi kabul eden çiftler sorunlarına çözüm aramaya başlamaktadır.¹¹

Çözüm olarak evlatlık kurumuna başvurmayı seçen çiftlerin ise üç ana nedeni olduğundan bahsedilmektedir. Bu nedenler; çocuk sahibi olma arzusu, evlilik hayatını düzene kavuşturma düşüncesi ve sosyal çevreye dahil olma isteği olarak sınıflandırılmaktadır.¹² Sürecin devamında ise Brodzinsky'ye göre aile yaşam döngüsü evlat edinme kararı ile kırılmakta ve yeniden şekillenmektedir.¹³ Beş aşamalı bir yapı olarak karşımıza çıkan bu döngüde ilk aşama evlat edinme öncesi dönemdir. Bu evrede çiftler, çocuk sahibi olamama yani kısırlıkla mücadele, evlat edinme kararı, belirsizlikler, kaygılar, sosyal çevrenin baskısı ve çocuksuzluk nitelendirmesi ile başa çıkma gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Kısırlıkla ilişkili derin stres, kısa veya uzun vadeli psikolojik sorunları da beraberinde getirmektedir. Suçluluk, öfke, depresyon ve azalan benlik saygısı evlilik birliğini olumsuz olarak zorlamaktadır. Tüm problemlerine çözüm aramanın başladığı ilk evredir. Devamında ise bebeklik evresinden bahsedilmektedir. Evlat edinen aile kimliği kazanmaya yönelik atılan ilk adımdır. Evlatlık kurumu ile irtibatın başladığı, aile içi rol model dağılımının olduğu ve aynı zamanda kuruma hem umutlu hem de korkulu

¹¹ James Monach, *Childless: No Choice* (New York: Routledge, 2003), 37.

¹² "Building Families, One Adoption at a Time", *American Psychological Association* (Erişim 04 Mayıs 2024).

¹³ David Brodzinsky, "Children's Understanding of Adoption: Developmental and Clinical Implications", *Professional Psychology Research and Practice* 2/42 (2011), 21.

bir yaklaşımın olduğu görülmektedir.¹⁴ Bir çocuk sahibi olma ümidi ile çocuğun onları ya da onların çocuğu sevip sevmeyeceği korkusundan bahsedilir. Çiftler kurumdan çocuk için sıra aldıktan sonraki bekleme aşamalarını kâğıt hamileliği olarak da nitelendirdikleri görülmüştür.¹⁵ İlk çocukluk dönemi ise çiftlerin kurum vasıtası ile çocuk sahibi oldukları aşamadır. Artık aile olduklarını ifade eden çiftleri bu aşamada hem çocuğa alışma hem de ilerleyen zamanlarda çocuğa evlatlık olduğunu söyleme gibi görevler beklemektedir. Son çocukluk aşamasında ise artık evlat edinen aileden ziyade evlat edinen çocuğun sorunlarının merkeze alındığı, yani çocuğun özne haline geldiğinden bahsedilmektedir. Çocuk biyolojik ailesini sorgularken aynı zamanda kendine de bir kimlik bulmaya çalışmaktadır. Evlat edinen ailelerin ise bu süreçte çocuklarıyla kuracakları güven ve sevgi merkezli ilişki önem arz etmektedir.¹⁶ Aile yaşam döngüsünün son aşaması olan ergenlik dönemine bakıldığında ise evlat edinilen çocuğun ergenlik dönemine geldiği ve dönemin getirisini olan karmaşaların, sorgulamaların, çelişkilerin çokça görüldüğü gözlemlenmiştir.¹⁷

Dezavantajlı çiftlerin psikolojilerini zorlayan biyolojik olarak çocuk sahibi olamama durumuna önerilen evlatlık kurumu çözümüne uyum sağlamalarını da psikoloji ekolleri kendi usullerine göre yorumlamışlardır. Biyolojik yaklaşıma göre aile ve çocuk arasındaki uyumu sağlayan ve güçlendiren faktör genetikdir. Genetik vasıtası ile bir takım kişilik özellikleri nesillere aktarılır. Farklı bir nesepten gelen çocuğun, farklı gen dizilimine sahip bir aileye uyumunda zorlukların yaşanacağından bahsedilmektedir.¹⁸ Psikodinamik yaklaşıma bakıldığında ise dezavantajlı çiftlerin bilinçdışı çözülmemiş çatışmalarının ve biyolojik olarak çocuk sahibi olamama duygusunun getirdiği hayal kırıklığının varlığı evlat edindikleri

¹⁴ Brodzinsky, "Children's Understanding of Adoption: Developmental and Clinical Implications", 22-23.

¹⁵ Melanie Springer Mock vd. (ed.), *The Spirit of Adoption (Writers on religion, adoption, faith, and more)* (USA: Cascade Books, 2014), 12.

¹⁶ Brodzinsky, "Children's Understanding of Adoption: Developmental and Clinical Implications", 24-25.

¹⁷ Kim Gale Dolgin, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2014), 465.

¹⁸ David Brodzinsky vd., *Children's Adjustment to Adoption: Developmental and Clinical Issues* (New York: SAGE Publications, 1998), 11.

çocuğa uyum sağlamalarını zorlaştırabilmektedir. Çünkü Freud'a göre "İtiraf edilmemiş hiçbir his asla ölmez. Bilinçdışı dediğimiz çöplük tamamen ertelenmiş, bastırılmış hislerle doludur. Hepsi orada öylece nefes alır ve bekler."¹⁹ Bu bağlamda yaşadıkları sorunu tam kabullenmeden evlatlık kurumuna başvuran ailelerin de süreci sağlıklı bir şekilde yürütemeyeceği söylenmektedir. Bağlanma kuramına bakıldığında ise Mary Ainsworth tarafından yapılan bebeklikte bağlanma "yabancı ortam deneyi" ile sosyal ve duygusal gelişim teorisini öne süren Bowlby'in çalışmaları bağlanma çeşitleri olarak sınıflandırılmıştır. Bağlanma bireyler için önem, değer ifade eden kişilerle kurdukları güven merkezli duygusal ilişki olarak ifade edilmektedir.²⁰ 0-2 yaş arasında ebeveynle veya temel bakıcı ile kurulan güvenli, sevgi temelli bağın ileriki yıllarda fertlerin hayatına etki etmektedir. Güvensiz kurulan bağın, kişilik ve benlik gelişiminde dengesizlikler yarattığı gözlemlenmiştir. Evlat edinme sürecinde ise doğum öncesi ve sonrası anne ile bağ kurulamaması, çiftlerin evlat edinilen çocukla iletişimde sorunlara yol açabilmekte iken evlat edinilen çocukta ileriki yıllarda bağlanma sorunları görülebilmektedir.²¹ Başa çıkma teorisine bakıldığında ise dezavantajlı bu çiftlerin sorunları ile başa çıkmada kullandıkları yöntem evlat edindikleri çocukla iletişimlerini etkilemektedir. Olumlu başa çıkma tutumu sergileyen ailelerin evlat edinilen çocukla iletişiminin daha güçlü olduğu söylenmektedir.²²

Dezavantajlı ailelerin yaşadıkları çocuksuzluk durumu ile mücadelede motivasyon kaynaklarından biri de dindir. İnsan hayatını tüm yönleri ile kuşatan bir kavram olarak din, fertlerin tutum ve davranışlarını da şekillendirmektedir. Bu bağlamda dini tutum, kişinin dinle ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını belirleme tarzıdır. Kişinin dine dair bilgi ve inançları dinin bütününden ya da herhangi bir esasından hoşlanması veya hoşlanmaması ve dinle ilgili davranışları, lehine ve aleyhine birtakım faaliyetleri onun dini tutumunu oluşturur."²³ Evlatlık kurumuna

¹⁹ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 55-56.

²⁰ Jeremy Holmes, *John Bowlby and Attachment Theory (The Makers of Modern Psychotherapy)* (London: Routledge, 1993), 67-68.

²¹ Monach, *Childless: No Choice*, 11.

²² Brodzinsky vd., *Children's Adjustment to Adoption: Developmental and Clinical Issues*, 22.

²³ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016), 82.

yönelik fertlerin dini tutumlarına bakıldığında İslam inancında bir kişinin yetimlere bakması hatta onları büyütmesi iyi ve doğru görülmektedir. Ancak soyun, nesebin bozulması hoş karşılanmamaktadır.²⁴ Bu nedenle dini olarak yasaklanan evlatlık kurumuna yaklaşımda inanç sahibi fertler, dini ilkeler ile istek ve arzuları arasında sıkışmaktadır. Bu durumda dindarların bir kısmının kuruma başvurmaksızın bu durumu kaderin bir parçası olarak gördüğü ve kabullendiği anlaşılırken, diğer taraftan bazı dindarların ise istek ve arzularını önceleyerek kuruma başvurdıkları görülmektedir. Bir kimsenin dindar olduğunu vurgulaması, onun dini içselleştirdiği, dini emir, tavsiye ve yasaklara bireysel düzlemde uyduğu, dini gündelik hayatında toplumsal denetleyici olarak kabul ettiği ve kendi yaşayışının bir göstergesi haline getirdiği anlamına gelir. Ancak dindarlık söz konusu olduğunda “insanlar ya dindardır ya da dindar değildir” gibi genel ve kesin ifadeler geçerli ve doğru açıklamalar değildir.²⁵ Bu sebeple inanan bireylerin bazen bilgi eksikliğinden bazen de arzu ve isteklerinin dinin emir ve yasaklarının önüne geçmesinden dolayı dini hayatlarında engellenme ve çatışma yaşamaları olağandır. Ancak burada problem her zaman inanan bireylerde olmayabilir. Evlatlık kurumu gibi toplumsal sorunlara çare üretmesi için kurulan yapıların daha işlevsel hale gelmesi, toplumdaki bireylerin ihtiyaç ve inancına göre yapılandırılması hususunda hem dini hem de kamusal kurumların da üzerine düşen görevi yerine getirmesi beklenir.

2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılırken mülakat tekniğine başvurulmuş ve fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmadaki değişkenlerin kesin sınırlarla saptanamaması, karmaşık ve iç içe geçmiş olması nitel araştırmayı zorunlu kılmıştır. Ayrıca nitel araştırmaların olay ve olguları yakından izleme, katılımcı bir tavır sağlama ve betimleme imkânı sunması konunun derinlemesine incelenmesini kolaylaştırmıştır. Bu desene de biyolojik olarak çocuk sahibi olamama olgusunun insanları nasıl etkilediği, çevreye bakışları, çevrenin onlara bakışları, dezavantajlı durumun onlar için sorun olarak algılanıp algılanmadığı şeklinde sorulara odaklanılmıştır. Evlatlık kurumuna yönelen çiftler için

²⁴ Springer Mock vd., *The Spirit of Adoption (Writers on religion, adoption, faith, and more)*, 22.

²⁵ Behlül Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020), 31-32.

çocuksuzluk fikrinin ne anlama geldiği ve evlat edinme sürecindeki duygu, düşünce ve davranışların tespiti ve bu süreçteki dini tutumlarının belirlenmesi açısından önemli bir çalışmadır. Ayrıca biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan ailelere yol göstermesi açısından evlatlık müessesesinin artı ve eksileri ile objektif olarak değerlendirilmesi bakımından da önemli bir çalışmadır.

Çalışma grubu biyolojik olarak çocuk sahibi olamamış dokuz çiftten oluşmaktadır. Çalışmada dezavantajlı çocuksuz ailelere toplumun diğer önerilerinden olan korucuyu aile, süt çocuk, beslemelik ve benzeri uygulamalara yer verilmemiştir. Araştırmada konu biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan, evlatlık kurumuna başvuran ve mahkeme kararıyla kurumdan evlat edinilen çocukla suni bir soy bağı kuran çiftler ile sınırlıdır. Bu sebeple görüşmeler evlatlık kurumuna yönelen biyolojik olarak çocuk sahibi olamamış genellikle 35-60 yaş arasında bulunan toplumun farklı kesimlerinden ve farklı gelir düzeyine sahip çiftlerle gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı ise bu çiftlerle yapılan mülakatlardır. Gönüllülük esasına dayanan veri toplama sürecinde etik kurul raporu alınmıştır. Katılımcılarla bir saat süren görüşmelerde mülakat formu temel alınmıştır. Mülakat formunda beş ana başlık belirlenmiştir: İlk olarak katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik sorular sorulmuştur. İkinci kısımda katılımcıların aile kavramına yaklaşımlarına bakılırken, üçüncü kısımda katılımcıların evlatlık müessesine ilişkin bilgilerine bakılmıştır. Dördüncü kısımda ise evlat edinme sürecince ve sonrasında katılımcıların psikolojik hallerini tespit etmeye yönelik sorular ve son kısımda ise katılımcıların dini tutumlarını incelemeye yönelik sorular sorulmuştur. Elde edilen verilerle dezavantajlı bu ailelerin yaşadıkları sürecin tematik ve betimsel içerik analizleri yapılmıştır. Çalışmanın neticesinde dezavantajlı ailelerin evlatlık kurumuna yönelmesine dair sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır.

3. Bulguların Dili

3.1. Katılımcıların Aile Algısına İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Aileyi oluşturan unsurlar nelerdir, sizce iyi bir aile nasıl olmalı, aile olmak için çocuk sahibi olmak sizce şart mı, neden?” soruları sorulmuş ve verilen cevaplar Tablo 1’de kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Çocuk	5
Huzur	5
Sevgi / Saygı	3
Din / Ahlak	2
Toplam	15

Tablo 1. Katılımcıların Aile Algılarına Dair Kodlama ve Frekanslar

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, katılımcıların büyük çoğunluğunun aileyi oluşturan en önemli unsurlar olarak “huzur ve çocuk” temaları üzerinde durdukları görülmektedir. Özellikle çocuk teması için katılımcılar tarafından yapılan “olmazsa olmaz” vurgusu dikkat çekicidir. Bunların dışında katılımcılar yine aile ile ilgili “sevgi/saygı ve din/ahlak” unsurlarını aileyi ayakta tutan kavramlar olarak ele almışlardır. Sağlık, maddiyat ve uyum kavramları konuyla ilgili bazı katılımcıların bir kez kullanmış oldukları unsurlardır.

[K2E] “Ailede çocuk olmadı mı ev eksik geliyor bana. Eskiden hanımla televizyon izliyorduk sıkılıyorduk, hayatımız düzene girdi, şimdi evde hep bir neşe kaynağı var.”

[K3E] “Aileyi şenlendiren çocuktur, kırk yaşına kadar neler çektim, çocuksuz olmaz, o huzur kaynağıdır...”

[K4E] “Çocuk yok, huzursuzluk var, çocuğu almasaydık ayrılırdık eşimle...”

[K9K] “Direk huzur derdim. Bizim çocuğumuz yokken eşimle çok tartışıyorduk, bize ev dar geliyordu. Sıkılıyorduk. Okuldaki çocukların sevgisi de beni tatmin etmiyordu. Eşim de iş insanı bu sebeple hep gergin oluyordu. Onu ben yumuşatamıyordum. Ama kızım ailemize girdiğinden beri bir düzenimiz, bir

huzurumuz oldu. O aile resminin tamamlandığını hissettim. Ayrıca sevgi ve muhabbetle bir aile olmazsa olması kızım bize bunu sağladı...”

[K7K] “Aile olmak için çocuk olmasa da olur, ancak çocukla da aile daha eğlenceli, bilmeyen anlamaz, değişik bir ikilem, karar vermek zor.”

Katılımcıların genel olarak ifadelerine bakıldığında, çocuk ve huzur kavramlarını yan yana kullandıkları görülmektedir. Aile huzuru için çocuğu olmazsa olmaz bir şart görmeyen katılımcılar da dahil olmak üzere çocukla beraber aile resminin tamamlandığı ifade edilmektedir. Bu durum, çocuk unsurunun aile kavramı için ne kadar önemli olduğunun açık bir göstergesidir.

3.2. Katılımcıların Evlatlık Müessesesi ile İlgili Bilgi ve Görüşlerine İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Evlat edinmeyle ilgili hukuki süreci araştırdınız mı, evlat edinme hukukuyla ilgili düşünceleriniz neler?” soruları sorulmuş ve verilen cevaplar Tablo 2’de kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Kurumu biliyor	4
Arkadaş (yakın çevre) tavsiyesi	3
Kurumu bilmiyor	2
Toplam	9

Tablo 2. Katılımcıların Evlatlık Müessesesi ile İlgili Bilgi ve Görüşlerine Dair Kodlama ve Frekanslar

Katılımcılarla yapılan görüşmelere bakıldığında evlat edinen dört ailenin evlat edinme ile ilgili hukuki süreci araştırdığı ve bizzat kuruma başvurduğu görülmektedir. Katılımcılardan üçü ise arkadaş ve yakın çevre tavsiyesi ile bu yola başvurmuştur.

İki katılımcının ise ne evlatlık kurumundan ne de hukuki süreçten haberi vardır. Nasıl evlat edindiği ile ilgili kendisine özgü, özel sorular sorulmamıştır.

[K7K] “Bir yıl kurumu araştırdım, konuyla ilgili kısa filmler izledim ve başvurdum. Hukuki süreçte zaten onlar yönlendirdi.”

[K5E] “Önce kurum müdürü ile görüşüp bilgi aldık, prosedürü gösterdi, sağ olsunlar yardımcı oldular. Daha sonra uzmanlar, avukatlar süreci hızlandırdılar. Mahkeme kararı ile çocuğu aldık.”

[K9K] “Süreci bilmiyordum, okuldan bir arkadaşım önerdi. Ben de araştırmaya başladım, müracaat etmeden önce bir gün yuvayı ziyaret ettim. Sonra eşime anlattım, başta karşı çıktı tartıştık. Sonra bir senelik gelgitli bir süreçten sonra karar verdik başvurduk.”

Katılımcıların genel olarak ifadelerine bakıldığında özellikle evlilik birliğindeki kadının ailede bir çocuk olmamasını daha çok problem haline getirip çözüm odaklı davranarak evlatlık müessesesine yöneldiği, erkeklerin ise evlilik birliğinin devamı için bu alternatif müesseseyi değerlendirdikleri gözlemlenmiştir.

[K1E] “Özellikle eşim çok istedi, ama olmadı ben onun üzüldüğünü gördükçe dayanamıyordum. İnanın evliliğimizde ilk on yıl falan hiç tartışmamız olmamıştır. Ancak on yıldan sonra eşimin psikolojisi bozuldu. Sürekli sorgulama, hep bir eleştiri, bağırma, çağırma, ağlama krizleri vs. Eski haline bir türlü gelemiyordu. Evden çıkmıyor, utandığını söylüyordu. Ben eşimi birçok doktora götürdüm. Hatta annemle hocaya bile gittiler ama olmadı.”

3.3. Katılımcıların Evlat Edinme Süreci ve Sonrasındaki Psikolojik Durumlarına İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Evlat edinme fikrine sizi yönelten etken neydi, evlat edinme kararını nasıl verdiniz, evlat edinme sürecinde yakın çevreniz ve toplumun size bakışı nasıl oldu, neler hissettiniz, evlat edinmiş bir anne baba olarak şu an neler hissediyorsunuz?” soruları sorulmuştur. İlk olarak katılımcıların evlat edinme sürecinde neler yaşadıkları, evlat edinmeye nasıl karar verdikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Daha sonra ise evlat edinmenin toplum nezdinde nasıl bir tepkiyle karşılandığı ve katılımcıların bu durumdan etkilenip etkilenmediğine bakılmış, devamında ise evlat edinmiş ebeveynler olarak anne-baba olmanın onların üzerinde nasıl bir etki bıraktığı incelenmeye çalışılmıştır.

3.3.1. Katılımcıların Evlat Edinme Sürecine İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Evlat edinme fikrine sizi yöneltten etken neydi, evlat edinme kararını nasıl verdiniz?” soruları sorulmuş ve verilen cevaplar tablo 3’te kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Ortak karar	5
Eşin (kadın) isteği ve ısrarı	4
Toplam	9

Tablo 3. Katılımcıların Evlat Edinme Sürecine İlişkin Bulgulara Dair Kodlama ve Frekanslar

Konuyla ilgili katılımcıların vermiş olduğu cevaplara bakıldığında çocuksuz ailelerde bu probleme ilişkin daha çok kadınların çözüm odaklı davrandığı gözlemlenmiştir. Biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan tarafın kim olduğuna ilişkin mülakatlarda ayrıştırıcı bir soru sorulmamıştır. Ancak diğer sorulara verilen cevaplar üzerinden gidildiğinde kadınların aile birliğinin devamı için harekete geçme konusunda erkeklerden daha özgüvenli ve topluma karşı durarak kişisel istekleri noktasında inisiyatif alabildikleri gözlemlenmiştir. Çünkü biyolojik olarak evlat sahibi olunamamasına ilişkin kadınların erkeklere göre toplumun baskısına daha çok maruz kaldıkları verilen cevaplarla tespit edilmiştir. Toplumun bu konuda erkeklere baskısının kontrollü olduğu, bu nedenle erkeklerin bu sürece ilişkin kabullenmelerinin kolay olduğu anlaşılmıştır.

[K7K] “Annemle gün ortamlarına girdiğimde bana sürekli neden çocuk düşünmüyorsun. Anne olunca anlarsın derlerdi. Ben de üzülürdüm.”

[K9K] “Dediğim gibi ben çok istedim, eşim mesafeliydi başta, kızımı kucağıma aldığımda eşim beni görünce o vakit anladı ne kadar doğru bir karar verdiğimizi.”

[K1E] “Ben illa bir çocuğumuz olsun diye düşünmüyordum, eşim artık bu yükü taşıyamadı. Önce çevreden sonra bizden uzaklaştı. İçine kapandı. Ben de bu yüzden kuruma yöneldim.”

3.3.2. Katılımcıların Evlat Edinme Sonrası Çevrelerinin Tutumlarına İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Evlat edinme sürecinde yakın çevreniz ve toplumun size bakışı nasıl oldu, neler hissettiniz?” soruları sorulmuş ve verilen cevaplar Tablo 4’te kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Hoşgörülü karşıladı, destekledi	6
Hoşgörülü karşılamadı, desteklemedi	3
Toplam	9

Tablo 4. Katılımcıların Evlat Edinme Sonrası Çevrelerinin Tutumlarına İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Konuyla ilgili katılımcıların vermiş olduğu cevaplara bakıldığında altı ailenin evlat edindikten sonra çevreden destek aldığı ve hoşgörü ile kararlarının karşılandığı, üç ailenin ise evlat edinme kararından sonra çevrelerinin onlara hoşgörü ile bakmadığı ve bu durumu desteklemediği görülmüştür. Ancak bu üç aileden ikisi çocuk büyüdükçe ve kendileri mutlu oldukça çevrenin onlara bakışının değiştiğini ve çevrenin kendilerine destek olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra çevreden gelen desteğin “Kimsesiz bir çocuğa yapılacak yardım sevaptır.” şeklinde ifadesi, dinin bu konudaki ilkeleri göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir.

[K6K] “Özellikle yakın çevrem olumlu karşıladı. Ve kararımızı desteklediler, sevaba girersin. Sana zararı olmaz, arkadaşın olur dediler.”

[K7K] “Evlat edindikten sonra kayınvalidem ve kayınpederimin gözde gelini oldum.”

[K1E] “Ailelerimiz pek hoş karşılamadı ancak eşimin yaşadığı bunalımı bildikleri için pek ses çıkarmadılar. İlişkiniz kurtulur, sevaba girersiniz dediler.”

[K9K] “İnsanların ön yargılarını bu konuda kırmak çok zor, kızımın sosyal hayata dahil olmaya çalışırken cidden zorlandık ama alıştık, alıştırdık da. İnsanlar artık benimsediler.”

[K3E] “Hiç çevre demeyin bana, kafam çok dolu, her şeyi dediler, bizim toplumumuz en son denilecek lafi ilk diyor. Allah’ın iyi kulu olsan sana evlat verirdi denir mi hiç.”

3.3.3. Katılımcıların Evlat Edinme Sonrasındaki Psikolojik Durumlarına İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Evlat edinmiş bir anne baba olarak şu an neler hissediyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve verilen cevaplar Tablo 5’te kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Mutlu	6
Mutlu - Endişeli	3
Toplam	9

Tablo 5. Katılımcıların Evlat edinme sonrasındaki Psikolojik Durumlarına İlişkin Kodlama ve Frekanslar

Konuyla ilgili katılımcıların neler hissettiği ile ilgili verilen cevaplara bakıldığında katılımcıların tamamının evlat edindikten sonra çok mutlu oldukları hatta birkaç tanesinin evlat edindikten sonra da evlat sevgisine doymadıkları, yaşadıkları mutluluğu devam ettirmek için imkanları olsa bir çocuk daha evlat edinmek isteyecekleri görülmüş; ayrıca evlat edindikleri çocuklarını evlendiren katılımcılar, torun istediklerini belirtmişlerdir. Ancak bazılarının mutluluğunun endişe barındırdığı gözlemlenmiştir. Çünkü endişeli katılımcılar kendilerine sık sık “Ya gerçek ailesi ortaya çıkarsa acaba hangimizi seçer, acaba ilerde gerçek ailesini aramak ister mi, başka kardeşleri var mı, onu bulurlar mı?” şeklinde sorular sordukları ve bu sorulara cevaplar aradıkları görülmüştür. Çocukların evlatlık olduklarını öğrendikten sonra sergileyecekleri tutum, gerçek anne babalarına ulaşma isteği bu endişenin sebebi olarak ifade edilmiştir.

[K3E] “Evlattan doyulmuyor yavrum, kaç tane olsa yetmiyor. Kızıma diyorum yap bir torun mutlu et, beni diye.”

[K9K] “Keşke bir tane daha alsam diyorum, onunla bir aile olduk.”

[K6K] “Söyleyeceğim evlatlık olduğumu, biyolojik ailesi arada aklıma geliyor ancak onlar ile görüşmek istemeyeceğini düşünüyorum ama emin olamıyorum.”

[K2E] “Gidebildiği yere kadar saklayacağım, bir kere söylemiş komşumuz ona ama hanım şaka yapmışlar sana dedi. Sonra ben aileyi uyardım. Gerçi bilmesi problem değil, kendi ailesi öyle bakmazdı ona, bizi bırakacağını sanmıyorum ama şu an vakti değil.”

[K8K] “Söyleyeceğim ama nasıl söyleyeceğimi bilmiyorum, üzülmesini istemiyorum.”

3.4. Katılımcıların Dini Tutumlarına İlişkin Bulgular

Bu tema ile ilgili katılımcılara “Dinle olan ilişkinizi nasıl tanımlarsınız, kendinizi dindar bir birey olarak görüyor musunuz, evlat edinme öncesini ve sonrasını düşündüğünüzde Allah ile ilgili duygu ve düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu, evlat edinmenin hükmü hakkında din adamlarından veya dini kurumlardan yardım ve destek aldınız mı?” soruları sorulmuştur. İlk önce katılımcıların dindarlık algısına ilişkin bulgulara bakılmış, sonrasında katılımcıların evlat edinme sürecinin Allah ile olan ilişkilerini etkileyip etkilemediği incelenmiş ve son olarak katılımcıların evlat edinmenin hükmünü bilip bilemediği analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.4.1. Katılımcıların Dindarlık Algısına İlişkin Bulgular

Bu temayla ilgili olarak katılımcılara “Dinle olan ilişkinizi nasıl tanımlarsınız, kendinizi dindar bir birey olarak görüyor musunuz, neden?” soruları sorulmuş, dindarlık algılarına bakılmış ve dinle olan ilişkilerine cevap aranmıştır. Konuyla ilgili katılımcıların vermiş olduğu cevaplara bakıldığında katılımcıların dindarlığı daha çok “namaz kılma, dua etme ve Kur’an-ı Kerim okuma” şeklinde geleneksel kalıplarla açıkladıkları görülmüştür. Katılımcılardan sadece bir tanesi dindarlığı ahlaki değerler çerçevesinde açıklamıştır. Genel olarak bakıldığında katılımcıların tamamının yoğun bir dini hayatı olmadığı ancak dinden uzak bir yaşamlarının da bulunmadığı görülmektedir.

[K4E] “Cumalara giderim sadece, pek zamanım olmuyor işten ötürü.”

[K2E] “Namazlarımı kılan bir adamım.”

[K9K] “Öyle okuyan araştıran sohbetler dinleyen biri değilim, dahil olduğum bir cemaat de yok, çocukken öğrendiklerim ışığında görevlerimi yapıyorum. Dualarımla dindarım.”

Bulgulara bakıldığında imamlık görevini yürüten katılımcı hariç diğerlerinin düzenli ve devamlı bir ibadet hayatlarının olmadığı görülmektedir. Cumadan cumaya namaz kılan, beş vakit namazını düzenli kılmayan, hatta hiç namaz kılmayıp ama duayı dilinden eksik etmeyen, inançlı bir katılımcı grubu olduğu görülmektedir. Bu durum, katılımcıların liberal dindarlık denilen dindarlık tipi ile uyduğuna göstermektedir. Liberal dindarlıkta genellikle inançlı ve kutsal metinlere karşı saygılı olan fertlerin merkezi tutumlarını dini duygu ve düşünceleri oluşturmamaktadır. Günlük hayatlarında dinin etkisi daha az görülmektedir. Bazen dinin emir ve yasaklarını yaparken bazen de gerekli özen ve ihtimamı göstermedikleri görülmektedir. Dinî yeni fikirleri hemen kabul edebilirler. Dini meselelerde ince eleyip sık dokumayan, dinin sosyal hayata müdahalesini pek hoş karşılamayan tiplerdir.²⁶

3.4.2. Katılımcıların Evlat Edinme Sonrası Dindarlık Algılarına İlişkin Bulgular

Bu temayla ilgili olarak “Evlat edinme öncesini ve sonrasını düşündüğünüzde Allah ile ilgili duygu ve düşünceleriniz de bir değişiklik oldu mu?” sorusuna cevap aranmış ve verilen cevaplar tablo 6’da kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Değişiklik olmadı	5
Allah’a olan bağlılığım güçlendi	3
Şükürüm arttı	2
Allah’la barıştım	2
Namaza başladım	1
Toplam	13

Tablo 6. Katılımcıların Evlat Edinme Sonrası Dindarlık Algılarına İlişkin Kodlama ve Frekanslar

²⁶ Asım Yapıcı, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2002), 101.

Tabloya bakıldığında; katılımcıların yarısından fazlasının dini inanç ve hayatında bir değişiklik olmadığı görülürken diğer kısmında ise çocuk sahibi olmanın, katılımcıların dini inanç ve hayatını olumlu yönde değiştirdiği görülmektedir. Özellikle dini hayatlarında olumlu değişiklik olan katılımcılar çocuktan sonra Allah'a olan bağlılıklarının arttığını ve Allah'la barıştıklarını ifade etmişlerdir.

[K9K] “Evliliğimizin ilk yıllarında çocuğumuz olmadığı için isyan dönemim oldu. Çocuklu aileleri görüyor üzüliyordum. Allah bana vermedi, onlara verdi diyordum. Ancak yıllar içinde düşüncelerim azaldı. Kızımı aldıktan sonra da tamamen değişti. Rabbim herkese farklı yollarla veriyor diye düşündüm. Ve şu an şükrediyorum...”

[K6K] “Allaha olan bağlılığım arttı, her şey değişti. Hayat enerjim yükseldi.”

[K8K] “Allah'a olan bağlılığım arttı, daha çok şükrettim.”

[K3E] “İlk başta çok isyan ettim, beddua ettim. Çocuklu aileleri görünce dayanamıyor, Allah'ım onların evlatlarını da al diyordum, kızıma kavuştuktan sonra çok tövbe ettim.”

3.4.3. Katılımcıların Evlat Edinmenin Dini Hükümüne İlişkin Bilgilerine Dair Bulgular

Bu temayla ilgili olarak katılımcılara “Evlat edinmenin hükmü hakkında din adamlarından veya dini kurumlardan yardım ve destek aldınız mı?” sorusu sorulmuş, evlat edinme ile ilgili İslam dininin hükümleri belli iken katılımcıların bu konuda ne düşündükleri öğrenilmek istenmiş ve verilen cevaplar tablo 7'de kodlanmıştır:

Kod Sistemi	Frekans
Dini hükmü biliyor/ Uygulamak istememiş	7
Dini hükmü biliyor/ Çözüm bulamamış	2
Toplam	9

Tablo 7. Katılımcıların Evlat Edinmenin Dini Hükümüne İlişkin Bilgilerine Dair Kodlama ve Frekanslar

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde tüm katılımcıların dinin hükmünü bildiği tespit edilmiştir. Yedi katılımcının bu konuda özellikle bir araştırma yapmadığı, mevcut durumlarına ilişkin dini kurum veya kişilerden bilgi almadığı ve buna ihtiyaç duymadığı, duygusal ihtiyaçlarının dinin emirlerinin önüne geçtiği gözlemlenmiştir. Buna rağmen bu katılımcılar; miras, akrabalık durumu, toplum ve din gerçekliği karşısında ileriye dönük önlemler aldıklarını da ifade etmişlerdir. Vasiyet yazdığını söyleyen, yardımseverlik, alçak gönüllük, yetimlerin başını okşamak gibi dini kavramlar ile mevcut durumlarını yine din üzerinden onaylamaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Diğer iki katılımcının ise bunu ayrıntılı bir şekilde araştırıp yetkili kişi ve kurumlardan bilgi aldığı, din üzerinden çözüm üretmeye çalıştığı, ancak İslam dini içerisinde evlatlık müessesesi bulunmadığından, içinde buldukları durumu zorunluluk olarak nitelendirdikleri anlaşılmıştır.

[K8K] “Tanıdığımız bir hoca evlatlık namahremdir dedi. O bir çocuk, günah olsaydı devlet vermezdi. Bir çocuğu kurtaracağım. Kızıyorum niye böyle fetva veriyorlar.”

[K7K] “Dini anlamda esnek olmak zorunda kaldım, benim eşime güvencim sonsuz, insanlar ne kadar kötü. Biz modern insanlarız.”

[K2E] “Aldıktan sonra öğrendim haram olduğunu, anneye oğlan, babaya kız haram dediler, sonra ise süt annelik durumunu öğrendim, ama böyle yapmak zorunda kaldık Kuran’dan değil hadislerden gittik. Mirası vasiyetle çözdük.”

[K1E] “Birtakım şeyler duydum ama eşimin mutluluğunu görünce oğlumuz bir yuva vermenin mutluluğunu yaşayınca dini yönle ilgilenmedim. Hem yetimin başını okşayın diyen bir peygamberin bu kuruma karşı çıkacağını, böyle bir dini hükmün varlığını düşünmüyorum. Ayrıca şu an amca çocukları miras payından bahsediyorlar. Bizim babalarımızın yıllarıdır çalışıp emek verdiği yerler, aslı belli olmayan bir çocuğa mı kalacak diyorlar. Ancak ben önlemimi aldım. Vasiyetimi yazdım. İnsanlar nasıl böyle düşünüyor anlamıyorum.”

[K6K] “Bir şeyler duydum tabii, ama bence 100 kez hacca gitmekten daha efdaldir, çocuğumu almış olmak, o da diyor aynısını Rabbim benden ömür alsın sana versin anne diye. Kendi fikrimizle hareket ettik, hem mahremiyet insanın içinde

olan bir düşünce. İleri görüşlülük bunu gerektirir. Neyin günah neyin sevap olduğunu biz biliyoruz.”

Sonuç ve Tartışma

İnsanlar bireysel veya toplumsal farklılıklarına göre sosyal hayatta avantajlı veya dezavantajlı gruplara dahil edilirler. Avantajlı grupların bireylerinin öz yeterlilikleri yüksek iken dezavantajlı grupların bireylerinin kendilerine yeterlilikleri ve sorunlarla yalnız baş edebilmeleri sınırlıdır. Onun için dezavantajlı grupların sınırlılıklarına toplumlar çözümler üretmişlerdir. Bu dezavantajlı gruplardan birisi de çocuk sahibi olamayan ailelerdir. Aile olma süreci toplumsal anlamda çocukla tamamlanmaktadır. Ancak bazı anne ve babalar biyolojik, fizyolojik ya da psikolojik birçok nedenden dolayı çocuk sahibi olamamaktadırlar. Hayatın olağan akışına aykırı olarak kabul edilen bu durum, toplumlar tarafından sorun olarak algılanmıştır. Bu durumun getirdiği mutsuzluk, tatminsizlik ve huzursuzluğa önerilen çözüm ise evlatlık müessesidir. Tarihsel süreçte her toplumda farklı şekillerde görülen evlatlık müessesesi sadece sosyal hayatta kalmamış hukuksal sistemde de yerini almıştır. Bu çalışma ile evlatlık kurumuna başvuran dezavantajlı ailelerin aile kavramına bakışı, evlatlık kurumuna yaklaşımı, evlat edinme sürecindeki psikolojik durumları ve dini tutumları olarak belirlenen dört tema ekseninde nitel bir analiz yapılmıştır.

Araştırmada ilk olarak “dezavantajlı çocuksuz ailelerin aile kavramına bakış açıları” incelenmiştir. Büyük çoğunlukla katılımcılar aileyi oluşturan esas unsur olarak çocuktan bahsetmişlerdir. İyi bir aile için çocuğun şart olduğunu, böylece aile birliğinin güçlenerek sarsılmaz bir temele dayanacağına inandıkları ifade etmişlerdir. Katılımcılar ayrıca çocuk sahibi olmadan önce evliliklerinde iletişim problemlerinin olduğunu, bunun çocukla aşıldığını ve çocuk sayesinde huzurlu bir aileye ulaştıklarını anlatmaktadırlar. Diğer taraftan çocuk olmasa da olur diyen katılımcıların çocuklarına kavuştuklarında kendilerini gerçek bir aile olarak hissettiklerini söylemeleri aslında kendi içlerindeki çelişkiyi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çiftlerin kuruma yönelmesinde asıl etkenin çocuk sahibi olma isteği olduğu ve aileyi çocuksuz tanımlamadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum geleneksel

Türk toplumunda çocuksuz ev düşünülemez ya da “çocuksuz ev tütmeyen ocak gibidir” ifadelerin geçerliliğini göstermektedir.²⁷

Aile ve çocuklar ilgili diğer çalışmalarda da çocuğun hem kadın hem de erkek tarafından ailede önemli bir değere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye’de çocuğun hem ruhsal hem de ekonomik değeri olduğu belirlenmiştir.²⁸ “Çocuğun aileye sevgi sağlayıcı, aileyi tamamlayıcı bir rolü olduğu, aynı zamanda maddi faydalar temin ettiği, ana-babanın yaşlılığında aileye güven verici bir değeri olup aileyi devam ettirme rolünü yüklediği tespit edilmiştir.”²⁹ Genellikle kadınların çocuğu evlilik bağlarını kuvvetlendirme, karı kocayı birbirine yaklaştırma ve sevgi gibi çocuğun sağladığı psikolojik nedenlerle, erkeklerse neslin devamı gibi sosyal bir değer nedeni ile çocuk istedikleri belirtilmektedir. Çocuksuzluk çiftler arasında soğukluk girmesine, ruhi problemlerin ve evlilikte çatışmaların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Sadece karı koca olarak kurulan evlilik hayatının aile olmak için yetmediği anlaşılmaktadır. Çocuksuz ailelerin evliliklerinin çökmeye karşı savunmasız olduğu görülmektedir. Çocukların birleştirici bir etkisinin olduğu, çocuksuzluğun ise evlilik birliğinin devamlılığını azalttığı anlaşılmaktadır.³⁰

Diğer taraftan yapılan bazı araştırmalarda ise evlilikte ancak karı kocanın uyumu ile aileden bahsedebileceği, çocuk olsa bile eşler arası uyum olmadığında aile birliğinin korunamayacağı ifade edilmektedir. Çocuk bir yandan eşlerin ortak noktası olurken bir yandan da çatışmaların kaynağı olabilmektedir.³¹ Ayrıca kadınların ilgisinin çocuktan sonra erkekte uzaklaşması, erkeklerin yalnız hissetmesine ve çocuğu kıskanmasına sebep olurken; yeni anne olan kadının doğum ve doğum sonrasında cinsel isteğinin aniden azalmasıyla çatışmalar daha da şiddetlenmektedir. Eşler birbirinden uzaklaşmaya başlamakta, dolayısıyla bu da

²⁷ Kader Yılmaz, *Bireylerin Evlat Edinme ve Evlat Edinme Hizmetine Karşı Bilgi ve Tutumları* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 5.

²⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türkiye’de Ailenin Sürekliliği ve Değişim”, *Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu*, *1.Aile Şurası Bildirileri* (Ankara: Reyhan Basım Yayın, 1990), 151-155.

²⁹ Mine Mangır - Neriman Çağatay Aral, “Türk Ailesi ve Çocuk Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları* (1990), 6.

³⁰ Monach, *Childless: No Choice*, 31.

³¹ Monach, *Childless: No Choice*, 29.

evlilik hayatlarında yeni bir dönemin şafağı olmaktadır. Eşler arasında çocuğu yetiştirme sürecinde de sıklıkla çatışmaların yaşandığı görülmektedir.³²

Çalışmanın ikinci temasında “katılımcıların evlatlık müessesesi ile ilgili bilgi ve görüşleri” analiz edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların genel olarak evlatlık kurumundan haberdar oldukları görülmüştür. Dört katılımcının ön araştırma yaparak üç katılımcının çevrelerinin tavsiyesi ile araştırmadan, diğer iki katılımcının ise kurumu hiç bilmedikleri anlaşılmıştır. Bu bağlamda katılımcı özelliklerine bakıldığında genellikle katılımcıların evliliklerinin 15-20 yılları arasında kuruma yöneldikleri ve evlat edinilecek çocuk için istedikleri yaş aralığının 0-2 yaş olduğu görülmektedir.

Dezavantajlı çocuksuz aileler kuruma yönelmeden önce yaşadıkları bu soruna önce kendi içlerinde çözüm aradıklarını, tıbbî tedavilere başvurdıklarını ve bu süreçte çocuk sahibi olamama durumunu yavaş yavaş kabullenmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Biyolojik olarak anne baba olamayacaklarını tam olarak anladıktan sonra alternatif yollar aradıkları görülmektedir. Bu yolların başında ise evlat edinme kurumu gelmektedir. Çiftler kuruma kendi gayretleriyle veya sosyal çevrelerinin önermeleri ile ulaşmışlardır. Kuruma yönelmeden önce ailelerin kurumla ilgili kafalarında birçok soru işaretinin olduğu anlaşılmaktadır. Evlat edinen ailelerde kaygılarla ilgili yapılan çalışmalara benzer olarak bu sorular şöyle ifade edilebilir: “Kurum bize çocuk verecek mi? Nasıl bir çocuk verecek? Ailesi onu neden kuruma bırakmıştır ki? Bizi kabul edecek mi? Biz başkasının çocuğuna nasıl ebeveyn olacağız? Bizim olmayan bir çocuğu sevebilecek miyiz?” Ailelerin bu sorular ışığında yoğun kaygılar yaşadığı görülmektedir.³³ Evlat edinme öncesi yaşadıkları bu cevapsız sorular ve belirsizliklerin evlat edinen ailelerin yaşam döngüsünde ilk evreye karşılık geldiği söylenebilir. Evlat edinme öncesi dönem olarak adlandırılan bu aşamada çiftler hem kısırlık durumunu kabullenmeyle uğraşırken hem de evlat edinerek çocuklu bir aile kurup kuramayacağına karar vermeye çalışmaktadır. Çocuk sahibi olamama durumunun ailelerde duygusal olarak baskın gelmesiyle çiftlerin zihin dünyasında barındırdığı endişelerin

³² Kyle Pruett, *Partnership Parenting* (Philadelphia: Da Capo Press, 2009), 26.

³³ Monach, *Childless: No Choice*, 200-210.

baskılanarak kuruma yönelindiği ifade edilebilir. Özellikle kadınların bu konudaki toplumsal baskıyı erkeklere göre daha fazla hissetmesinden dolayı bu soruna çözüm ararken erkeklere göre öncelikli inisiyatif aldıkları gözlemlenmiştir. Erkeklerin de eşlerine olan duygusal bağı ve evlilik birliğinin bozulmaması için bu durumu kabullendiği söylenebilir. Bunun sonucu olarak çiftler tarafından evlatlık kurumunun kabullenilmesi, toplumun kabul ettiği gibi çocuklu bir aile kurulacağına inanç beslediklerinin de göstergesidir. Bazı araştırmalara göre ise modern evlat edinme, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkilerin biyolojik bağları taklit ettiği "sanki" bir aile oluşumu olarak tanımlanmaktadır. Ancak evlat edinmenin taklit ettiği çekirdek ailenin kendisi, tıpkı kimliği değiştirilecek olan birey gibi hayali bir ideal olarak gözükmektedir.³⁴ Ayrıca konuyla ilgili yapılan literatür taramalarında "biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan ailelerin kuruma yönelme nedenlerinin başında, ebeveyn olma konusunda yaşanan zorluklar ve tedaviye rağmen çocuk sahibi olamayacaklarına ilişkin inançları, evlat özlemi çekme ve çocuklu aile duygusu yaşamak, yalnızlık duygusundan kurtulmak, zor şartlarda büyüyen çocukları topluma kazandırmak" olduğu görülmüştür.³⁵ Yapılan mülakatlar sonucundaki verilerin bu sonuçlarla da paralel olduğu anlaşılmaktadır.

Çiftlerin kurum ile ilişkilerine bakıldığında ise çift yönlü bir yapı dikkat çekmektedir. Kurum çiftlere bazı açılardan destek sağlarken bazı açılardan ise çiftlerde yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki çiftlere evlat edinme kurumu, çocuk sahibi olma sevinci, ebeveyn olma mutluluğu, evlilik birliğini güçlendirme ve aile hayatının düzene girmesi, eşler arasında duygusal bağın artması, psikolojik olarak rahata ulaşma, çevreye karşı özgüven kazanma ve çevreden hissedilen baskılardan kurtulma, başa çıkma, aidiyet duygusu sağlama, bir çocuğu büyütme ve yetiştirme imkânı sağlamaktadır. Diğer taraftan evlatlık kurumunun çiftlerde yeni sorular ve çelişkiler doğurduğu söylenebilir. Örneğin; çift, evlat edindikleri çocuğun onların sevip sevmeyeceğinden, kabul edip etmeyeceğinden, genetik ya da fizyolojik olarak benzeyip benzemeyeceğinden, kendilerine uyum sağlayıp

³⁴ Emily Hipchen, *Critical Adoption Studies Reader* (New York: Routledge, 2024), 2.

³⁵ Esin Sezgin - Özgür Sarı, "Evlat Edinme Sürecinde Yer Alan Bireylerin Evlat Edinmeye Yönelik Görüşleri: Örnek Olay İncelemesi", *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu* (Elazığ: Asos Yayınevi, 2022), 6/225.

sağlayamayacağından endişelenebilir. Ayrıca çocuğun biyolojik ailesinin varlığından kaygı duyabilirler. Zaman içinde ortaya çıkabilecek evlilik engelleri, miras, evlat edindikten sonra çiftin biyolojik olarak çocuk sahibi olma ihtimali, annelik babalık davaları ve benzeri sorunlarda çiftler için sorun olabilecek diğer konulardır.

Çalışmadaki üçüncü tema “katılımcıların evlat edinme süreci ve sonrasındaki psikolojik durumlarını” anlamaya yöneliktir. Katılımcıları öncelikle evlat edinmeye yönelten etkenler tespit edilirken eşlerin birlikte karar alıp almadığı hakkında da genellemeye varılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda katılımcı çiftlerin kuruma yönelmesindeki ana etkenin biyolojik olarak çocuk sahibi olamayacaklarının olduğu söylenebilir. Bu gerçeğe yüzleştikten sonra durumlarına bir çözüm olarak evlat edinmeye karar verdikleri ifade edilebilir. Karar sürecinde katılımcıların beşi eşleri ile ortak hareket ettiklerini; diğer katılımcılar eşin yani kadının istemesi sonucu kuruma yöneldiklerini belirtmişlerdir. Evlat edinen ailelerin yaşam döngüsünde bu aşama bebeklik dönemine karşılık gelmektedir. Ailelerin biyolojik çocuk sahibi olamama eksikliklerini artık kabullendikleri ve bu duruma çözüm bulma düşüncesi ile kuruma ilk adım attıkları aşamadır. Ebeveyn olma yolunda ilk ciddi yönelimdir. Çiftlerin aile içi rol modellerinin dağıldığı, çocukla ilgili beklentilerinin olduğu dönemdir. Eşler bu süreçte evlat edinilecek çocukla kurulacak mutlu bir aile tablosunu hayal ederken hem de çocuk tarafından reddedilme korkusunu da yaşadıkları söylenebilir. Çiftlerin evlat edinme sürecinin başında yaşadıkları bu çelişkili durumun fertlerde ruh sağlığı bozukluklarına yol açabileceği söylenebilir. “Ruh sağlığı, kişinin kendisi ve çevresiyle sürekli bir denge ve uyum içinde olması olarak tanımlanmaktadır.”³⁶ Olağan hayat akışında yaşanan her değişimin bir dengesizlik yaratmaktadır. Bu dengesizliğin dengeye gelmesini fert kendi başına yapabiliyorsa aktif bir başa çıkma mekanizması kullandığı söylenebilir. Ancak kendi başına denge haline gelemeyen ya da denge halini erteleyerek ya da dış atıflar yaparak pasif başa çıkan fertlerin ise dışarıdan sosyal destek almaya eğiliminin daha fazla olduğu söylenebilir. Bu bağlamda evlat edinme ile yaşanan değişimde fertlerin

³⁶ Mustafa Koç - Ümit Polat, “Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 3 (2006), 4.

sürece uyum sağlaması son derece önem arz etmektedir. Çünkü ruh sağlığı yerinde olan bireylerin yaşadığı bir toplum sağlıklı ebeveynlerin yetiştirdiği çocuklarla mümkündür.³⁷ Evlat edinilen çocuklarda travmalar oluşturmamak, onlarla sağlıklı iletişim kurabilmenin ön şartı çocuk sahibi olamayan çiftlerin yaşadıkları dezavantajlı durumla yüzleşerek başa çıkmalarıdır. Çocuk sahibi olamama durumu ile başa çıkma sürecinin cinsiyetlere göre farklılaştığı da yapılan görüşmelerde görülmektedir.

Şöyle ki çocuk sahibi olamama duygusuyla mücadelede etmede kadının toplumun baskısı karşısında daha çok zorlandığı ifade edilebilir. Bu nedenle erkeklere oranla sorunu görmezden gelmeyip duruma çözüm odaklı yaklaştıkları, kuruma ilk gittikleri andan itibaren “kalben ebeveyn olmak” gibi bir duygu durumundan bahsettikleri biyolojik olarak anne olanlara kıyasla kendilerinin “tam zamanlı anne” olabileceklerini belirttikleri gözlemlenmiştir. Süreçte evlat edindikleri çocuklara karşı aşırı hassas ve duyarlı davrandıkları, aşırı ebeveynlik yaptıkları, çocuklarının yetiştirme sürecinde tüm sorumluluğu üstlenerek çocuklarının bir benlik inşa etmesini zorlaştırabilecekleri de söylenebilir. Araştırmada bazı katılımcılar “Çocuğum tek başına yemek yiyemez diye ana okuluna göndermedim, ilk okula gideceği zaman da ezilmesinden korkuyorum.” diye endişe ettiklerini ifade etmişlerdir. Aşırı yapılan bu ebeveynlikler çocukların kendilerine saygı duyma ve karar alma becerilerini engelleyebilmekte, çocukların annelerine bağımlı hale gelmesine sebep olabilmektedir.³⁸

Kadınların bu tutumunun ailenin ileriki hayatı için aşırı koruyucu aile modeline uyum gösterdiği de söylenebilir. Bu modele göre aileler, çocuklarına çok fazla özen ve kontrol gösterirler. Anne ve babalar, çocuğun hiçbir şeyi yapamayacağını düşünürler. Çocuğun kendi yapması gereken işleri bile aileler yapmaya çalışırlar. Çocuğun eğitimine, kendini geliştirmesine aşırı önem veren bu aileler çocuklarının her alanda başarılı olmasını isterler. Müdahaleci ve sürekli kontrolcü bu tarz tutumla büyütülen çocukların ileriki yıllarda aşırı duygusal ve etrafına bağımlı

³⁷ Rabia Karaçay - Berna Güloğlu, “Çocukluk Çağı Travmaları ve Sağlıklı Aile-Ebeveynlik Risk Faktörlerinin İncelenmesi”, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2022), 329.

³⁸ Kemal Sayar - Rabia Yavuz, *Kendi Özünü Bil* (İstanbul: Sahi Kitap, 2024), 44.

fertler olması beklenebilir.³⁹ Bowlby'nin bağlanma kuramına göre çocuklukta özellikle 0-2 yaş arasında bağlanmanın nedenleri; anne ya da temel bakıcı ile kurulan olumlu ilişkiler, korku ve kaygı anlarında çocuğun yanında birinin olması, o kişiyle uzun zaman geçirme ve güvene dayalı bir bağ kurma, onun varlığının çocuğa huzur ve rahatlama sağlamasıdır.⁴⁰ Duygusal ve fiziksel ihtiyaçları zamanında sevgi temelli karşılanan çocukların gelecekte kuracakları ilişkileri de sağlıklı olma eğilimindedir. Bu bağlamda evlat edinilen çocukların yaşı, kurumda geçirdiği süreler, biyolojik annesiyle olan kurulmuş ya da kurulamamış bağı, evlat edinmek isteyen çiftler için önem arz etmektedir. Çocuğun sağlıklı yetiştirilmesi, doğum öncesinden evlat edinilen ana kadar yaşamış olduğu travmaların tedavisi gerektirebilmektedir.

Erkeklerin ise çocuk sahibi olamama halini duygusal olarak daha çok iç dünyalarında yaşadıkları, sürece dahil olsalar da aslında zihinlerinde bazı şüphelerin olduğu görülmüştür. Eşleriyle olan uyumlarını güçlendirmek, çevreye karşı güçlü görünmek, soylarının devamlılığı için kuruma yönelmişlerdir.⁴¹ Çocuksuzluk durumunu kabul etmede kadınlara kıyasla daha kolay baş ettikleri görülse de bazı istisna durumlar karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılardan [K2E]'nin ifadesiyle; "Arkadaşımın da çocuğu olmuyordu, bu sebeple eşini sürekli dövüyordu, bir gün karşıma aldım konuştum. Böyle yapma, hem eşinin elinde mi, tek başına yapabiliyorsan sen yap dedim. Aradan biraz zaman geçtikten sonra karşılaştık bana teşekkür etti, eşini dövmeyi bıraktığını, durumu artık kabullendiğini ve eşiyile arasının düzeldiğini söyledi." Bu noktadan hareketle eşlerin çocuk olmamasına agresif tepkiler verdiği de görülmektedir.

Dezavantajlı ailelerin evlat edinme kurumuna yaklaşımının cinsiyetlere göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Kadın ve erkeğin kurumdan farklı beklentilerinin ve endişelerinin olduğu görülmektedir. Evlat edinme kararı, ailelerin hayatlarını

³⁹ Alper Bolattekin, *Anne-Babannın Bağlanma Stilleri, Anne-Baba Tutumları ve Çocuklarındaki Davranış Problemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014), 25.

⁴⁰ Kemal Sayar - Olcay Tüzün, "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünür Adam* 1/19 (2006), 24.

⁴¹ Monach, *Childless: No Choice*, 221.

değiştirecek bir karardır. Bu sebeple çiftlerin geleceğine şekil verecek bu bilinmezlik karşısında kaygı yaşadıkları kabul edilmektedir. Lakin kabul edilebilir olmayan şey, yeterince bilgi sahibi olunmadan anlık karar vermektir.⁴²

Bu temada ayrıca katılımcılara “evlat edinme sürecinde sosyal çevrelerinin kendilerine karşı tutum ve davranışları” sorulduğunda katılımcıların çoğunluğu çevreden destek gördüğünü ifade etmişlerdir. Hatta bu katılımcıların da bazıları çevrenin onların çocuksuzluk durumuna çözüm olarak evlatlık kurumuna yönettiklerinden bahsetmiştir. Diğer taraftan az sayıda katılımcı başlarda kuruma gitmelerinin çevrede hoş karşılamadığını, ancak evlat edindikten sonra durumu çevrenin kabullendiklerini söylemiştir. Bazı katılımcıların ise “Elin çocuğunu mu alacaksın, malını mülkünü soysuz birine mi bırakacaksın!” gibi ifadelerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Bu durumda psikoloji ekollerinin evlatlık kurumuna bakışları değerlendirildiğinde biyolojik yaklaşımın görüşleriyle paralellik gösterebilir. Çevrenin esas olarak biyolojik açıdan neslin devamlılığını öncelediği ifade edilebilir.

Bu temada ulaşılan diğer bir sonuç ise evlat edinme sürecinde ailelerin yaşadıkları psikolojik değişimlerdir. Katılımcıların bir kısmı sadece mutluluktan bahsederken bir kısmı ise mutluluk ve endişe duygularının beraber yaşandığını ifade etmektedirler. Bireysel anlamda çocuk sahibi olma duygusuna kavuşacakları için mutluluk yaşadıklarını şöyle ifade etmişlerdir: “Kızıma kavuşacağım anı ipe çekiyorum, onu bir kucağıma alsam.”, “Onu görünce dünyalar benim oldu.”, “Her şeyim, onun için her şeyi yaparım, bana dünyaları verdiler.” Evlat edinen aile yaşam döngüsünde ilk çocukluk dönemine karşılık gelen bu ifadeler, çiftlerin çocukla ilk karşılaştıkları ve ciddi iletişim kurdukları aşamadır.

Diğer taraftan ailelerin ebeveyn olarak yeterli olup olamayacakları, çocukla nasıl bağ kuracakları, çocukla yaşadıkları zorluklarla nasıl başa çıkacakları, çocukla ilgili her türlü sorumluluğu yüklenip yüklenemeyecekleri noktasında endişeler taşıdıkları görülmektedir. Ailelerin çocuklarına biyolojik anne ve babalarını söylemeleri noktasında da kaygılar taşıdıkları, çocuklarını kaybetme korkusu

⁴² Stephanie Bosco - Victor Groza, *Adopting Older Children* (Broadway: New Horizon Press, 2014), 10.

yaşadıkları da anlaşılmaktadır. Psikoloji ekollerine göre bu sorgulamaların kaynağının ebeveyn rolüne tam uyum sağlayamamaktan kaynaklandığı söylenebilir. Ebeveyn olmak, bağlanma kuramına göre çocuk doğduğu andan itibaren çocukla kurulacak güven merkezli sevgi bağı ile anlam kazanabilir. Bu sebeple dezavantajlı çocuksuz ailelerin evlat edinmeyle çocuk sahibi olması, onlara çocuk doğduğu andan itibaren bir beraberlik sağlamadığı için bu ailelerin ebeveyn olma sürecine uyumları zor olabilmektedir.⁴³ Doğru anne baba tutumunun belirlenememesi, evlat edinilen çocuğun sağlıklı gelişimi açısından risk oluşturabilmektedir.

Bu ailelerin evlat edinme öncesinde kendilerine “Evlat edinme benim için doğru mu, evlat edinme ihtiyaçlarımla mı yoksa çocuğun ihtiyaçlarıyla mı ilgili, adli süreçle ilgili yeterince bilgim var mı, beklentilerim neler, evlat edinilen çocuğuma, davranışları bazen ondan hoşlanmamama neden olsa bile ona tamamen bağlı kalacak mıyım; davranışları başka birinin istismarının sonucu olabilecek bir çocuğa karşı sabrım var mı?” şeklinde sorulara gerçekçi cevaplar vermeleri gerekmektedir.⁴⁴ Psikodinamik yaklaşıma göre bilinçaltında yer alan bu sorulara tatmin edici cevaplar verilmediğinde derin psikik acı ve narsistik yaralar büyümektedir. Bu durumun ailenin ileriki yıllardaki çocukla uyumunu zorlaştırdığı ifade edilebilir. Ayrıca araştırmada ailelerin çocuk sevgisine doymadıkları, bu açlığı evlat edindikleri çocuklara da yansıttıklarına şahit olunmaktadır. Belli bir yaşa getirip evlendirdikleri evlatlık çocuklarından torunlar istediklerini belirten katılımcıların, aslında biyolojik olarak çocuk sahibi olamama durumunu kendi iç dünyalarına hala kabul ettiremedikleri ve tam tatmin yaşayamadıkları söylenebilir. Freud’a göre ide hapsedilen her bir güdü nevroza sebep olabilmektedir. Bu sebeple biyolojik olarak çocuk sahibi olamama hali kişilerde nevroza yol açabilecekken bastırılmış güdülerde dış dünyaya kıskançlık, nefret ve haset gibi duygular olarak da yansımaya meyilli olabilir. Fertlerin kişilik ve ahlak gelişimlerini negatif etkileyebilir.

⁴³ bk. Monach, *Childless: No Choice*, 11.

⁴⁴ Bosco - Groza, *Adopting Older Children*, 11.

Araştırmada son tema ise “katılımcıların konuyla ilgili dini tutumlarını” anlamaya yöneliktir. Bu bağlamda ilk olarak katılımcıların dindarlık algıları değerlendirilmiştir. Katılımcıların düzenli bir dini hayatı olmadığı, ibadet hayatlarına gerektiği gibi dikkat etmedikleri, bazen namaz kıldıkları, ara sıra cumaya gittikleri, psikolojik olarak çok zorlandıkları zamanlarda Allah’a dua ettikleri gözlemlenmiştir. Ancak katılımcılar düzensiz dini hayatlarının farkındadırlar ve bu durumdan çok da memnun olmadıklarını ifade etmektedirler. Aslında ibadet etme isteği katılımcılarda mevcuttur. Bu durum, Yapıcı’nın liberal dindarlık tipini hatırlatmaktadır. Liberal dindarlık anlayışına göre inançlı ve kutsal metinlere saygılı olan fertlerin, merkezi tutumlarında dinin belirleyici etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sebeple gündelik hayatta pek fazla dinin etkisi altında değillerdir. Dinin kendilerinden talep ettiği ibadetleri yerine getirirken gerekli özen ve ihtimamı gösteremeyebilirler. İnançlarında samimi olan liberal dindarlar olduğu gibi samimi olmayanlar mevcuttur. Bu dindarlar üst ve alt dini kimliklerine karşı hassastırlar. Böylece dini konularda gündeme getirilen yeni fikirleri rahatlıkla benimseyebilirler. Açık zihinsel bir yapıya sahip oldukları ifade edilebilir. Dini meseleleri çok sorgulamayan bu dindarların, dinin sosyal hayata müdahalesini ise de pek hoş karşılamadıkları söylenebilir. Bazı liberal dindarlar geleneksel inançlarına bağlı iken bir kısmı da bu tür dini anlayışları eleştirmektedir. Ancak burada radikal bir karşı duruştan ziyade günümüz şartlarına göre bu inançların tekrardan değerlendirilmesi kastedilmektedir.⁴⁵

Merkezi tutumlarında dine belirleyici rol veremeyen dezavantajlı çocuksuz ailelerin konuyla ilgili dinin ahkâmını bilerek veya bilmeyerek göz ardı ettikleri söylenebilir. Bu durum onları rahatsız etse de içinde buldukları çıkmazdan kurtulmak, ailenin devamlılığını sağlamak için bu yola başvurmak zorunda kaldıkları ifade edilebilir. Öyle ki katılımcı ailelerin içinde buldukları durumu anlamaya ve onla başa çıkmaya çalışırken göz ardı ettikleri dini referansları kullandıkları görülmektedir. Örneğin; evlat edinme ile sahipsiz bir çocuğa yuva sağlamanın getireceği sevabı vurgulayan katılımcılar varken aynı zamanda yuvadan bir çocuk kurtarmanın yüz kez hacca gitmekten daha iyi olduğunu savunan

⁴⁵ Yapıcı, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, 101.

katılımcılar da mevcuttur. Bu açıdan katılımcıların genel olarak dinin emir ve yasakları karşısında sevap motivasyonu ile hareket ettikleri ifade edilebilir.

Dezavantajlı ailelerin evlat edinme sürecinde Allah ile bağlarına bakıldığında bazı katılımcılar Allah'la olan bağlarında büyük bir değişimin olmadığını ifade ederken, bazı katılımcılar ise "Allah'la bağım güçlendi, şükürüm arttı, Allah'la barıştım, namaza başladım." gibi cevaplar vermişlerdir. Allah ile bağlarında değişim olan katılımcıların üç aşamalı bir süreç yaşadığı söylenebilir:

Şöyle ki ilk olarak çiftlerin biyolojik olarak çocuk sahibi olamama düşüncesi karşısında yaşadıkları dengesizlik halinden bahsedilebilir. Bu süreçte ailelerin içinde buldukları durumu sorguladıkları, çelişkili açıklamalar getirmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bazen "Rabbim'in imtihanı" derken bazen de "Rabbim beni cezalandırdı", "Hangi günahımın sonucunda bu başıma geldi." gibi ifadelerde bulunmuşlardır. Bu noktada hem olumlu hem de olumsuz dini başa çıkmaya katılımcıların aynı anda başvurduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların yaptığı imtihan değerlendirmesi de dikkat çekicidir. Fertler, dünya hayatını imanla anlamlandırırken imtihan kavramından yararlanırlar. İmanın hem dünya hem de ahiret olarak iki kutbu olması ön kabulüne dayanan bu yaklaşımla katılımcıların dünya hayatını bir imtihan olarak gördükleri, yaşadıkları zorlukların mükafatını ahiret hayatında alacaklarına dair içlerinde bir umut besledikleri söylenebilir. İmtihan sürecinde dünya hayatıyla ilgili dinin bilgilendirmeleri önemli iken fertler bu bilgilendirmeleri referans alarak hayır ya da şer başına gelen olayları veya karşılaştığı durumları değerlendirme fırsatı bulur.⁴⁶ Bu bilgilendirmeler, hayatın tamamını kapsayacak şekilde bir anlamlandırma sağlayan imanla insana rehberlik eder. Katılımcıların "Rabbim beni cezalandırdı." ifadesi de yaşadıkları bu sürecin aslında dini bir tecrübe olduğunu göstermektedir. Dini tecrübe, doğrudan kavrama ve sezgiye bağlı kişilere özgü olarak farklılık gösteren bir algılama şeklidir. Duyu ve duyguların birlikte hareket ettiği bir süreçtir. Uysal'ın dini tecrübe sınıflandırmasında bu durumun muhtevasına göre ilahi cevap tecrübesine karşılık geldiği söylenebilir. Şöyle ki ilahi bir müeyyide tecrübesinde fert, Allah'ın onu

⁴⁶ Behlül Tokur, *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 63.

yaşadığı durumla cezalandırdığına inanmaktadır. İlahi Varlık'ın mutlak erişilemezliği ve yüceliği insan üzerinde ürkütücü etki yaparak bir korku doğurabilir. Allah'ın haşmetiyle kavrama ve sezgi dini tecrübenin ilk adımıdır. Her şeye gücü yetmeyen insan bu yücelik karşısında yaratılmışlık duygusunu hisseder ki bu da dini tecrübenin ikinci anını oluşturur. Ferdin yaratılmışlık duygusu ise dindar insanda Allah karşısında kendisinin zayıf, güçsüz, aciz ve O'na muhtaç ve bağımlı bir yaratık olduğu şuurunu doğurur.⁴⁷ Bu şuurla başına gelen durumlara ya imtihan değerlendirmesi yaparak her şeyde hayır vardır diyebilir ya da Allah beni önceki günahlarımdan dolayı bu şekilde cezalandırdı diyerek çift yönlü bir yaklaşımdan bulunabilir. Evlat edinen ailelerin bir kısmında bu tarz dini tecrübelerin yaşandığı görülebilir.

Sürecin ikinci aşaması ise ruhsal olarak tam bir dağılmayı ifade eder. Bu aşamada Allah'a isyan eden çiftlerin, çocuklu ailelere karşı beslediği haset duygusundan bahsedilebilir. Psikolojide haset duygusu kişinin kendisini diğer insanlarla mukayese ettiğinde içinde bulunduğu durum, diğer kişilerden düşükse ortaya çıkması beklenen bir duygu durumu olarak ifade edilir. Fertler çeşitli alanlarda elde etmek istedikleri şeyleri elde edemediklerinde, diğer kişilerin de arzuladıkları şeylere sahip olduklarını gördüklerinde olumsuz etkilenmekte ve bu durumu haset veya kıskançlık duygusuna götürmektedirler.⁴⁸ Evlat edinen ailelerin de çocuksuzluk duygusunu eksiklik olarak algılaması çocuklu ailelere karşı beslenen benzer duygu durumlarını gözler önüne serebilmektedir.

Son olarak ise yeniden toparlanma süreci görülmektedir. Bu süreçte evlat edinen çiftlerin yaşadıkları mutlulukla Allah'a olan olumsuz bütün hislerinin değiştiğine şahit olunmaktadır. Allah'a bol bol dua ettikleri, ibadetlerine ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır. Evlat edinmeyle çocuk sahibi olan ailelerin bu durumu Allah'ın onlara verdiği bir nimet görerak minnettarlık duygularının bir göstergesi olarak şükrettikleri ifade edilebilir.

⁴⁷ Veysel Uysal, "Dini Tecrübe ve Din Psikolojisindeki Yeri", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 3/4 (1995), 77.

⁴⁸ Yeliz B. Polat, "Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayırıştırılması", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi* 3/2 (2017), 31.

Evlat edinmenin dini hükmü sorulduğunda katılımcıların başkalarından işiterek bazı bilgilere sahip olduğu anlaşılırken özellikle gidip dini kurum veya kişilerden konuyla ilgili esaslı bir bilgi almadıkları görülmektedir. Bunun sebebi sorulduğunda ise bazı ailelerin asıl hükmü duymaktan korktukları, bu sebeple kaçtıkları anlaşılmaktadır. Dini hükmü kendi yaşayışlarına uydurma girişimine girdikleri de görülmektedir. Liberal dindarlık anlayışına paralel olarak var olan dini hükmü günümüz şartlarına göre yorumlama çabasına giren katılımcıların “Biz modern insanlarız, dinin bu hükmü o dönem yaşayanları ilgilendiriyordu.”, “Benim eşime güvenim sonsuz, o çok ileri görüşlü bir insandır, mahremiyet konusunda içim çok rahat.”, “Bizim kalbimiz temiz, Allah ne niyette olduğumuzu biliyor.” gibi ifadelerde bulunmuşlardır. Bu durumda hem evlat edinme kurumu hakkında dinin hükmüne uygun olarak hem de günümüz toplumundaki çocuksuz ailelerin ihtiyaçlarına göre hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Son olarak katılımcıların evlatlık kurumu ile ilgili İslam dininin hükmünü bilerek veya bilmeyerek göz ardı etmelerine rağmen miras ve mahremiyet konularında kendilerince önlem aldıkları gözlemlenmiştir. Katılımcıların içinde buldukları çıkmazdan dolayı dinin bir hükmünü görmezden gelirken konuyla ilgili başka durumlarda dinin hükmüne göre hareket etmeleri oldukça dikkat çekicidir. Şöyle ki bazı katılımcılar miras noktasında vasiyetname yazdıkları ve akrabalarına güvenmediklerini ifade ederken; bazı katılımcılar ise mahremiyet konusunda eşlerine duydukları aşırı güveni belirtmek istemişlerdir. Özellikle mahremiyet konusu sorulmadan söylenen “Benim eşim yapmaz.”, “Ben ona güveniyorum.” ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Festinger bilişsel çelişki kuramına göre bu durum yorumlandığında evlat edinen ailelerin kendi içinde yaşadıkları uyumsuzluklar göze çarpmaktadır. Bu uyumsuzluklar giderilene kadar çiftler huzursuz ve mutsuzdur. Uyum sağlandığında yani çiftler bireysel olarak dengeye geldiğinde iç huzura erecektir.⁴⁹ Çiftler evlatlık kurumuna yönelirken dini inançlarının getirdiği yasaklamalarla karşılaşmaktadırlar. Çiftlerin istek ve

⁴⁹ Mehtap Erdoğan, *Bireylerin Kişilik Özellikleri, Temel Değerleri, İletişim Becerileri ile Öznel İyi Oluş Hali Düzeyleri Arasında Nedenselliğin İncelenmesi: Üniversite Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 61.

ihtiyaçları, dini inançları karşısında çelişmekte ve kişilerde psikolojik gerilim oluşturmaktadır. Bu gerilimi azaltmak için fertlerin başa çıkma mekanizmalarına ya da savunma mekanizmalarına başvurdukları görülmektedir.⁵⁰

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlara göre biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan çiftlere bu durumları ile olumlu başa çıkmaları ve kurum sayesinde kuracakları aile hayatının sağlıklı olması için fertlerin psikolojik dayanıklılıklarını artırıcı ve kurumun dezavantajlı yönleriyle ilgili bilgilendirici nitelikte yapıcı destekler sağlanmalı, sosyal destek projeleri geliştirilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından evlatlık müessesesine alternatif kurumlar ve fertlerin dini inançları ile çelişmeyen yeni uygulamalar üretilmelidir.

⁵⁰ Doğançan Çelik, *Festinger'in Bilişsel Uyumsuzluk Yaklaşımına Göre Kan Bağışlarının Yetersizliğine Yönelik Bir Çalışma* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39.

Kaynakça | References

- Adamec, Christine - Laurie C. Miller (ed.). *The Encyclopedia of Adoption*. New York: Facts On File, 2007.
- Apaydın, Halil. *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh İlmî & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*. ed. Abdullah Karaman. İstanbul: Nizamiye Akademi, 3. Basım., 2022.
- Bolattekin, Alper. *Anne-Babanın Bağlanma Stilleri, Anne-Baba Tutumları ve Çocuklarındaki Davranış Problemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bosco, Stephanie - Groza, Victor. *Adopting Older Children*. Broadway: New Horizon Press, 2014.
- Brodzinsky, David vd. *Children's Adjustment to Adoption: Developmental and Clinical Issues*. New York: SAGE Publications, 1998.
- Brodzinsky, David. "Children's Understanding of Adoption: Developmental and Clinical Implications". *Professional Psychology Research and Practice* 2/42 (2011), 200-207.
- Çelik, Doğançan. *Festinger'in Bilişsel Uyumsuzluk Yaklaşımına Göre Kan Bağışlarının Yetersizliğine Yönelik Bir Çalışma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dolgin, Kim Gale. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2014.
- Ekşi, Ahmet. *Şer'iyye Sicilleri Örneğinde İslam Hukuku Bakımından Evlat Edinme*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Erdoğan, Mehtap. *Bireylerin Kişilik Özellikleri, Temel Değerleri, İletişim Becerileri İle Öznel İyi Oluş Hali Düzeyleri Arasında Nedenselliğin İncelenmesi: Üniversite Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Freud, Sigmund. *Kitle Psikolojisi*. çev. Kamuran Şipal. Say Yayınları, 2017.
- Hipchen, Emily. *Critical Adoption Studies Reader*. New York: Routledge, 2024.
- Holmes, Jeremy. *John Bowlby and Attachment Theory (The Makers of Modern Psychotherapy)*. London: Routledge, 1993.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. “Türkiye’de Ailenin Sürekliliği ve Değişim”, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu”. *1.Aile Şurası Bildirileri*. Ankara: Reyhan Basım Yayın, 1990.
- Karaçay, Rabia - Güloğlu, Berna. “Çocukluk Çağı Travmaları ve Sağlıklı Aile-Ebeveynlik Risk Faktörlerinin İncelenmesi”. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2022), 327-351.
- Kavas, Erkan. “Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum”. *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013), 1-20.
- Koç, Mustafa - Polat, Ümit. “Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığı”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 3/2 (2006), 1-22.
- Mangır, Mine - Aral, Neriman Çağatay. “Türk Ailesi ve Çocuk Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları* (1990), 1-19.
- Monach, James. *Childless: No Choice*. New York: Routledge, 2003.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Polat, Yeliz B. “Haset, İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayrıştırılması”. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi* 3/2 (2017), 29-42.
- Pruett, Kyle. *Partnership Parenting*. Philadelphia: Da Capo Press, 2009.
- Sayar, Kemal - Tüzün, Olcay. “Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji”. *Düşünür Adam* 1/19 (2006), 24-39.
- Sayar, Kemal - Yavuz, Rabia. *Kendi Özünü Bil*. İstanbul: Sahi Kitap, 2. Basım., 2024.
- Sez Sezgin, Esin - Sarı, Özgür. “Evlat Edinme Sürecinde Yer Alan Bireylerin Evlat Edinmeye Yönelik Görüşleri: Örnek Olay İncelemesi”. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. 6/219-229. Elazığ: Asos Yayınevi, 2022.
- Springer Mock, Melanie vd. (ed.). *The Spirit of Adoption (Writers on religion, adoption, faith, and more)*. USA: Cascade Books, 2014.
- Tarğıt, İrem. *Roma’da Veraset Sistemi, Evlatlık Kurumu ve Evlatlık İmparatorlar*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Tokur, Behlül. *İmtihan Psikolojisi Var Olmanın Hakkını Vermek*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım., 2020.

- Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020.
- Uysal, Veysel. "Dini Tecrübe ve Din Psikolojisindeki Yeri". *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 3/4 (1995), 69-87.
- Wegar, Katarina. "Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice". *Family Relations Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 49/4 (2004), 363-369.
- Yapıcı, Asım. "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık". *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2002), 75-118.
- Yeşilöz, Hicret. *Türk Hukukunda Evlat Edinme*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Yılmaz, Kader. *Bireylerin Evlat Edinme ve Evlat Edinme Hizmetine Karşı Bilgi ve Tutumları*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- American Psychological Association. "Building Families, One Adoption at a Time". Erişim 04 Mayıs 2024. <https://www.apa.org/monitor/2017/05/building-families>

E-ISSN 2645-9132

Modern Tıbbın Sekülerleşme Süreci ve Tıbbileştirme İnşası

Yunus GÜMÜŞ | <https://orcid.org/0009-0003-0498-5169> |
yunusgumus68@hotmail.com

Erciyes Üniversitesi, Tıp Fakültesi Hastaneleri,
Hematoloji - Onkoloji Hastanesi, Kayseri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19>

Öz

Bu makalede tıbbın *sekülerleşme* kavramı çerçevesinde din ile olan ilişkisi ve sosyo-ekonomik çıkar ilişkileri çerçevesinde nasıl tıbbileştirildiği ele alınmıştır. Sekülerleşme süreciyle birlikte tıbbileştirme süreçlerinin de araçları değişmiştir. Daha önceleri dinin (daha çok Hristiyanlığın) etkisi ve yönlendirmesiyle yürütülen tıbbileştirme süreci günümüzde medyanın teknoloji ile iş birliği çerçevesinde yürütülmektedir. Dinin dokunulmazlık zırhını takınan bilim, tıbbileştirme sürecinde önemli bir araç olarak istismar edilmektedir. Buradaki amacımız, tıbbın süreç içerisinde sekülerleşirken nasıl tıbbileştirildiğini ve bu iki kavram arasındaki ilişki ve etkileşimi ortaya koyarak bir farkındalık yaratmaktır. Böyle bir farkındalığın yaratılması ile tıbbın kamu yararı için daha fazla katkı sunacağına inanmaktayız. Makalede “soy kütük” yaklaşımından yola çıkılarak eleştirel bir bakış açısı ortaya konurken, yorumsamacı yaklaşım hermeneutik çerçevesinde ise makalenin konusu anlaşılma ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu makalede alanyazın taramasından yola çıkarak tıbbın tıbbileştirilmesi ve sekülerleştirilmesi incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak dinin, sekülerleşme ve tıbbileştirme ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra ise dinin de bir parçası olduğu kültürün, söz konusu iki kavramla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bir sonraki aşamada *tıbbileştirme* kavramı üzerinde durularak tıbbileştirme sürecinde medya ve tıbbın iş birliği gözler önüne serilmiştir. Ayrıca, medyanın beden algısına müdahalede bulunarak tıbbileştirme sürecine nasıl katkı sunduğu ortaya konmuştur. Son olarak tıbbileştirme ve sekülerleşmenin beden üzerinden nasıl inşa edildiği vurgulanarak çalışma

sonlandırılmıştır. Daha önceleri din adamlarının etkisi altında şekillenen tıp, sekülerleşme süreciyle birlikte bilimin denetimi altına girmiştir. Ancak, güç istenci uğruna hastalığın inşa edilme sürecinde bir değişiklik yaşanmamıştır. Geçmişte din adamlarının etkisi altında inşa edilen hastalık süreci tıbbın sekülerleşmesiyle birlikte günümüzde bilim aracılığıyla inşa edilmeye devam etmektedir. Tıp, bundan sonraki süreçte de din ve bilim dışında farklı toplumsal kurumların etkisi altında şekillenme sürecine girse de insan doğasının bir parçası olan güç istenci sebebiyle hastalığın inşa edilme sürecinde bir değişiklik yaşanmayacaktır. Tıbbın sekülerleşmesiyle birlikte tıbbileştirilme süreci de hız kazanmıştır. Tıbbileştirme sürecinin yeni araçlarından biri olan medya, sağlık hizmetlerinin zaman zaman gerçek amacının dışında hareket etmesine yol açmaktadır. Bu sebeple sağlık hizmetleri, hükümetlerce daha sıkı denetlenmeli ve ticari bir araç olmaktan çıkartılmalıdır. Tıbbileştirme sürecine katkı sunan tüm araçlar kontrol altına alınarak insan sağlığı korunmalıdır. Sekülerleşme öncesinde sağlık hizmetleri üzerine fikir beyan eden din adamları ağır şekilde eleştirilirken, günümüzde manipüle edilmiş tıbbi bilgiler ile insan bedeninin istismar edilmesi etik durmamaktadır. Tıbbileştirme sürecine katkı sunan ve bundan sonra da sunacak olan tüm araçların deşifre edilmesine katkı sağlayacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bilimin böyle bir amaç için araçsallaştırılması, sağlık hizmetlerinin gerçek amacı dışında hareket etmesini engelleyecektir.

Anahtar Kelimeler

Felsefe ve Din Bilimleri, Tıp, Din, Felsefe, Sekülerleşme, Tıbbileştirme.

Atıf Bilgisi

Gümüş, Yunus. "Modern Tıbbın Sekülerleşme Süreci ve Tıbbileştirme İnşası". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 181-216.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1572263>

Geliş Tarihi	23.10.2024
Kabul Tarihi	18.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Secularization Processes of Modern Medicine and The Construction of Medicalization

Yunus GÜMÜŞ | <https://orcid.org/0009-0003-0498-5169> |
yunusgumus68@hotmail.com

Erciyes University, Faculty of Medicine Hospitals,
Hematology - Oncology Hospital, Kayseri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19>

Abstract

In this article, the relationship between medicine and religion within the framework of the concept of secularization and how medicine is medicalized within the framework of socio-economic interest relations are discussed. Along with the secularization process, the tools of medicalization processes have also changed. The medicalization process, which was previously carried out under the influence and guidance of religion (mostly Christianity), is now carried out within the framework of the cooperation of the media and technology. Science, which wears the immunity armor of religion, is exploited as an important tool in the medicalization process. Our aim in this article is to raise awareness by revealing how medicine becomes medicalized while being secularized in the process, and the relationship and interaction between these two concepts. We believe that by creating such awareness, medicine will contribute more to the public good. While a critical perspective is presented in the article based on the “genealogy” approach, the subject of the article is tried to be understood and interpreted within the framework of the hermeneutic approach. In this article, based on the literature review, it has been tried to make the medicalization and secularization of medicine visible. In this study, firstly, the relationship between religion and secularization and medicalization is discussed. Then, the relationship between culture, of which religion is a part, and the two concepts in question were emphasized. In the next stage, the concept of medicalization was emphasized and the cooperation between media and medicine in the medicalization process was revealed. It is

further revealed how the media contributes to the medicalization process by intervening in body perception. Finally, the study was concluded by emphasizing how medicalization and secularization are constructed through the body. Medicine, which was previously shaped under the influence of clergy, came under the control of science with the secularization process. However, there has been no change in the process of building the disease for the sake of the will to power. The disease process, which was constructed under the influence of clergy in the past, continues to be constructed through science today, along with the secularization of medicine. Even though medicine will continue to take shape under the influence of different social institutions other than religion and science, there will be no change in the process of disease construction due to the will to power that is a part of human nature. With the secularization of medicine, the process of medicalization has accelerated. Media, one of the new tools of the medicalization process, sometimes causes health services to act outside their true purpose. For this reason, health services should be more strictly controlled by governments and should not be a commercial tool. Human health must be protected by controlling all tools that contribute to the medicalization process. While clergy who expressed their opinions on health services before secularization were heavily criticized, today it is unethical to exploit the human body through manipulated medical information. New studies are needed that will contribute to the deciphering of all the tools that contribute to the medicalization process and will continue to do so in the future. Instrumentalizing science for such a purpose will prevent health services from acting outside their true purpose.

Keywords

Philosophy and Religious Studies, Medicine, Religion, Philosophy, Secularization, Medicalization.

Citation

Gümüş, Yunus. "Secularization Processes of Modern Medicine and The Construction of Medicalization". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 7/2 (December 2024), 181-216.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1572263>

Date of Submission	23.10.2024
Date of Acceptance	18.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Geçmişten bu tarafa var olan tıbbın din ile olan ilişkisi ve etkileşimi 17. yüzyıldan itibaren bilimsellik vaadiyle kopartılmaya başlamış olsa da bu bağ tam manasıyla yok olmamıştır. Bazı kişisel tercihlerin yaşamın olağan seyri içinde ortaya çıkan bedensel değişikliklerin ve algı yönetimi ile oluşturulan bedensel hoşnutsuzlukların günümüzde nasıl tıbbileştirildiği gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle teoloji, tıp, sosyoloji ve felsefenin ilgi sınırları içinde kalan “sekülerleşme” ve “tıbbileştirme” kavramlarının birbiriyle olan ilişki ve etkileşimi son dönemlerde daha görünür hale gelmiştir.

Michel Foucault (1926-1984), felsefi ve sosyolojik düşünceleriyle modern düşüncenin temellerini sorgulayan bir entelektüel olarak öne çıkmaktadır. Foucault'nun düşüncelerinin merkezinde hakikatin sorgulanması yer almaktadır. Hakikat, yalnızca bir gerçeklik olarak değil; aynı zamanda iktidar ilişkileri ve toplumsal normlarla iç içe geçmiş dinamik bir olgu olarak ele alınmalıdır. Foucault, hakikatin sosyal yapılar tarafından nasıl oluşturulduğunu ve bu süreçte iktidarın rolünü derinlemesine inceler. Ayrıca, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak belirli bilgi türlerinin nasıl normatif hale geldiğini ve bu normların toplumsal hayatı nasıl şekillendirdiğini sorgular. Hakikat, bireylerin ve toplumların kendilerini tanıma ve ifade etme biçimlerini etkileyen bir araçtır. Bu bağlamda, Foucault'nun yaklaşımı, eleştirel bir bakış açısıyla, bilginin nesnelliği ve tarafsızlığı mitini sorgulamakta ve bilginin her zaman iktidar ilişkileriyle ilintili olduğuna dikkat çekmektedir. “Soy kütük” yaklaşımı, uzmanlaşmış bireylerin sahip olduğu bilgilerin sıradan insanların yerel bellekleriyle birleşmesi anlamına gelir. Bu terim, bireylerin kendi uzmanlık alanlarındaki derin bilgi birikimini, toplumsal ve kültürel hafızalarıyla bir araya getirerek daha geniş bir anlayış ve bilgi ağıнын oluşmasını ifade eder. Uzmanlar, belirli konularda derinlemesine bilgi sunarken, yerel halkın deneyim ve anekdotları ile birlikte anlam kazandığı bağlamı oluşturur.¹ Foucault'un “soykütük” yaklaşımı, Hans-Georg Gadamer'in (1900-2002) “tarihsel bilinçaltı”

¹ Michel Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 24.

anlayışı ile yakın bir ilişki içindedir; bu sebeple aşağıda Gadamer'in "tarihsel bilinçaltı" anlayışı çalışma konusu çerçevesinde ele alınacaktır.

Tarih, insanlığın kolektif hafızası olarak bireylerin ve toplumların kimliklerini şekillendiren önemli bir unsurdur. Bu bağlamda "tarihsel bilinçaltı" kavramı, geçmiş deneyimlerin, değerlerin ve inançların bireyler üzerinde bıraktığı kalıcı izleri ifade eder. Tarihsel bilinçaltında anlama eylemine ulaşırken, geçmişle kurduğumuz ilişkiyi derinleştirir ve bu ilişki aracılığıyla kendimizi ve çevremizi kavrama yetimizi geliştiririz. Gadamer'in "tarihsel bilinçaltı" anlayışı, geçmişin doğasını yeniden değerlendirirken tarihsel olanın yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda aktif bir varlık algısı sunduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda geçmiş, bilince ait nesne yapılabilecek bir olgular yığını olmaktan öte, bireylerin ve toplumların eylemlerinde sürekli olarak varlık gösteren dinamik bir süreçtir. Gadamer'in düşüncesinde tarih, bir zincirin halkaları gibi birbiriyle bağlantılı ve süreklilik içerisinde yaşatılmaktadır. Her bir tarihsel deneyim, geçmiş anlamak ve anlamlandırmak için bir bağ oluştururken bireylerin bu süreç içindeki rolü ve katkısı belirleyici bir nitelik kazanır. Onun anlayışında tarih, statik bir olgu değil, aksine sürekli değişen ve gelişen bir yapıdır.² Gelenekler bu tarihsel sürecin taşıyıcılarıdır. Gadamer, geleneği bireylerin ve toplumların kimliklerini şekillendiren bir yapı olarak görmekte ve geleneğin bireyler üzerinde dönüştürücü bir etki yarattığını ifade etmektedir. Gelenek, yalnızca geçmişle bir bağ kurmakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin toplum içindeki yerini ve rolünü anlamalarına olanak tanır. Bu bağlamda gelenek, geçmişle sürekli bir diyalog kurma aracı olarak değerlendirilmekte ve bireylerin kendi kimliklerini inşa etmelerine yardımcı olmaktadır. Gadamer'e göre geçmiş her daim bizimle etkileşim içindedir. Böylece geçmişin ve geleneğin varlığı, bireylerin ve toplumların sürekli olarak kendilerini inşa etmelerini sağlar.³ Tıp-din ilişkisi, insanlık tarihi boyunca kolektif bilgi ve pratiklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Akademik literatürde bu boyut, özellikle yazılı kaynaklar üzerinden takip edilerek tıbbın nasıl

² Richard E. Palmer, *Hermeneutik*, çev. İbrahim Görener (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 232.

³ Hans Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem II*, çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009), 59.

"tbbileştirildiği" ortaya konulabilmektedir. Tbbileştirme süreci, yalnızca bilimsel bilgi ve teknolojilerin ilerlemesi ile değil; aynı zamanda toplumsal ve kültürel dinamiklerle de şekillenmiştir. Bu bağlamda Hans-Georg Gadamer'in "tarihsel bilinç" anlayışı, tbbin evrimsel sürecini anlamak için hendek açan bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Gadamer, tarihsel bilinç ile bireylerin ve toplumların geçmiş deneyimlerini nasıl içselleştirdiğini vurgulamaktadır.⁴ Tıp-din ilişkisi ve etkileşimi, sürekli evrilen bir süreçtir ve bu süreçte tarihsel bilinç, geçmişteki deneyimlerin nasıl şekillendiğini anlamamız için kritik bir öneme sahiptir. Tbbin tbbileştirilmesi, hem geleneksel inançların hem de modern bilimsel yaklaşımın etkileşimiyle şekillenmekte; bu da sağlık pratikleri ve anlayışlarının dinamik bir yapıda sürekli değişmesine olanak tanımaktadır. Bu anlamda geçmişten günümüze tbbin dönüşümü, yalnızca bilimsel ilerlemelerle değil; sosyal, kültürel ve inançsal yönleriyle de ele alınmalıdır.

Bu makalede, tbbin *sekülerleşme* kavramı çerçevesinde din ile olan ilişkisi ve sosyo-ekonomik çıkar ilişkileri çerçevesinde nasıl tbbileştirildiği ele alınmıştır. Sekülerleşme süreciyle birlikte tbbileştirme süreçlerinin araçları da değişmiştir. Daha önceleri dinin (özellikle Hristiyanlığın) etkisi ve yönlendirmesiyle yürütölen tbbileştirme süreci günümüzde medyanın teknoloji ile iş birliği çerçevesinde yürütölmektedir. Dinin dokunulmazlık zırhını takınan bilim, tbbileştirme sürecinde önemli bir araç olarak istismar edilmektedir. Amacımız, tbbin süreç içerisinde sekülerleşirken nasıl tbbileştirildiğini ve bu iki kavram arasındaki ilişki ve etkileşimi ortaya koyarak bir farkındalık yaratmaktır. Böyle bir farkındalığın görünür kılınmasıyla birlikte tbbin, çıkar ilişkilerinin bir aracı olmaktan uzak kılınarak toplumsal çoğunluğun yararı için hareket etmesi hedeflenmiştir. Makalede Michel Foucault'un "soykütük" yaklaşımından yola çıkılarak eleştirel bir bakış açısı ortaya konurken, Hans-Georg Gadamer'in hermenötik yaklaşımı çerçevesinde ise makalenin konusu anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan yorumlamalar, konuyla ilgili yazılı kaynaklar üzerinden gidilerek yapılmıştır. Yani alanyazın taramasından hareketle tbbin tbbileştirilmesi

⁴ Hans Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem I*, çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008), 307, 308.

ve sekülerleştirilmesi görünür kılınmaya çalışılmıştır. Çalışmada tıbbın sekülerleşme süreci ile birlikte dini dışlayarak medya gibi yeni araçlar ile tıbbileştirme sürecini devam ettirmesi üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, sekülerleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni tıbbileştirme sürecini, sosyo-kültürel etkiyi göz ardı etmeden ortaya koyması bakımından literatürdeki benzer çalışmalardan daha farklı bir yol takip ederken aynı zamanda onlara da katkı sağlamıştır. Ayrıca, sekülerleşme ve tıbbileştirme ilişkisi ilk defa birlikte ele alınarak tıbbileştirme sürecine yeni araçların eklendiğine dikkat çekilmiş, tıbbın güç istenci uğruna yeni aktörlerle birlikte nasıl araçsallaştırıldığı vurgulanmıştır.

Modernizm ile birlikte gündeme gelen sekülerleşme ve rasyonelleşme süreci dinin, bedeninin denetimindeki rolünü bilime (daha çok tıba) bırakmasına zemin hazırlamıştır.⁵ Daha önceleri din ile şekillendirilen beden, yeni dönemle birlikte tıbbi söylemlerle şekillendirilmeye başlanmıştır. Bedenin denetimi, toplumun yönetiminden bağımsız olmadığından tıbbın ve siyasetin de zaman zaman iş birliği içinde hareket ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Tıbbın ve siyasetin birbirlerini çıkar ilişkisi güderekle istismar etmesi iki tarafa da güç ve prestij kazandırdığından kısa vadede bu iş birliğinin sonlanması beklenmemektedir. Bu sebeple aşağıda tıbbileştirme sürecine yön veren ilişki ve etkileşimler ele alınacaktır.

1. Dinin Sekülerleşme ve Tıbbileştirme İlişkisi

Din ve tıp arasındaki ilişki, tarihsel süreç içerisinde derin ve karmaşık bir evrim geçirmiştir. Geçmişten bu yana hastalıkların niteliği ve kökenleri üzerine çeşitli inançlar geliştirilmiştir. Özellikle antik çağlarda hastalıklar çoğunlukla dini terimlerle ve ruhsal açıklamalarla değerlendirilmiştir. Mezopotamya, Mısır ve Hitit medeniyetleri, antik tıp uygulamaları açısından zengin bir geçmişe sahiptir. Mezopotamya'da tıbbın temelleri, dinsel inançlarla iç içe geçmiş bitkisel tedavi yöntemleri üzerine inşa edilmiştir. Bu dönemde hekimler, hastalıkların nedeni olarak ruhsal bozuklukları ve kötü ruhları görmüş; tedavi sürecinde dua, ritüel ve bitkisel bileşimler kullanmışlardır.⁶ M.Ö. eski Mısır örneğinde de olduğu gibi

⁵ İsmet Emre Işık, *Beden ve Toplum Kuramı* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998), 160.

⁶ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi* (İstanbul: Üçer Matbaacılık, 2016), 47-50.

insanlar zihinsel ve bedensel hastalıkların kökenlerini kötü ruhlar ya da diğer ruhani güçlere atfetmişlerdir.⁷ Buna benzer bir tıp anlayışı, eski Hitit medeniyetinde de gözlemlenmektedir. Hititli rahipler, hastaları iyileştirmeye çalışırken dans ritüelleri, büyü sözler ve muskalar gibi güçlerin devreye girdiği uygulamalara başvurmuşlardır. Bitkisel ilaçlar ve sıvı iksirler de bu dönemde tedavi yöntemlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Her üç medeniyet de dönemin sosyal ve kültürel yapılarını yansıtan tıbbi pratiklerle insan sağlığını koruma çabasını sergilemektedir. Antik Mezopotamya, Mısır ve Hitit medeniyetleri, tarihin derinliklerinde tıbbın ruhsal ve doğal unsurlarının bir arada kullanıldığı ilginç uygulamaların merkezleri olmuştur.⁸ Eski Yunan'da tıp anlayışlarının çeşitliliği, dönemin kültürel ve entelektüel zenginliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Hipokratik tıp, bedensel sıvıların ve salgıların dengesine odaklanarak hastalıkları doğal ve gözlemlenebilir süreçler üzerinden anlamaya çalışmıştır. Hipokratçı bakış açısının temelinde doğanın düzenini anlama ve hastalıklara bu düzende yer bulan bir çözüm bulma inancı yatmaktadır. Bununla birlikte Platoncu tıp anlayışı, bilimi mistik unsurlarla harmanlayarak daha holistik bir yaklaşım benimsemiştir. Platon'un felsefesiyle şekillenen bu tıp anlayışında hastalık yalnızca fiziksel bir durum olarak değil, ruhsal bir dengesizlik olarak da algılanmıştır. Bu perspektif, ruh ve beden arasındaki ilişkiyi vurgulayarak tedavi süreçlerinde manevi unsurların önemini artırmıştır. Platoncu tıp, hastaların ruhsal durumlarına yönelik bir bakış açısı sunarak tedavi yöntemlerinin çeşitlenmesini sağlamıştır. Asklepios tıbbi ise hastalıkların tedavisinde astroloji, büyü ve şifalı otlar gibi unsurları kullanarak mistik bir tedavi anlayışını öne çıkarmıştır. Asklepios, sağlık tanrısı olarak kabul edilirken ondan şifa arayan insanlar, genellikle mucizevi iyileşme beklentileriyle dini ve ritüel uygulamalara yönelmişlerdir. Bu durum, sıradan insanların tıbbi becerilere sahip din adamlarından yardım istemesine neden olmuş ve toplumda sağlık anlayışının dinî inançlarla sıkı bir bağ kurmasına yol açmıştır. Sonuç olarak Eski Yunan'da tıp anlayışları, farklı felsefi ve kültürel yaklaşımlar ile şekillenmiştir. Hipokratik tıp, doğal dengeyi esas alırken; Platoncu tıp ruhsal bakış

⁷ Bayat, *Tıp Tarihi*, 59-61.

⁸ Bayat, *Tıp Tarihi*, 73-75.

açısını ön plana çıkarmıştır; Asklepios tıbbi ise mistik öğelerle zenginleşmiştir. Bu çeşitlilik, dönemin insanların sağlık ve hastalık konusundaki anlayışını derinleştirirken tedavi süreçlerinde farklı metodolojilerin uygulanmasına zemin hazırlamıştır.⁹ Orta Çağ dönemi, tıbbın ve sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde Kilise'nin denetimi altında geliştiği bir süreç olmuştur. M.S. 400 ile 1400 yılları arasında hekimlerin çoğu keşiş veya rahip olduğundan fakirlerin ve hastaların bakımı da öncelikle dini otoriteler tarafından sağlanmıştır. Bu dönemde 6. yüzyıldan itibaren akıl hastalarının tedavisi için manastırlar devreye girmiştir. Neredeyse bin yıl boyunca Kilise, hastanelerin işletilmesi ve hekimlerin tıp uygulamaları için lisans verilmesi konusundaki yegâne otorite olmuştur. Ancak 1400'lü yılların başından itibaren Rönesans döneminin etkisiyle tıbbın organizasyonu ve uygulanması yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte hekimlere sertifika verme yetkisi yavaş yavaş devlete geçmeye başlamıştır. Bu gelişme, tıp ve din arasındaki derin ilişkiyi zayıflatarak iki alan arasında belirgin bir ayrılığa neden olmuştur. Devletin tıp üzerindeki denetiminin artması, halk sağlığına dair yeni bir anlayışın ve bilimsel metodolojinin benimsenmesi ile doğrudan ilişkilidir. Fransız Devrimi'nin sona erdiği 19. yüzyıl başlarında tıbbın dinden ayrışma süreci neredeyse tamamlanmış ve tıp artık dinî bir otorite tarafından değil, seküler bir anlayışla yönetilen bir profesyonel alan haline gelmiştir.¹⁰ Tarih öncesi çağlardan itibaren var olan din-sağlık ilişkisi, din adamı olan büyücü hekimler vasıtasıyla yürütülmüştür.

Günümüzde ise din ve sağlık arasındaki ilişki, çeşitli araştırmacılar ve uzmanlar tarafından incelenmiş ve bu iki alanın etkileşimi üzerine önemli sonuçlar elde edilmiştir. Dini inançların bireylerin sağlık durumları üzerindeki olumlu etkileri hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan dikkate değer bir olgudur. İnanç, hastaların tedavi süreçlerine olan katılımlarını arttırmakta, moral ve motivasyon sağlamaktadır.¹¹ Bu nedenle sağlık profesyonellerinin, hastalarının manevi yaşamlarını gözeterek tedavi süreçlerine yön vermeleri önerilmektedir. Dini

⁹ Bayat, *Tıp Tarihi*, 100-106.

¹⁰ Harold G. Koenig, "Din ve Tıp I: Tarihsel Arka Plan ve Ayrışma Nedenleri", çev. Talip Demir, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 284.

¹¹ Rabia Coşgun-Behlül Tokur, "Ağır Hastalarda Dini Başa Çıkma", *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 141, 142.

inançlar, bireylerin tıbbi kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Örneğin; bazı hastalar, manevi inançları doğrultusunda alternatif tedavi yöntemlerini ya da geleneksel tıbbi uygulamalara ek olarak ruhsal destek arayışını tercih edebilmekte, bu da tedavi süreçlerini biçimlendirmektedir. Dolayısıyla hekimlerin hastalarının dinî inançlarını dikkate alması, sadece bireylerin psiko-sosyal durumlarını iyileştirmekle kalmaz; aynı zamanda tedavi süreçlerine olan bağlılıklarını da artırır.¹² Sonuç olarak din ve sağlık arasındaki etkileşim, bireylerin yaşam kalitesini artırma potansiyeline sahiptir. Hekimlerin bu etkileşimi göz önünde bulundurarak hastalarıyla kurduğu ilişkilerde daha duyarlı olmaları, tedavi süreçlerinin başarısını olumlu yönde etkileyecektir.¹³ Din ve sağlık arasındaki bu köklü ilişkinin tıbbileştirme sürecine katkı sunmaması beklenemez. Din-sağlık arasındaki derin ilişkinin farkındalığı içinde olan Foucault da hastalıkların inşa edilme sürecinde din başta olmak üzere çeşitli faktörlerin iş birliği içinde hareket ettiği düşüncesindedir.

Foucault, tıbbın klinik yoluyla inşa edildiğini ve hastalıkların inşa edilme sürecinde kliniğin önemli bir araç olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴ Foucault'un "Kliniğin Doğuşu" adlı kitabında da ifade edildiği gibi ilk hastaneler kimsesiz hastalar için açılmış olan hasta bakım merkezleriydi. Daha sonra ise hekimlerin tecrübe kazandığı eğitim merkezleri haline dönüşmüştür. 18. yüzyılda kesin olmayan bir bilgi türü olarak görülen tıbbın, tedavi sürecinde kullanacağı yöntemler de şüpheyle karşılanacaktır.¹⁵ Tıbbileştirme sürecine ağır eleştiriler getiren Foucault, hastalığın sadece addan ibaret, dil ile inşa edilen bir olgu olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶ Kendisi, egemen güçlerin etkisi altında şekillendirilen cinselliğin tıbbileştirme sürecine önemli katkılar sunduğunu düşünmektedir.

Foucault, feodal toplum düzeninden kapitalist toplum düzenine geçilmesiyle birlikte burjuvalar tarafından cinselliğin sorunsallaştırıldığını düşünmüştür. Ona

¹² Orhan Gürsu-Salih Bayındır, "Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2021), 212-215.

¹³ Harold G. Koenig, "Din, Maneviyat ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler", çev. Nurten Kınter, *Bilimname* 25/2 (2013), 222.

¹⁴ Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, çev. Şule Ünsaldı (Ankara: Epos Yayınları, Haziran 2018), 80.

¹⁵ Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, 129-131.

¹⁶ Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, 154.

göre düzenli aile yaşamı ve sınırları çizilmiş cinsel yaşam, kapitalist sistemin devamı için ön koşul olarak belirlenmiştir. Ancak bunun sadece görünüşte böyle olduğunu iddia etmiştir. Yeni dönemle birlikte tıbbın, psikiyatri aracılığıyla akıl hastalıklarını önce aşırılıklara, ardından mastürbasyon alışkanlığına ve en sonunda ise cinsel sapmalara bağlayarak dolaylı şekilde burjuva yaşam düzenine hizmet ettiğini düşünmüştür. Ona göre böylece yaşam ve cinsellik burjuva çıkarları için tıbbileştirilmiştir.¹⁷ Hristiyanların günah çıkarma ritüelinin temel konusunu cinselliğin oluşturduğunu düşünmüştür. Bu durumun zaman içinde tıp aracılığıyla bilimsel bir çerçeveye büründürülerek psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde bir araç olarak kullanıldığını iddia etmiştir.¹⁸ Cinsellik, toplumsal yaşama müdahale için araçsallaştırılarak beden, denetim altına alınmıştır. Kendisi, bu konuda şöyle der: Kadınların, cinsel organlarının ve bedenlerinin titizlikle tıbbileştirilmesine yol açacak biçimde histerikleştirilmeleri, çocukların sağlığı, aile kurumunun sağlamlığı ve toplumun esenliği üzerindeki sorumlulukları adına gerçekleştirildi.”¹⁹ Dolayısıyla Hristiyanlık ve tıp aracılığıyla yaşamın olağan süreci içinde gerçekleşen birçok olay çıkar ilişkileri çerçevesinde tıbbileştirilerek güç istencinin bir parçası haline dönüştürülmüştür. Tıpkı Foucault gibi Ivan Illich de tıbbileştirme sürecine eleştirel yaklaşmıştır.

Ivan Illich, 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri olarak modern toplumun hastalık ve sağlık anlayışına eleştirel bir perspektifle yaklaşmıştır. Illich, hastalığın yalnızca bireysel bir durum olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir olgu haline geldiğini savunur. Illich, sağlık hizmetlerinin mevcut yapısının bireyleri pasif hale getirdiğini, onların sağlıklarını kendi çabalarıyla koruma yeteneklerini azalttığını öne sürer. Bu bağlamda hastalığın toplumca yaratıldığını ifade ederken tıbbi müdahalenin olumsuz rolünü vurgular. Modern toplum, sağlık sorunlarını teknik bir mesele olarak ele almakta ve bu sorunları çözmek için karmaşık tıbbi sistemler geliştirmektedir. Onun görüşü, sağlık ve hastalık kavramlarının yalnızca biyolojik boyutlarıyla değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerle de şekillendiğini ortaya

¹⁷ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 11-29.

¹⁸ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 49-54.

¹⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 104.

koymaktadır. Toplumun dinamikleri, bireylerin sağlık algıları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Belirli rahatsızlıkların çoğu zaman toplumsal norm ve değerler çerçevesinde şekillendiği ve sonrasında tıbbileştirildiği iddiası dikkate değerdir. Öncelikle toplumsal etmenler ve kültürel inançlar bireylerin hastalık tanımlarını ve algılarını derinden etkileyebilir. Örneğin; belirli bir dönemde toplumda yaygın olan kaygılar veya endişeler "hastalık" olarak tanımlanan durumların artmasına neden olabilir. Bu bağlamda sağlık sorunlarının yalnızca biyolojik kökenlerinin incelenmesi hastalıkların toplumsal temellerini göz ardı etme riski taşımaktadır. Tıbbileştirme, toplumsal bir olgunun tıbbi bir yorumla yeniden anlamlandırılma sürecidir. Bu süreçte bilimsel dil ve ikna edici ifadeler kullanılarak hastalıklar belirli nedenlere dayandırılır. Mesela, bireylerin ruhsal sıkıntıları, sosyal izolasyon ve kaygı bozuklukları gibi durumlar, tıbbileşerek çeşitli psikiyatrik tanılara dönüşebilir. Ancak bu durumda hastalığın özü ve bireyin içinde yaşadığı toplumsal koşulların göz ardı edilmesine neden olabilir.²⁰ Hastalığın tanımlanmasında ve tıbbileştirme sürecinde dinin de bir parçası olduğu “kültür” göz ardı edilmemelidir.

2. Kültürün Sekülerleşme ve Tıbbileştirme ile İlişkisi

Peki, “dinin de bir parçası olduğu, sağlık ve hastalık olgularına yön veren kültür nedir?” Kültür, insan ürünü olan tüm toplumsal olguların ilişki ve etkileşim içinde şekillendiği karmaşık bir yapıyı ifade etmektedir. Kültüre yön veren ve onu şekillendiren unsurlardan birisi de dindir. Dinler ortaya çıkış sürecinde ya mevcut yapıyı dönüştürmüş ya da ona uymuştur. Bireylerin tüm yaşamına yön veren sahip olduğu değerler, din ve kültür ilişkisi ve etkileşiminin etkisi altındadır.²¹ ABD gibi çok uluslu toplumsal ve kültürel çeşitliliğe sahip ülkeler, seküler devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²² Özellikle Batı’da sekülerleşme süreci modernleşme ile birlikte ortaya çıkan sosyo-kültürel değişikliğin etkisinde kalarak

²⁰ Ivan Illich, *Sağlığın Gaspsı*, çev. Süha Sertabiboğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 121-125.

²¹ Hasan Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/3 (2018), 595-601.

²² Steve Bruce, "Sekülerleşme: Sistematik Bir Betimleme" çev. İhsan Çapcıoğlu, *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Otto Yayınları, Mayıs 2015), 33.

şekillenmiştir.²³ Seküler kelimesine yüklenen anlamlar, modernizm ile olan ilişkisine de açıklık getirmektedir.

Latince *saeculum* sözcüğünden gelen *secular* kelimesi, zaman ve mekâna atıfta bulunur. *Secular* kelimesi belirli bir zaman aralığında dünyanın durumuna işaret eder.²⁴ Latince olan *Seküler* kelimesi “ırk, çağ, dünya” anlamına gelen “saeculum” dan gelmektedir.²⁵ Volkan Ertit’e göre “Sekülerleşme, belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğüstü alanın, yani dinin, dinîmsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması demektir.”²⁶ *Sekülerleşme*, papazların yeminlerinden sorumlu tutulmaması anlamında da kullanılmıştır. Ancak *Sekülerleşme* kavramının standart bir tanımlamasını ortaya koymak oldukça zor gibi görünmektedir.²⁷ Seküler dönemle birlikte tüm toplumsal hayata yön veren dinin yerini başka güçler almaya başlamıştır.

Dinin diğer toplumsal kurumlar üzerindeki etkisi modernleşme süreci ile birlikte azalırken akıl ve bilimin etkisi artmıştır. Böylece toplumsal kurumlar özerkliklerini kazanmıştır. Benzer bir durum sağlık hizmetleri alanı için de geçerlidir. Örneğin; din görevlileri tarafından yürütülen hemşirelik hizmetleri artık laik eğitim sürecinden geçmiş hemşireler tarafından yürütülmektedir. Doğum kontrolü, yapay dölleme, kısırlaştırma ve kürtaj ile ilgili ahlaki anlayış ortadan kalkmıştır.²⁸ Yukarıda bahsedilen tıbbi sekülerleşme süreci sağlık ve hastalık anlayışında farklılaşmaya yol açmıştır. Sekülerleşme süreci beraberinde tıbbileştirmeye sürecini de hızlandırmıştır. Tıbbileştirme ise ekonomik, siyasi, mesleki çıkar ilişkilerine bağlı olarak şekillendiği gibi toplumların sosyo-kültürel özelliklerine göre de şekillenebilmektedir. Sağlık ve hastalığı tanımlamada da toplumların sosyo-kültürel özellikleri önemli bir yer

²³ Bruce, "Sekülerleşme: Sistematik Bir Betimleme", 44.

²⁴ Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1976), 1283.

²⁵ Durmuş Hocaoğlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1995), 88-92.

²⁶ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (Ankara: Liberte Yayınları, Şubat 2020), 47.

²⁷ Bryan Wilson, "Sekülerleşme" çev. Ali Bayer, *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Otto Yayınları, Mayıs 2015), 9-11.

²⁸ Karel Dobbelaere, "Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı" çev. Mehmet Süheyl Ünal, *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Otto Yayınları, Mayıs 2015), 59-64.

tutmaktadır.²⁹ Sekülerleşme süreci toplumların içinde bulunduğu koşullara göre farklılık sergileyebilir. Aynı toplum içinde bile olsa toplumun tüm kesimlerinde benzer tutum ve davranışların gözlenmesi çok mümkün gözükmemektedir. Sekülerleşme sürecini ortaya çıkaran modernizmin ise kaçınılmaz bir Batılılaşmayı gerekli kıldığı doğru değildir.

Ejder Okumuş'a göre modernleşme anlayışları, modernleşme ile batılılaşma arasında birebir ilişki olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Modernleşme yaklaşımı, tüm dünya toplumlarının Batı modeli doğrultusunda modern hale gelebileceğini varsayan bir sosyal değişim yaklaşımı olduğu inancına dayanır. Ancak yukarıdaki anlamıyla modernleşme kavramının pozitif yönde bir değişim ve gelişim sürecine işaret ettiği iddiası doğru değildir. Böyle bir durumda ancak toplumsal yozlaşma ve kültürel bir erozyondan bahsedilebilir. Okumuş da modern üstünlük düşüncesinin 18. yüzyıldan itibaren bilinçli olarak Batı tarafından "öteki"lere dayatıldığını düşünür.³⁰ Diğer kültürleri, bilimsel geriliğin tek nedeni olarak gören modernleşme başlatan Batı, büyük bir yanılğı içindedir. Bu durumu en iyi açıklayan ise kültürel görelilik yaklaşımlarıdır.

Kültürel görelilik yaklaşımları, her zaman modernizm karşıtı bir söylemin parçası olmuştur.³¹ Çünkü kültürel görelilik yaklaşımları, modernizmin aksine toplumlara göre şekillenen doğrular olduğunu öne sürmektedir. Mevcut yaklaşım, tıp alanı içinde esnek yaklaşımların varlığını kabul etmektedir. Bu doğrultuda psikiyatrik hastalıkların kültür ile olan yakın ilişkisi psikiyatrinin bir tıp dalı olup olmadığını sorgular hale getirmiştir. O zaman hastalığın belirlenmesinde kültürün çok önemli bir yeri olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Candansayar ve Coşar'ın da ifade ettiği gibi psikiyatrik tanımlamalar kültüre göre yeniden düzenlenmedikçe yapılacak çalışmalar hatalı sonuçlar

²⁹ Yasemin Bilişli, "İnternet Sağlık Haberlerinde Tıbbileştirmenin İnşası: Sağlık Haber Söylemine Eleştirel Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (Temmuz 2019), 3612.

³⁰ Ejder Okumuş, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din", *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi* 10/1 (2007), 1-22.

³¹ Selçuk Candansayar-Behçet Coşar, "Küreselleşme, Postmodernizm ve Kültürel Görelilik", *Kriz Dergisi* 9/2 (2001), 42.

verecektir.³² Yukarıda din, kültür, sekülerleşme ve tıbbileştirme arasındaki yakın ilişki ortaya konulduktan sonra şimdi de tıbbileştirme süreci aşağıda ele alınacaktır.

3. Tıbbileştirme

Tıbbileştirmeyi, problem haline gelen durumların çeşitli gerekçelerle hastalık olarak inşa edilmesine karşılık gelen bir süreç olarak düşünebiliriz. Aynur Toraman ve Ramazan Erdem'in de ifade ettiği gibi "Tıbbileştirme, daha öncesinde tıp alanı içerisinde kabul edilmeyen problemlerin, zaman içerisinde insanların yaşam tarzındaki değişikliklerden dolayı tıbbi problemler olarak görülmesi ve müdahale edilmesi gerekli durum olarak kodlanmasıyla ilgilidir."³³ Yukarıdaki tanımdan yola çıkarak bir değerlendirme yapacak olursak *tıbbileştirmenin* ekonomi ve toplumsal otorite ile olan yakın ilişki içinde olduğu ifade edilebilir. Örneğin; daha önce bir problem olarak algılanmayan yaşlanma ve hamilelik gibi doğal yaşam süreçlerinin, ekonomik çıkar ilişkisi güdülerek hastalık olarak algılanması hekimlerin toplumsal yaşam süreci üzerindeki otorite ve prestijlerini daha da yükseltecektir. Ayrıca yaşlanma, algı yönetiminin bir sonucu olarak bireyler tarafından bir problem gibi görülmeye başlandığında geciktirilmesine yönelik müdahaleler de doğal olarak kamuoyu gündemini daha çok meşgul edecektir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte doğal yaşam süreçlerinin sorunsallaştırılmasına katkı veren yeni araçlar devreye girmektedir.

Bireylerin günlük hayatını ve toplumsal yaşamı etkileme gücüne sahip olan kitle iletişim araçları, hayatın tüm alanlarında şekillendirme, yeniden üretme, anlamlandırma, yönlendirme, tanımlama gibi görevleri yerine getirmektedir. Böylece kitle iletişim araçları, farkında olsak da olmasak da tıbbileştirme sürecine katkıda bulunmaktadır.³⁴ Modernleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkan sekülerleşmenin etkisiyle dinin hastalık tayin etme süreci üzerindeki gücü ve otoritesi ortadan kalkarken, din adamlarının yerini alan sağlıkçılar ile kitle iletişim araçlarının dolaylı ve/veya direkt iş birliğiyle doğal yaşam süreçleri

³² Candansayar-Coşar, "Küreselleşme, Postmodernizm ve Kültürel Görelilik", 45, 46.

³³ Aynur Toraman-Ramazan Erdem, "Kavramsal Açından Tıbbileştirme", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 19/4 (2016), 503.

³⁴ Ahmet Oktay, *Türkiye'de Popüler Kültür* (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 169.

tibbileştirilmiştir. Özellikle insan bedeni üzerinden yürütülen iktidar mücadeleleri tibbileştirmenin buradan yürütülmesini daha fazla teşvik etmektedir.

Esra Karakuş Umar, tibbileştirme ile toplumların, kadın bedeni ve cinselliğini kontrol altında tutmaya çalıştıklarını düşünür.³⁵ Geçirdiği dönüşüm ile birlikte tıp; insanı, zihnini, bedenini kontrol eden bir kuruma dönüşmüştür.³⁶ Tıp, dinin yerini alarak siyaset ile iş birliği içinde toplumu dizayn etmenin bir aracı haline gelmiştir. Tıbbın insan sağlığı hakkında tartışılmaz söz söyleme hakkı, beraberinde sağlıkçılara sınırsız yetkiler sunmuş ve göstermelik denetimler ile insan bedeni bilim adına yap-boz tahtasına dönüştürülmüştür. Kadın bedeni, erkek bedenine göre tibbileştirmeye daha müsaittir. Kadın bedeni üzerindeki tibbileştirme süreci menopoz, adet dönemi, hamilelik süreci, cinsel yaşam, yaşlanma, güzellik algısı gibi alanlar üzerinden yürütülmektedir. Erkek bedeni, kadın bedenine göre daha az tibbileştirilse de son dönemlerde cinsel performans ve saç dökülmesi gibi alanlar üzerinden erkek bedeni de tibbileştirilmektedir. Deniz Sezgin'in de ifade ettiği gibi günlük yaşam süreçlerinin giderek daha fazla tibbileştirilmesi üzerinde hekimlerin yanında medyanın da büyük rolü vardır.³⁷ Farklı araçların katılımıyla yoluna devam eden tibbileştirme süreci farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir.

Peter Conrad'a göre tibbileştirme üç farklı seviyede gerçekleştirilmektedir. İlk olarak doğal yaşam süreci içinde bedende ortaya çıkan farklılıklar için tıbbi kavramlar üretilerek hastalığı tanımlama çabasının ortaya konmasıdır. İkinci olarak toplumsal kurumların tibbileştirmede hekimlere verdiği açık destektir. Üçüncü olarak ise hasta-hekim ilişki ve etkileşimi ile tibbileştirme sürecinin tamamlanmasıdır.³⁸ John Fiske'nin de ifade ettiği gibi "Sağlığın anlamları bedensel değil toplumsaldır, güzelliğin anlamları estetik değil siyasaldır. Sağlık ya da güzellik de aynı ölçüde sosyo-politiktirler, bundan dolayı da toplumsal iktidarı uygulamaya

³⁵ Esra Karakuş Umar, "Kadın Forum Sitelerinde Tibbileştirme", *Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-1*, ed. İsmail Elagöz vd. (Ankara: Gece Akademi Yayınları, Aralık 2019), 549-566.

³⁶ Aşlı Metin-Ramazan Erdem, "Sosyal Kontrol Aracı Olarak Tıp: Kavramsal Bir Çerçeve", *Sağlık ve Toplum Dergisi* 1 (Ocak-Nisan 2019), 3-12.

³⁷ Deniz Sezgin, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tibbileştirme", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Nisan 2015), 153-186.

³⁸ Peter Conrad, "Medicalization of Social Control", *Annual Review of Sociology* 18 (1992), 209-232.

yönelik söylemlerdir.”³⁹ Modern dönem ile birlikte dinin beden üzerindeki etkisi ve denetimi giderek azalmış, bunun yerini bilimsel söylemler (tıp) almıştır. Tıbbileştirmenin etkisi ile bireyler fiziksel özelliklerini bir problem gibi algılamaya başlamış, böylece bedenleri üzerindeki denetimin gönüllü alıcıları olmuşlardır.⁴⁰ Tıbbileştirmenin insan bedeni üzerindeki tahribatını fark eden Charles Taylor, ruh sağlığı bozulan bireylerin, nesnelleştirmenin tam tersi bir yaklaşımı benimseyerek alternatif yöntemlerle sağlıklarına kavuşabileceğini iddia etmiştir. Tıbbileştirmenin, hastalık ürettiğini öne sürmüştür.⁴¹ Illich de Taylor gibi tıbbileştirme sürecini eleştirerek, bu sürecin toplumsal bilinçaltında yavaş yavaş normalleştirilerek, sağlık kurumu ve uygulayıcılarının otoritesini diğer kurumlar üzerinde daha fazla hissettirmeye başladığını ileri sürmüştür.

Illich, insanların hastalanmadığı halde hastaya dönüştürülerek “sağlığı korumanın tıplaştırılması”nın mümkün hale gelmesini hekim kökenli inşa sürecinin bir göstergesi olduğunu ileri sürmüştür.⁴² Illich, son yıllarda yapılan araştırmalar ile özellikle salgınlar üzerinde hekimlerin din adamlarından daha etkili olmadığını ortaya konulduğunu ileri sürmüştür.⁴³ Illich, tüm bu olanları şu şekilde özetlemiştir: “Sonuç, evrensel tıplaşmayı isteyen hastalıklı bir toplum ve evrensel hastalıklığı raporla belgeleyen bir tıp kurumudur.”⁴⁴ Kamunun çıkarlarını gözetmekle görevli siyasi iradeler de sağlık kurumu ve uygulayıcılarının otoritesini kabullenmiş gözükmektedir. Bu durum insan sağlığını istismara açık hale getirmiştir.

Tıbbi sağlık hizmeti üzerinde istenilen düzeyde bir siyasi denetim mekanizması kurulamamıştır. Varmış gibi gözükten denetimler, sadece bu konudaki kamuoyu baskısını azaltmaya yöneliktir. Bu konu da kararlı davranan siyasiler ise bir müddet sonra tıbbın otoritesi karşısında geri adım atmak zorunda kalmaktadır.⁴⁵

³⁹ John Fiske, *Popüler Kültürü Anlamak*, çev. Süleyman İrvan (Ankara: Ark Yayınları, 1999), 15.

⁴⁰ Meral Timurturkan, *Tıbbi Söylem, Gündelik Hayat ve İktidar: Şişmanlığın Medya Aracılığıyla Tıbbileştirilmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 161.

⁴¹ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 596.

⁴² Illich, *Sağlığın Gaspı*, 67.

⁴³ Illich, *Sağlığın Gaspı*, 22.

⁴⁴ Illich, *Sağlığın Gaspı*, 88.

⁴⁵ Illich, *Sağlığın Gaspı*, 170.

Foucault'un da ifade ettiği gibi "Özgür yurttaşlarını yanlışlardan ve bu yanlışların neden olduğu zararlardan korumaya çalışan özgür devlet, özgürce bir tıp pratiğine izin veremez."⁴⁶ Foucault da tıbbileştirmenin, hakikati inşa eden dil aracılığıyla iktidar mücadelelerinin hedef tahtasına oturtulan insan bedeninin çok yönlü istismarı ile bilim adına yürütüldüğünü anlatmaya çalışmıştır.

Michel Foucault, belirtinin hastalığı tanımlamak için yeterli olmadığını iddia etmiştir. Ona göre "her semptom belirtidir, ancak her belirti semptom değildir".⁴⁷ "Dilin", hakikati inşa eden gücünün, hekim ve filozofu ortak bir noktada buluşturduğuna inanmıştır. Tıbbın olasılıkçı düşünce aracılığıyla kendi nüfuz alanının algısal değerlerini sürekli güncellediğini düşünmüştür. Tıbbi kesinliğin sadece gözden geçirilmiş birden fazla bireysel olgudan hareketle ortaya konulduğunu iddia etmiştir.⁴⁸ Foucault, cinsellik ve iktidar arasında bir baskı ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹ Ona göre hedefsiz ve amaçsız işleyen bir iktidar yoktur.⁵⁰ Foucault'un da ifade ettiği gibi Hristiyanlıkla birlikte özellikle 18. yüzyıldan sonra beden, tüm günahların kökeni haline dönüştürülmüştür.⁵¹ Pozitivist bakış açısının esareti altındaki psikiyatrinin, cinsel bazı davranışları sapma olarak etiketlediğini ve aşırılıkların akıl hastalığına yol açtığı iddiasını ortaya attığını ifade etmiştir. Tıp, hastalık inşa etme sürecinde cinselliği araçsallaştırmıştır.⁵² Hristiyanlıkla birlikte gündeme gelen günah çıkarma seansları, psikiyatri tarafından farklı şekilde ele alınarak bilinci rahatsız eden cinsel suçların itirafına dönüştürülmüştür. Böylece ruhu rahatsız eden cinsel sapmalar ve/veya istismarlar, hekimlerin desteğiyle hastalar tarafından itiraf edilecek ve hastalar bilincini rahatsız eden yükten kurtularak iyileşebileceklerdi.⁵³ Psikiyatrinin, hastaları iyileştirmek için kullandığı en önemli araçlardan birisi bilimsel kesinliği olmayan yorumlardır. Sonuç olarak semptomlar üzerinden hareket ederek yapılmış yorumlarla tanımlanan

⁴⁶ Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, 71.

⁴⁷ Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, 121-125.

⁴⁸ Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, 130-134.

⁴⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 15.

⁵⁰ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 70-77.

⁵¹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 21.

⁵² Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 29.

⁵³ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 47-53.

“hastalığın”, bilimsel kesinliği bizlere veremeyeceğini ifade edebiliriz. Böyle olunca da tıbbın bilimsel kesinlik taşıdığını ileri süren fikirler, geçersiz kalacaktır. Tıbbileştirme süreci, medyanın da açık desteğiyle hız kesmeden yoluna devam etmektedir. Aşağıda medya ve tıbbın, tıbbileştirme sürecindeki iş birliği ele alınacaktır.

3.1. Tıbbileştirme Sürecinde Medya ve Tıbbın İş Birliği

Medya eliyle sağlık konusunda kamuoyunda yaratılan korku ve panik havası psikolojik anlamda bireyleri daha fazla hasta edebilmektedir. Medya, toplumda korku ve panik havası yaratarak tıbbi ürün ve temizlik malzemesi satışına katkıda bulunmaktadır. Sağlık ve temizlik ürünlerinin kalitesi, bedeli ile eşdeğer tutularak toplum manipüle edilmektedir. Dolayısıyla bireylerin sağlık bilinci medya eliyle gasp edilmektedir.⁵⁴ Medyanın bireylerin karar verme süreci üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Medyada giderek daha fazla yer almaya başlayan sağlık haberleri özellikle kadınların konuyla ilgili tutum ve davranışlarında önemli değişikliklere yol açmaktadır.⁵⁵ Medyanın etkisiyle kadın çekiciliği fiziksel görünüm ile eşdeğer tutularak kadınlar için sanal ihtiyaçlar yaratılmaktadır. Özellikle sosyal medya, tıbbileştirme sürecine katkı sunmaktadır.

Yapılan araştırmalar sosyal medyanın, sağlık konusunda geleneksel medya kanallarından çok daha etkili olduğunu göstermiştir. Sosyal medya, daha önce benzer deneyimler yaşamış insanların referans alındığı bir alan olmuştur. Özellikle ülkemizde yoğun şekilde kullanılan sosyal medya, bireylerin sağlık konusunda takınacağı tutum ve davranışlarına büyük oranda yön vermektedir.⁵⁶ Dolayısıyla medyanın tıbbileştirme süreci üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Sağlık hizmetlerinin bir ticari meta olarak görülmesi, etik açıdan ciddi bir problem teşkil edebilir. Sağlık hizmetleri, bireylerin temel ihtiyaçlarından biri olduğu için bunların

⁵⁴ Hüseyin Köse-Fahrnissa Kazan, "Sağlıklı Toplum'dan Sağlığın Gaspı'na Sağlığın Kuramsal Betimlenişi ve Medyada 'Sağlıklı Toplum' İmgesi", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 5/18 (2017), 2205-2230.

⁵⁵ S. Halime Aslan, "Beden İmgesi ve Yeme Davranışı Bozuklukları ile Medya İlişkisi", *Düşünen Adam Dergisi* 14/1 (2001), 42.

⁵⁶ A. Bahadır Darı, "Sosyal Medya ve Sağlık", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 6/18 (2017), 732-758.

pazarlanması ve reklama dönüşmesi sağlık sisteminin değerlerini, yani topluma hizmet etme, insan yaşamını koruma ve iyileştirme amacını zedeleyebilir. Tüm bu sebeplerle toplumsal bir hizmet olan sağlık hizmeti hükümetlerce daha sıkı denetlenmeli ve ticari bir araç olmaktan çıkartılmalıdır.⁵⁷ Medyanın da aracılık ettiği tıbbın sınır tanımayan ihlalleri bir şekilde kontrol altına alınarak insan sağlığı korunmalıdır. Medya eliyle topluma yön veren manipülatif bilgilerin önüne geçilmelidir.

Günümüz toplumunda insan, yoğun manipülatif bilgilere maruz kalmaktadır. Popüler söylem, medyanın çıkar ilişkisi güderek fikir ve inançları manipülatif bir şekilde topluma aktarmasının sonucu olarak ortaya çıkar ve topluma yön verir. Bu sebeple tıp ile birlikte medyanın da manipülatif söylemleri kontrol altına alınmalıdır. Kapitalizm, bireylerin hassas olduğu noktalar üzerinden giderek bedenin ticarileşmesine neden olmuştur.⁵⁸ Öyleyse beden, tıbbın ve medyanın hastalık üreten söylemlerinden kurtarılmalıdır. Bunu yapacak güç ve denetim mekanizmaları bellidir. Bilgi de giderek ticarileştirilerek güç odaklarına hizmet etmek için üretilmeye başlanmıştır.

Gücün önemli bir aracı olan bilgi, toplumsallaşarak etki alanını ve gücünü genişletmiştir. Kitle iletişim araçlarının etkisiyle bireyler kolayca manipüle edilip yönlendirilebilmektedir. Sağlık alanına dair açıklanan birçok veri ise ticari kaygılar ile üretilen sanal gerçeklikten başka bir şey değildir. Ekonomik çıkar ilişkisi güdülerek açıklanan sağlık verileri, artık insan sağlığını tehdit eder hale gelmiştir. Beden, ticari kaygılardan dolayı sağlık sektörü başta olmak üzere birçok alanın hedef tahtası haline gelmiştir. Çünkü beden, toplumsallaşma sürecinde öne çıkan önemli bir sembol aracıdır. İdeal vücut ölçüleri ve imajları, kitle iletişim araçları sayesinde manipüle edilebilmektedir. Böylece bireylerin bedenleri üzerindeki memnuniyetsizlikleri de giderek artmaktadır. Günümüzde sağlık ve güzellik algısı

⁵⁷ Sezer Erer, "Sağlık Hizmetlerinde Reklam", *Genel Tıp Dergisi* 20/2 (2010), 73-78.

⁵⁸ Ömer Naci Soykan, "Beden Fenomenolojisi İçin Düşünceler Beden Politikasının Bir Yüzü: Spor", *Varlık Dergisi* 1064 (1996), 59.

sağlık endüstrisi tarafından yeniden inşa edilmektedir.⁵⁹ Serkan Bulut'un da ifade ettiği gibi "sağlık uygulamaları, varlığını ve meşruluğunu beden üzerinden kurmuş büyük bir iktidar alanıdır."⁶⁰ Kadın bedeni ve cinselliği nesneleştirilerek "gerçeklik" çıkar ilişkilerine göre inşa edilmektedir.

Günümüzde kadınlar, kitle iletişim araçlarının etkisiyle sosyal statüleri dışında sadece cinsel bir nesne gibi görülüp istismar edilmektedir. Artık birçok ürünün tanıtımı kadın cinselliği üzerinden yapılmaktadır. Bu durum slogan haline gelmiş bazı söylemler (tabulara karşı çıkmak, vücudun keşfi, vücudu yeniden kutsallaştırma vb. gibi) ile meşru hale getirilmiştir.⁶¹ John Fiske, "Postmodernizm ve Televizyon" adlı makalesinde televizyonun, topluma sunduğu gerçeklikleri ideoloji ile ilişkilendirmiştir. Yani "gerçeklik" güç istencinin bir parçası olarak inşa edilmektedir.⁶² Geçmişten bu tarafa iktidar ilişkilerinin istekleri doğrultusunda şekillendirilen beden, günümüzde farklı güç odaklarının hizmetinde olan medyanın yürüttüğü algı yönetimiyle şekillendirilmektedir.

Yüzyıllar içinde yavaş yavaş gerçekleşen toplumsal değişimler, bedenin görünümüne de yansımaktadır. Bedenin görünümünü yönlendiren toplumsal değişimler ise siyasi, ekonomik ve toplumsal çıkar ilişkilerinden bağımsız değildir. Toplumun bilinçaltına tüketim kültürü yerleştirilerek sanal ihtiyaçlar yaratılmaktadır. Tıbbi söylemler ise sanal ihtiyaçlar yaratılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Hekimin toplumsal otoritesine ve saygınlığına kayda değer katkılar sunan tıbbi söylemler; içinde siyasi, tıbbi, kültürel, toplumsal, ticari birçok ilişkiyi barındırmaktadır.⁶³ Çeşitli çıkar ilişkileri güdülerek toplumları yönlendirmek

⁵⁹ Serkan Bulut, "Güzellik ve Sağlığın Endüstrileşmesi ve Ticarileştirici Söylemlerin Sosyal Medyada İnşası: Instagram Örneği", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 8/2 (2020), 1031-1056.

⁶⁰ Bulut, "Güzellik ve Sağlığın Endüstrileşmesi ve Ticarileştirici Söylemlerin Sosyal Medyada İnşası: Instagram Örneği", 1038.

⁶¹ Songül Aktaş, "Medyanın Kadın Estetiği Üzerine Etkileri ve Ebenin Rolü", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 17/3 (2014), 190.

⁶² John Fiske, "Postmodernizm ve Televizyon", çev. Yasemin İnceoğlu, *Marmara İletişim Dergisi* 9 (Ocak 1995), 234.

⁶³ Meral Timurturkan, "Tıbbi Söylem ve İktidar: Medyada 'Diyet-Zayıflık-Sağlık' İlişkisi Etrafında Bedenin Denetimi", *Mediterranean Journal of Humanities* 3/1 (2013), 237-252.

amacıyla kullanılan sosyal medya ise diğer iletişim kanallarına göre daha çok tercih edilmektedir. Çünkü geçmişten bu tarafa toplumlara hükmetmek ve onları yönetmek algıları yönetmekten geçmektedir.⁶⁴ Beden, sosyal medyada onaylanma, beğenilme, takipçi kazanma ve para kazanma aracı haline gelmiştir. Sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte estetik yaptırımların sayısında da bir artış yaşanmış, buna paralel olarak da kişilerin psikolojik problemleri çoğalmıştır.⁶⁵ Poyraz ve Bak'ın da ifade ettiği gibi *sosyal medya üzerine beden ile ilgili yapılan çalışmalar*; "bedene verilen önemi gözler önüne sermiş, başkalarının düşüncesinin beden algısı üzerinde etkisi anlaşılmıştır."⁶⁶ Öyleyse psikolojik ve sosyal anlamda sanal ihtiyaçlar yaratan medyanın, tıbbileştirme sürecine olan direk ve/veya dolaylı katkısı bir şekilde bir an önce engellenmelidir. Yukarıda tıbbileştirme sürecinde medya ve tıbbin iş birliği çerçevesinde kısaca aktarmaya çalıştığımız medyanın beden algısına müdahalesi, çalışma konusu çerçevesinde aşağıda daha detaylı ele alınacaktır.

3.2. Medyanın Beden Algısına Müdahalesi

İletişim araçlarıyla bireylerin algısı, maddi/manevi çıkarlar doğrultusunda yönlendirilebilmekte ve değiştirilebilmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da bazı bilgiler manipüle edilerek insanlar ihtiyaç dışı tüketime yönlendirilebilmektedir.⁶⁷ Böylece sanal ihtiyaçlar yaratılarak tüketim kültürü özendirilmektedir. Sosyolog Mike Featherstone, günümüz tüketim toplumunda bireylerin bilinçaltına satın alma isteğinin reklamcılığın neden olduğu yönlendirmeye işlendiğini düşünür. Böylece beden tüketim kültürünün temel hedefi haline dönüştürülmüştür.⁶⁸ Yukarıda aktardıklarımız ile bağlantılı olarak Şerif Mardin ise şöyle der: "İnsanlığın tarihinde görülen bütün fikirler ya saplantıdır

⁶⁴ Ersel Kiraz, "Sosyal Medya ve Algı Yönetimi: İngiltere'nin Brexit Sürecinde Sosyal Medya Dezenformasyonu", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi* 15/1 (2019), 15.

⁶⁵ Emel Poyraz-Havva Bak, "Sosyal Medyada Bedenin Görünümleri Üzerinden Merleau-Ponty'yi Okumak", *International Journal of Social and Economic Sciences* 2667-4904 11/2 (2021), 128.

⁶⁶ Poyraz-Bak, "Sosyal Medyada Bedenin Görünümleri Üzerinden Merleau-Ponty'yi Okumak", 132.

⁶⁷ Bilişli, "İnternet Sağlık Haberlerinde Tıbbileştirmenin İnşası: Sağlık Haber Söylemine Eleştirel Bir Bakış", 3609.

⁶⁸ Mike Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism* (London: Sage Publications, 1991), 14.

ya şahsî çıkarların gizlenmesidir ya da çağın moda tutkularının ifadesidir.”⁶⁹ Dolayısıyla Gadamer’in hermenötik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde de herhangi bir konu hakkında ileri sürülen fikirleri ön yargıların, geleneğin, ideolojinin etkisinden bağımsız olarak değerlendirmek uygun olmayacaktır. Farklı güç odaklarının hizmetinde olan medya ise tıbbileştirme sürecinin bir parçası haline gelmiştir.

Günümüzde oldukça popüler hale gelen bir sosyalleşme ve iletişim aracı olan sosyal medya, beden algısına müdahale ederek tıbbileştirme sürecine önemli katkılarda bulunmaktadır. Örneğin Hilal Akman Dömbekçi tarafından yapılan bir araştırmada burun estetiğine etki eden önemli faktörlerden birinin, sosyal medya olduğu ileri sürülmüştür. Sosyal medya üzerinden yürütülen hasta-hekim iletişimi ve etkileşimi ile beden algısına müdahale edilerek estetik ve güzellik tıbbileştirilmiştir.⁷⁰ Yaşlanmanın tıbbileştirilmesi de bireylerin korkusu üzerinden yürütülen tüketim kültürünün bir sonucudur.⁷¹ Maddi çıkar ilişkisi güdülerek insan bedeni sorunsallaştırılmakta, sağlıklı vücut bölgeleri tıbbileştirilmektedir. Sosyalleşme sürecinin bir parçası olan beden, güç istenci peşinde olan iktidar ilişkilerinin hedef tahtasına oturtulmuştur.

Birey, ait olduğu sınıfın toplumsal ve kültürel mirasını bedeni aracılığıyla dışa yansıtmaktadır. Bu sebeple yıllarca yöneticiler, bedenin şekillendirilmesi ve ıslahı üzerinden giderek toplumsal otoriteyi sağlamak istemiştir. İnsanların birbirini anlamasını sağlayan kavramların ortaya çıkış sürecinin toplumsal yaşam ile olan ilişkisi inkâr edilemediği gibi bedenin toplumsallığı da göz ardı edilemez. Bedenin toplumsal yönü için geçerli olan tüm ilkelerin sağlık ve hastalık kavramlarının tanımlanması için de geçerli olduğu unutulmamalıdır. Sağlık ve hastalık tanımları üzerinde etkili olan kültürel etki, zaman içinde değişikliğe uğradığında teşhis ve tedavi süreci de bu durumdan etkilenecektir. Toplumsal değerler, normal belirlenme

⁶⁹ Şerif Mardin, *İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 49.

⁷⁰ Hilal Akman Dömbekçi, *Estetik Operasyonların Sosyal Etmeleri ve Tıbbileştirme ile İlişkisi: Rinoplasti Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 200-206.

⁷¹ Bilişli, "İnternet Sağlık Haberlerinde Tıbbileştirmenin İnşası: Sağlık Haber Söylemine Eleştirel Bir Bakış", 3625, 3626.

gücünü elinde bulundurmaktadır. Diğer tüm kavramlar gibi hastalığın da inşa edilen toplumsal bir süreçten geçtiği sosyologlar tarafından kabul edilmektedir. Gönül Demez ise bedenin bir proje gibi ele alınıp işlendiğini; terlemek, tuvalet ihtiyacı, yağlı saç, dışkı, geçirmek, gaz çıkarmak vb. gibi doğal bedensel işlevlere toplumsal anlamlar yüklediğini ifade eder. Sağlık ve hastalık gibi kavramlara yüklenen toplumsal anlamlar kültürel özellikleri nedeniyle görecelidir. Ancak hastalık tanımı üzerindeki kültür ve dinin belirleyiciliğinin yerini zamanla tıp almış ve tüm yaşam süreci tıbbileştirilerek beden kontrol altına alınmıştır. Artık sağlık alanındaki otorite din değil, tıptır. Rahiplerin yerini hekimlerin aldığı söylenebilir.⁷²

Daha çok modernizmin ortaya çıkışıyla birlikte gündeme gelen sekülerleşme ve tıbbileştirme süreçlerinin beden ile olan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple aşağıda *beden* kavramı postmodernist bakış açısıyla *sekülerleşme* ve *tıbbileştirme* kavramlarının birbirleriyle olan ilişki ve etkileşimleri çerçevesinde ele alınacaktır.

4. Tıbbileştirme ve Sekülerleşmenin Beden Üzerinden İnşası

Bedenin ilk sosyologlar tarafından araştırma konusu edilmemesini İsmet Emre Işık, Batı'nın bedeni ötekileştirmesine bağlamıştır. Karşıtlıklar yoluyla düşünen Batı'ya ağır eleştiriler getiren Michel Foucault (, Gilles Deleuze, Jacques Derrida (1930-2004), Jean François Lyotard (1924-1998) ve Jean Baudrillard (1929-2007) gibi düşünürler ise bedeni öne çıkaran tezler öne sürmüşlerdir.⁷³ Beden, kartezyen anlayışın karşısında yer alan fenomenolojik yaklaşım tarafından ise sadece bir nesne olarak görülmeyip aynı zamanda toplumsallaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilir.⁷⁴ Çünkü insan, bedeniyle toplum içinde var olup ilişkilerini yürütür. Beden, çeşitli araçlar vasıtasıyla şekillendirilerek ötekileştirilmiş ve nesneleştirilmiştir.

⁷² Gönül Demez, "Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsil", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 9/1 (2012), 512-532.

⁷³ İsmet Emre Işık, *Beden ve Toplum Teorisi: Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine* (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şubat 1998), 2.

⁷⁴ Işık, *Beden ve Toplum Teorisi: Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, 203.

Beden, dinin de etkisiyle Batı tarafından bir nesne olarak görülmüş, ötekileştirilmiş ve günaha yol açan bir araç olarak algılanmıştır.⁷⁵ Bedeni kontrol altında tutmak, algı yönetimi ile bireylerin sorumluluğuna yüklenerek sağlıklı olmak bireylerin tercihiymiş gibi sunulmaktadır.⁷⁶ Beden bir kurgu olup tarih boyunca toplumsal söylemler ve simgeler vasıtasıyla şekillendirilmeye hep açık olmuştur.⁷⁷ Dolayısıyla beden, güç istencinin de bir parçası olarak her daim hedef tahtasına oturtulmuş, hep görmezden gelinmiş, ötekileştirilmiş ve yok sayılmıştır. Ancak beden, bir nesne olmayıp yaşayan ve hisseden canlı bir varlıktır. İnsan, toplum içerisinde bedeniyle var olduğundan bedene yüklenen anlamlarda siyasi, ekonomik, sosyolojik olarak farklılık arz edebilmektedir. Toplumsal kurumların kendi amaçları doğrultusunda bedeni düzenleme, denetleme isteği onu önemli bir hedef haline getirmiştir. İnsan bedeni, modernizmle birlikte ruh taşımayan sadece et yığından meydana gelen bir nesneye dönüştürülmüştür.⁷⁸ Orhan Bingöl'ün de ifade ettiği gibi "... modern toplumda inşa edilen beden, aslında kontrollü bir özne yaratma sürecinin başlıca araçlarındandır. Modern toplumun ve bireyin bedene gösterdiği bunca ihtimamın perde arkası, iktidarların istedik özneye ulaşma amaçlarını aydınlatmaktadır."⁷⁹ Bedeni şekillendirme, siyasetçiler tarafından topluma hükmetme ve ona yön verme ile eş değer görülmüştür. Bedenin denetimi ve şekillenmesine yön veren din ve tıp arasında yöntem farklılıkları olsa da aralarında iş birliği ve benzerlikler de vardır.

Bazı din adamları ve hekimler eleştiriye kapalı olup ilk gruptakiler ileri sürdükleri iddiaları dine dayandırırken ikinci gruptakiler bilime dayandırmaktadır. Her iki grup da beden üzerinden giderek bireyi kontrol altında tutmak istemiştir. Aslında bireyin gözetim ve denetim altında tutulması aile ve toplumun dizayn edilmesinin bir parçasıdır. Dolayısıyla din, tıp ve siyaset gerektiğinde iş birliği içinde

⁷⁵ Işık, *Beden ve Toplum Teorisi: Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*, 177.

⁷⁶ Arus Yumul, "Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek", *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, ed. Kenan Çayır-Müge Ayan Ceyhan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 96.

⁷⁷ Alain Corbin, "Giriş", çev. Saadet Özen, *Bedenin Tarihi-2*, ed. Alain Corbin vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 7-9.

⁷⁸ Orhan Bingöl, "Bedenin Sosyolojisi: Nasıl? Niçin?", *Mavi Atlas Dergisi* 5/1 (2017), 86-96.

⁷⁹ Bingöl, "Bedenin Sosyolojisi: Nasıl? Niçin?", 90.

hareket edebilmektedir. İrfan Kaya da din adamları ve hekimler hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "... Temsilcileri din adamı ile hekim, 'sorgulamaya ve eleştiriye kapalı olan' bir dil kullanır. İkisi de emir kipiyle konuşur."⁸⁰ Hem din adamları hem de hekimler beden üzerindeki denetim ve otoriteleriyle toplumu yönetmenin araçları konumundadır. Kaya'nın da dediği gibi "Yönetilen toplum, bedenlerin tıbbileştirilmesi yoluyla kişilerin kontrolünü gerektirir."⁸¹ Ömer Alanka da teknoloji ve medyanın iş birliği çerçevesinde bedenin, yapay gerçekliklerle yeniden inşa edildiği düşüncesindedir.

Ömer Alanka'ya göre postmodern süreçle birlikte teknoloji ve medyanın etkisiyle dönüşen beden, tartışmaların odağına yerleşmiş, teknoloji giderek bedenin yapaylaşmasına neden olmuş ve olmaya devam etmektedir. Beden, medyanın etkisiyle gerçeklik hissinden uzaklaşarak bedenin mekâna bağımlılığı ortadan kalkmıştır.⁸² Alanka'nın da ifade ettiği gibi "Toplumsal ve kültürel bir savaş alanı olan beden günümüz medya çağında ontolojik ve epistemolojik anlam kaymasına uğramıştır."⁸³ Beden, postmodern dönemle birlikte teknolojinin de yardımıyla giderek medyalaşmış ve kendi gerçekliğinden uzaklaşmıştır.⁸⁴ Bryan S. Turner ise bedeni istismar sahası olarak kullanan tıbbın, karmaşık ilişkilerinden dolayı denetimden uzak bir şekilde otoritesini genişlettiği düşüncesindedir.

Bryan S. Turner, beden üzerinde denetleme, şekillendirme, sınırlama ve damgalama gücü olan tıbbın klinikte ve deney sırasında devletin düzenlemelerini yok sayan bir yol izlediğini iddia etmiştir. Tıbbın siyaset üzerindeki etkisini ise şöyle açıklamıştır: "Tıp uygulaması kliniklerin gelişimiyle korunmuştur... Tıp; partilerin ve parlamentoların resmi politik yapılarını, kendi çıkarlarını ve güç tabanını geliştirmek için by-pass ederek işlemektedir."⁸⁵ M. Zeynep Esenyel ise mevcut

⁸⁰ İrfan Kaya, "Maskeyle Varolmak ve Bir Biyopolitika Pratiği Olarak Tıbbın Maskesi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 13, 14.

⁸¹ Kaya, "Maskeyle Varolmak ve Bir Biyopolitika Pratiği Olarak Tıbbın Maskesi", 15.

⁸² Ömer Alanka, "Medyalaştırılmış Bedenler ve Varlıkbilimsel Açılımları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/2 (2015), 114-117.

⁸³ Alanka, "Medyalaştırılmış Bedenler ve Varlıkbilimsel Açılımları", 118.

⁸⁴ Alanka, "Medyalaştırılmış Bedenler ve Varlıkbilimsel Açılımları", 118, 119.

⁸⁵ Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), 263.

durumun aşılmasında fenomenolojiyi önemli bir araç olarak görse de tıbbın, beden üzerindeki istismar ve hâkimiyetinin dilsel yapıdan kaynaklandığını ve bunun yeterli olmadığını düşünmüştür. M. Zeynep Esenyel, bedenin ne içsel bir özne ne de deneyimin tamamen dışsal bir nesnesi olduğunu düşünür. Esenyel, fenomenolojinin bedenle zihni eşit öneme yerleştirerek önemli bir atılım gerçekleştirdiğini düşünmüştür.⁸⁶ Esenyel, beden ve dünya arasındaki ilişkinin netleştirilmesinin, düalist anlayışın giderilmesinde önemli olduğunu ve fenomenolojinin bedeni, bilincin dünyada olmasına yardımcı olan bir araç olarak görerek önemli bir adım attığını ileri sürmüştür. Esenyel'in de ifade etmeye çalıştığı gibi bu yaklaşım, ben ve beden arasındaki uçurumu kapatmak için doğru bir hamle olsa da yine de düalizmin etkisi altındadır. Esas problem dilsel yapıdan kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Problem, dilin nesneleştirici olan yapısından kaynaklandığından günlük hayatımızda dili, farkında olmadan kendi bedenimizi ötekileştirici bir araç olarak sıkça kullanırız. Esenyel'e göre fenomenolojinin dili, kartezyen değil, sanatsal bir dil olmalıdır. Esenyel'in de ifade ettiği gibi dilin, düalist yapıdan kurtarılmasından sonra ancak fenomenolojinin yönelimsellik tezi sayesinde kartezyen problemin üstesinden gelenebilir.⁸⁸

Sonuç

16. yüzyılla birlikte Avrupa'da başlayıp oradan tüm dünyaya yayılan siyasi, ekonomik, dini ve toplumsal hareketler tıp dâhil birçok alanda dinin gücü ve otoritesini sarsarak sekülerleşmeye yol açmıştır. Modernleşme ile birlikte din adamlarının sağlık üzerine fikir beyan etmeleri engellenmiş, böylece akıl ve bilim dinin yerini almıştır. Beden üzerindeki denetim hakkı da dinden tıba geçmiştir. Günümüzde tıp, "bilimsel bilgi" kavramını kendisi için araçsallaştırarak medyanın da yardımıyla tıbbileştirmeyi daha tehlikeli bir süreç üzerinden yürütmektedir. Yani tıp, sekülerleşme sürecinin bir parçası olarak günümüzde farklı araçlar ile tıbbileştirilmeye devam etmektedir. Anlaşılacağı üzere değişen pek fazla bir şey

⁸⁶ M. Zeynep Esenyel, *Fenomenolojide Beden Problemi: Husserl, Sartre ve Merleau-Ponty* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 302-305.

⁸⁷ Esenyel, *Fenomenolojide Beden Problemi: Husserl, Sartre ve Merleau-Ponty*, 306-308.

⁸⁸ Esenyel, *Fenomenolojide Beden Problemi: Husserl, Sartre ve Merleau-Ponty*, 309, 310.

yoktur. Geçmişte dinin otorite ve etkisi altında şekillenen “tıp”, günümüzde inşa edilen bilgi yoluyla şekillendirilmektedir. Bilgi, güç olduğundan bilginin bireysel ve/veya toplumsal maddi ve manevi çıkar ilişkisi ile karmaşık bir bağ içinde olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Günümüzde medya gibi yeni araçlar ile tıbbileştirme süreci farklı bir boyut ve hız kazanmıştır. Araçlar ve yöntemler farklılaşmış olsa da hastalığın inşa edilme süreci güç istenci uğruna devam etmektedir. Daha çok kadın bedeni üzerinden sorunsallaştırılan fiziksel görünüşler, yaş ile birlikte bedende meydana gelen değişiklikler ya da bedenin kendine özgü doğal görünüşü, çeşitli medya araçlarının da yardımı ile tıbbi olarak sorunsallaştırılmaktadır. Böylece hem kozmetik sektörü hem hekimler hem de reklam gelirlerini arttıran medya kuruluşları ekonomik kazanç elde ederken, insan bedeni güç ve çıkar istencinin bir aracı ve parçası haline dönüştürülmektedir. Bedenin inşa edilen ideal dış görünüşünün sosyalleşme sürecine önemli bir etkisi ve katkısı olduğuna ilişkin çeşitli araçlar kullanılarak oluşturulan algı yönetimi hız kesmeden devam etmektedir. Özellikle son dönemlerde bazı sosyal medya ortamlarında daha fazla takipçi sayısına ulaşabilmek için bedenini bir araç olarak kullananların sayısında önemli bir artış yaşanmaktadır. Sonuç olarak tıbbın sekülerleşmesiyle birlikte tıbbileştirilme sürecinin hız kazandığını ifade edebiliriz. Tıp, sekülerleşme süreciyle birlikte bilimin denetimi altına girmiştir. Ancak güç istenci uğruna hastalığın inşa edilme sürecinde bir değişiklik yaşanmamıştır. Tıbbileştirme süreci ilerleyen yıllarda farklı araçlar ile yoluna devam edecek olsa da insan doğasının bir parçası olan güç istenci sebebiyle hastalığın inşa edilmesinde bir değişiklik yaşanmayacaktır.

Bu çalışmada Foucault’un “soy kütük” yaklaşımından yola çıkılarak tıp-din ilişkisi ve etkileşimi çerçevesinde sekülerleşme sürecinin tıbbileştirmeye olan ilişkisi ortaya konmuştur. Yine söz konusu yaklaşımdan yola çıkılarak iktidar ilişkileri çerçevesinde inşa edilen gerçeklikler ile yürütülen tıbbileştirme sürecinin izi sürülmüştür. Gadamer’in “tarihsel bilinçaltı” anlayışı çerçevesinde ise geçmişten bugüne kadar çeşitli faktörlerin etkisiyle şekillenen tıbbileştirme sürecinin, sekülerleşme ile birlikte farklı araçların (bilim, medya) etkisi altında yoluna devam ettiği ortaya konmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre dinden

ayrışarak bağımsızlığını kazanan tıp, hastalık icat etme hususunda faklı araçlar edinmiş olsa da tıbbileştirme sürecinde bir kesinti yaşanmamıştır. Tıbbileştirme süreci, dinin de bir parçası olduğu kültür ve geleneğin etkisi altında şekillenmeye devam etmektedir.

Tıbbileştirme sürecinin yeni araçlarından olan medya, bireylerin temel ihtiyaçlarından biri olan sağlık hizmetlerinin zaman zaman gerçek amacının dışında hareket etmesine yol açmaktadır. Bu sebeple sağlık hizmetleri, hükümetlerce daha sıkı denetlenmeli ve ticari bir araç olmaktan çıkartılmalıdır. Tıbbileştirme sürecine katkı sunan tüm araçlar kontrol altına alınarak insan sağlığı korunmalıdır. İnsan bedenini, ekonomik çıkar ilişkilerinin hedefi haline getiren, tıbbileştirme sürecine katkı sunan tüm manipülatif bilgilerin önüne geçilmelidir. Sekülerleşme öncesinde güç istenci uğruna sağlık hizmetleri üzerine fikir beyan eden din adamları, ağır şekilde eleştirilirken günümüzde güç istencinin bir parçası olarak manipülatif tıbbi bilgiler aracılığıyla insan bedeninin istismar edilmesi etik durmamaktadır. Tıbbileştirme sürecine katkı sunan ve bundan sonra da sunacak olan tüm araçların, içinde bulunduğu çıkar ilişkileriyle birlikte deşifre edilmesine katkı sağlayacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bilimin böyle bir amaç için araçsallaştırılması, sağlık hizmetlerinin gerçek amacı dışında hareket etmesini engelleyecektir.

Kaynakça | References

- Aktaş, Songül. "Medyanın Kadın Estetiği Üzerine Etkileri ve Ebenin Rolü". *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 17/3 (2014), 187-195.
- Alanka, Ömer. "Medyalaştırılmış Bedenler ve Varlıkbilimsel Açılımları". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/2 (2015), 111-120.
- Arslan, Mustafa. "Postmodern Yeni Dinsel Kimlik ve Paranormal İnançlar". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Aralık 2015), 55-72.
- Aslan, S. Halime. "Beden İmgesi ve Yeme Davranışı Bozuklukları ile Medya İlişkisi". *Düşünen Adam Dergisi* 14/1 (2001), 41-47.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Üçer Matbaacılık, 2016.
- Bilişli, Yasemin. "İnternet Sağlık Haberlerinde Tıbbileştirmenin İnşası: Sağlık Haber Söylemine Eleştirel Bir Bakış". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (Temmuz 2019), 3608-3629.
- Bingöl, Orhan. "Bedenin Sosyolojisi: Nasıl? Niçin?". *Mavi Atlas Dergisi* 5/1 (2017), 86-96.
- Bruce, Steve. "Sekülerleşme: Sistematik Bir Betimleme". çev. İhsan Çapcıoğlu. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Bulut, Serkan. "Güzellik ve Sağlığın Endüstrileşmesi ve Ticarileştirici Söylemlerin Sosyal Medyada İnşası: Instagram Örneği". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 8/2 (2020), 1031-1056.
- Candansayar, Selçuk-Coşar, Behçet. "Küreselleşme, Postmodernizm ve Kültürel Görelilik". *Kriz Dergisi* 9/2 (2001), 41-47.
- Conrad, Peter. "Medicalization of Social Control". *Annual Review of Sociology* 18 (1992), 209-232.
- Corbin, Alain. 'Giriş'. çev. Saadet Özen. *Bedenin Tarihi-2*. ed. Alain Corbin vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Coşgun, Rabia-Tokur, Behlül. "Ağır Hastalarda Dini Başa Çıkma". *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 122-144.
- Darı, A. Bahadır. "Sosyal Medya ve Sağlık". 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 6/18 (2017), 732-758.
- Demez, Gönül. "Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsili". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 9/1 (2012), 512-532.
- Dobbelaere, Karel. "Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı". çev. Mehmet Süheyl Ünal. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

- Dömbekci, Hilal Akman. *Estetik Operasyonların Sosyal Etmenleri ve Tıbbileştirme ile İlişkisi: Rinoplasti Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Duran, Bünyamin. *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Erer, Sezer. “Sağlık Hizmetlerinde Reklam”. *Genel Tıp Dergisi* 20/2 (2010), 73-78.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları, 2020.
- Esenyel, M. Zeynep. *Fenomenolojide Beden Problemi: Husserl, Sartre ve Merleau-Ponty*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Featherstone, Mike. *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage Publications, 1991.
- Fiske, John. *Popüler Kültürü Anlamak*. çev. Süleyman İrvan. Ankara: Ark Yayınları, 1999.
- Fiske, John. “Potmodernizm ve Televizyon”. çev. Yasemin İnceoğlu. *Marmara İletişim Dergisi* 9 (Ocak 1995), 233-249.
- Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Foucault, Michel. *Kliniğin Doğuşu*. çev. Şule Ünsaldı. Ankara: Epos Yayınları, 2018.
- Foucault, Michel. *Toplumunu Savunmak Gerekir*. çev. Şehsuvar Aktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Gadamer, Hans Georg. *Hakikat ve Yöntem I*. çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.
- Gadamer, Hans Georg. *Hakikat ve Yöntem II*. çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.
- Gürsu, Orhan-Bayındır, Salih. “Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2021), 180-220.
- Hocaoğlu, Durmuş. *Laisizmden Milli Sekülerizme*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1995.
- Illich, Ivan. *Sağlığın Gaspi*. çev. Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Işık, İsmet Emre. *Beden ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.
- Işık, İsmet Emre. *Beden ve Toplum Teorisi: Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Kaya, İrfan. “Maskeyle Varolmak ve Bir Biyopolitika Pratiği Olarak Tıbbın Maskesi”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 597-617.

- Kiraz, Ersel. “Sosyal Medya ve Algı Yönetimi: İngiltere’nin Brexit Sürecinde Sosyal Medya Dezenformasyonu”. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi* 15/1 (2019), 1-18.
- Koening, Harold G. “Din, Maneviyat ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler”. çev. Nurten Kımtır. *Bilimname* 25/2 (2013), 215-230.
- Koening, Harold G. “Din ve Tıp I: Tarihsel Arka Plan ve Ayrışma Nedenleri”. çev. Talip Demir. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 281-296.
- Köse, Hüseyin-Kazan, Fahrunnisa. “Sağlıklı Toplum’dan Sağlığın Gaspı’na Sağlığın Kuramsal Betimlenişi ve Medyada ‘Sağlıklı Toplum’ İmgesi”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 5/18 (2017), 2205-2230.
- Mardin, Şerif. *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Metin, Aslı-Erdem, Ramazan. “Sosyal Kontrol Aracı Olarak Tıp: Kavramsal Bir Çerçeve”. *Sağlık ve Toplum Dergisi* 1 (Ocak-Nisan 2019), 3-12.
- Oktay, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Kültür*. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Okumuş, Ejder. “Modernleşme, Sekülerleşme ve Din”. *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi* 10/1 (2007), 1-22.
- Palmer, Richard E. *Hermeneutik*. çev. İbrahim Görener. İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Poyraz, Emel-Bak, Havva. “Sosyal Medyada Bedenin Görünümleri Üzerinden Merleau-Ponty’yi Okumak”. *International Journal of Social and Economic Sciences* 2667-4904 11/2 (2021), 121-134.
- Saraç, Tahsin. *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1976.
- Sezgin, Deniz. “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tıbbileştirme”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Nisan 2015), 153-186.
- Soykan, Ömer Naci. “Beden Fenomenolojisi İçin Düşünceler Beden Politikasının Bir Yüzü: Spor”. *Varlık Dergisi* 1064 (1996), 54-59.
- Tanrıverdi, Hasan. “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/3 (2018), 595-601.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. çev. Dost Körpe. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Timurturkan, Meral. *Tıbbi Söylem, Gündelik Hayat ve İktidar: Şişmanlığın Medya Aracılığıyla Tıbbileştirilmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

- Timurturkan, Meral. “Tıbbi Söylem ve İktidar: Medyada ‘Diyet-Zayıflık-Sağlık’ İlişkisi Etrafında Bedenin Denetimi”. *Mediterranean Journal of Humanities* 3/1 (2013), 237-252.
- Toraman, Aynur-Erdem, Ramazan. “Kavramsal Açından Tıbbileştirme”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 19/4 (2016), 503-510.
- Turner, Bryan S. *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları, 2003.
- Umar, Esra Karakuş. “Kadın Forum Sitelerinde Tıbbileştirme”. *Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-1*. ed. İsmail Elagöz vd. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Wilson, Bryan. “Sekülerleşme”. çev. Ali Bayer. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Yumul, Arus. “Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek”. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. ed. Kenan Çayır-Müge Ayan Ceyhan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

E-ISSN 2645-9132

İşrâkî ve Meşşâî Sentezden Kaynaklı Mâhiyet Problemleri: Kemalpaşazâde ve Devvânî Üzerine Bir Analiz

Mahmut ŞİMŞAT | <https://orcid.org/0000-0003-3733-1607> |
mahmutsimsat@gmail.com

Milli Eğitim Bakanlığı, Rami Ortaokulu, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

İbn Sînâ'nın mâhiyet teorisi, varlık ile mâhiyet arasındaki ayrım üzerine temellenmiş olup Fahredîn er-Râzî tarafından sistematize edilmiş, daha sonra epistemolojik ve ontolojik olarak Nasîrüddîn et-Tûsî ve Ali Kuşçu tarafından geliştirilmiştir. Celâleddîn ed-Devvânî, bu teoriyi Osmanlı entelektüel geleneğine şerh ve haşiyeleri aracılığıyla tanıtmıştır. Osmanlı düşünürleri bu mirası benimsemiş ve onu metafizik, kelâm ve tasavvuf bağlamlarında daha da derinleştirmiştir. Ancak Kemalpaşazâde, Devvânî'yi Meşşâî ve İşrâkî düşünce arasındaki ayrımı yapamamakla ve analizlerindeki bazı tutarsızlıklardan dolayı eleştirmiştir. Bu çalışma, Devvânî'nin sentezci yaklaşımının varlığın mâhiyete eklenmesi düşüncesinde ortaya çıkardığı sorunlara yönelik Kemalpaşazâde'nin eleştirilerini incelemektedir. Açıklayıcı, yorumlayıcı ve eleştirel yöntemler kullanılmıştır. Öncelikle Devvânî'nin Meşşâî ve İşrâkî gelenekleri birleştirme girişiminden kaynaklanan sorunlar, iki felsefi geleneğin mâhiyet-varlık ilişkisine dair görüşleri karşılaştırılarak tespit edilmiştir. Ayrıca, Devvânî'nin şerhlerinde ortaya koyduğu görüşlerin Tûsî ve Kuşçu'nunkilerle benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiştir. Çalışma, Kemalpaşazâde'nin metafizik düşünceye katkılarını ve bu katkıların Osmanlı entelektüel geleneğindeki metafizik kavramların anlaşılmasındaki önemini vurgulamaktadır. Kemalpaşazâde, filozofların varlık ve mâhiyet arasındaki ayrımının varlık taksiminden kaynaklandığını savunmuştur. Bu ayrımlar, somut haricî varlık ile zihnî varlık arasındaki farklardan doğmaktadır. O, Devvânî'yi İbn Sînâ'nın varlığı bir araz olarak sınıflandırmasını yanlış anlamakla suçlamış ve varlığı diğer niteliklerle aynı kategoride

sınıflandırmasının hatalı olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca, Devvânî'nin zihinsel varlıkların sonsuzluğu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonsuz gerileme (teselsül) sorununa dair açıklamalarını tutarsız bulmuştur. Kemalpaşazâde, haricî varlığın mutlaka fiilî bir tezahür mekânı gerektirmediğini savunur ve zihinsel varlıklardaki ortaya çıkan teselsül ihtimalini kabul etmez. O, insanın aklî idrakinin sınırlı kapasitesinin, böyle bir sonsuzluğu imkânsız kıldığını iddia etmektedir. Ayrıca, Devvânî'nin mutlak ve zihnî varlık hakkındaki yorumlarını çelişkili ve eksik bulmuş; bu eksikliklerin, varlık probleminin doğru bir şekilde incelenmesini engellediğini belirtmiştir. Bunun ötesinde, varlığu yalnızca haricî ve zihnî boyutlarla sınırlamanın ontolojik gerçeklikleri yanlış yansıttığını ve kavramsal bir karışıklığa yol açtığını savunmuştur. Bu bulgular, İşrâkî düşünenin ontolojik sınırlılıklarını ve Devvânî'nin Meşşâî geleneğe ait varlık ve mâhiyetle ilgili sorunları ele alışındaki yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Kemalpaşazâde'nin eleştirileri, Devvânî'nin Meşşâî ve İşrâkî düşünce arasındaki ayrımları titizlikle uygulayamamasına ve Sühreverdî'nin ontolojik çerçevesini yüzeysel bir şekilde ele almasına odaklanmıştır. Sühreverdî, varlık kavramını daha genel ve soyut bir anlamda ele almasına rağmen, Devvânî'nin bu konuda derinlikten yoksun bir analiz sunduğunu savunmuştur. Dolayısıyla Kemalpaşazâde, Devvânî'nin sentezinin derinlikten yoksun olduğunu ve mâhiyet-varlık ilişkisine yüzeysel bir yaklaşım sunduğunu ileri sürmüştür.

Anahtar Kelimeler

Mantık, Metafizik, Kemalpaşazâde, Devvânî, Varlık, Mâhiyet, İşrâk Felsefesi, Sühreverdî.

Atıf Bilgisi

şimşat, Mahmut. "İşrâkî ve Meşşâî Sentezden Kaynaklı Mâhiyet Problemleri: Kemalpaşazâde ve Devvânî Üzerine Bir Analiz". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 217-253.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1571565>

Geliş Tarihi	22.08.2024
Kabul Tarihi	09.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

**Problems of Quiddity arising from the Illuminationist and Peripatetic Synthesis: An
Analysis on Kemalshazāda and Dawwānī | 219**

Finansman Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve alışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Problems of Quiddity arising from the Illuminationist and Peripatetic Synthesis: An Analysis on Kemalpaşazâda and Dawwânî

Mahmut ŞIMŞAT | <https://orcid.org/0000-0003-3733-1607> |

mahmutsimsat@gmail.com

Ministry of National Education,
Rami Middle School, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

Ibn Sinâ's theory of quiddity, grounded in the distinction between existence and quiddity, was systematized by Fakhr al-Dîn al-Râzî and later developed epistemologically and ontologically by Naşir al-Dîn al-Ŧûsî and 'Alî Qûshjî. Jalâl al-Dîn al-Dawwânî introduced this theory into the Ottoman intellectual tradition through his commentaries and glosses. Ottoman scholars embraced this legacy, further deepening it within the frameworks of metaphysics, theology, and sufism. However, Kemalpaşazâda criticized al-Dawwânî for failing to distinguish between Peripatetic and Illuminationist thought and for some inconsistencies in his analysis. This study examines Kemalpaşazâda's criticisms of the problems that al-Dawwânî's synthesizing approach poses for the idea of the addition of existence to quiddity. Employing descriptive, interpretive, and critical methodologies, it identifies problems emerging from al-Dawwânî's synthesis of the Mashshâ'î and Ishrâqî traditions by comparing their respective views on the quiddity-existence relationship. It also explores the similarities and differences between al-Dawwânî's positions and those of Ŧûsî and Qûshjî as presented in al-Dawwânî's glosses. The study highlights Kemalpaşazâde's contributions to metaphysical thought and their significance in understanding metaphysical concepts within the Ottoman intellectual tradition. Kemalpaşazâde argued that the philosophers' differentiation between existence and quiddity stems from their divisions of existence, which arise from distinctions between concrete external existence and mental existence. He accused al-Dawwânî of misunderstanding Ibn

Sînâ's classification of existence as an accident, leading to the categorization of existence alongside other qualities. Additionally, Kemalpaşazâde found al-Dawwânî's explanations of the infinity of mental existences and the ensuing problem of infinite regress inconsistent. Kemalpaşazâde maintained that external existence does not necessarily require an actual locus of manifestation and rejected the possibility of infinite regress in mental existences, arguing that the limited capacity of human cognition precludes such infinitude. He critiqued al-Dawwânî's interpretations of absolute and mental existence as contradictory and incomplete, asserting that these shortcomings hinder a proper investigation of the problem of existence. He further contended that restricting existence to external and mental dimensions misrepresents ontological realities, leading to conceptual confusion. These findings reveal the ontological limitations of Illuminationist thought and the inadequacies of al-Dawwânî's treatment of the Peripatetic tradition's problems of existence and quiddity. Kemalpaşazâde criticized al-Dawwânî for failing to rigorously distinguish between Peripatetic and Illuminationist thought and for superficially addressing Suhrawardî's ontological framework. He argued that al-Dawwânî's analysis lacked depth, particularly in relation to al-Suhrawardî's abstract treatment of existence. Thus, Kemalpaşazâde concluded that al-Dawwânî's synthesis was shallow, offering a superficial view of the quiddity-existence relationship.

Keywords

Logic, Metaphysics, Kemalpaşazâde, Dawwânî, Existence, Quiddity, Philosophy of Illumination (Ishrâq), Suhrawardî.

Citation

Şımşat, Mahmut. "Problems of Quiddity arising from the Illuminationist and Peripatetic Synthesis: An Analysis on Kemalpaşazâde and Dawwânî". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 7/2 (December 2024), 217-253.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1571565>

Date of Submission	22.08.2024
Date of Acceptance	09.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work
licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

İslam düşüncesinde mâhiyet teorisi hem metafizik hem de kelâm açısından temel bir mesele olarak önem arz etmektedir. Bu teori, varlık ve mâhiyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken İslam düşüncesinin ontolojik ve epistemolojik tartışmalarında merkezi bir konum edinmiştir. Tarihsel olarak mâhiyet teorisinin temelleri, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) varlık-mâhiyet ayrımı üzerine geliştirdiği düşüncelerle atılmıştır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu teoriyi sistemleştirerek metafizik ve kelâm disiplinlerinde umûr-ı âmme başlığı altında bağımsız bir konu haline getirmiştir. Râzî sonrası dönemde mâhiyet ve varlık, metafiziğin temel meseleleri arasında yer almış ve bu iki kavram dönemin düşünce dünyasında derinlemesine ele alınmıştır.

Nasreddin et-Tûsî (ö. 672/1274), *Tecrîdu'l-İtikâd* eserinde İbn Sînâ'nın varlık ve mâhiyet ayrımını temel alarak varlığın mâhiyete nasıl iliştiğini yeniden ele alır. Ona göre mâhiyet, kendi başına varlığı gerektirmez; varlık, mâhiyete sonradan eklenen bir arazdır. Tûsî, bu ilişkiyi açıklarken varlığın mâhiyetin tanımını aşan bir hakikat olduğunu ve bu nedenle mâhiyetin ancak varlıkla birlikte gerçeklik kazandığını vurgular. Tûsî, İbn Sînâ'nın ayrımını epistemolojik bir çerçevede sunar ve varlığın mâhiyete ziyâde olduğunu kavramsal bir gerçeklik üzerinden açıklar. Tûsî, *Tecrîdu'l-Akaid* eserinin "Umûru Âmme" kısmında ise meseleleri varlık-yokluk, nedensellik ve cevher-araz ilişkisi bağlamında temel metafizik kavramlar üzerinden ele alır. Tûsî, bu eserde ise İbn Sînâ'nın metafizik anlayışını ortaya koymaktadır. Daha sonra Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Nasreddin et-Tûsî'nin *Tecrîdu'l-Akaid* eserine bir şerh yazarak bu açıklamaları derinleştirir. Celâlüddin ed-Devvânî (ö. 908/1502) ise bu geleneğe bir haşiye yazarak dâhil olur.

Bu tartışma, özellikle Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) ve Devvânî gibi düşünürlerin, Râzî sonrası dönemde geliştirdiği perspektiflerin Osmanlı ilim dünyasında tevarüs edilmesiyle devam etmiştir. Osmanlı düşüncesi, Meşşâî felsefe, kelâm ve tasavvuf bağlamında bu tartışmaları sürdürerek mâhiyet ve varlık ilişkisini ele almıştır. Osmanlı düşünürleri, bu geleneği benimseyerek mâhiyetin varlıkla ilişkisini ve bunun ontolojik boyutlarını tartışmış, özellikle metafiziksel kavramlar

üzerinden bu ilişkilerin detaylarını irdelemişlerdir. Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), bu geleneğe eleştirel bir bakış açısını sunmuş ve Cürcânî ile Devvânî'nin mâhiyet ve varlık ilişkisine dair ortaya koyduğu açıklamalarda gördüğü sorunları tespit ederek bu meseleyi daha kapsamlı ve sistematik bir çerçevede yeniden değerlendirmiştir.

Çalışmamızın ana konusunu Devvânî'nin görüşlerine Kemalpaşazâde'nin getirdiği eleştiriler oluşturmaktadır. Kemalpaşazâde, Devvânî'yi Meşşâî ve İshrâkî düşüncelerin ayrımlarını gözetmeden İshrâkî öğretiyi öncelmesi ve Meşşâî düşünceye yönelik eleştirilerinde gösterdiği titizliği İshrâkî düşünceye uygulamaması nedeniyle eleştirmiştir. Devvânî'nin mantık, varlık teorisi ve bilgi teorisine Kemalpaşazâde tarafından getirilen bazı eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler, Kemalpaşazâde'nin farklı risalelerinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bizler varlığın mâhiyete ziyâdeliği meselesindeki eleştirilere yoğunlaşacağız. Kemalpaşazâde'nin problemle ilgili risalesine bağlı olarak ifade edilebilecek olan alt problemler ise şu şekildedir; Varlığın mâhiyete arız olması, bir cisme ilişen nitelik gibi midir? Zihnî varlığın kabulüyle teselsül probleminden kurtulabilir miyiz? Mutlak varlıkla nitelenme nasıl gelişmektedir? Mâhiyetin kendineliliği yani nef's-ül-emr'de bulunuşu, zihin ve dış dünya dışında bir yerde varlık kazandığı anlamına mı gelir?

Çalışmanın temel kaynağını, Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi Ziyâdetü'l-Vücûd 'Ale'l-Mâhiye* (Varlığın Mâhiyete Ziyâde Olması)¹ risalesi oluşturmaktadır. Bu risalede Kemalpaşazâde, İshrâkî düşüncede ortaya çıkabilecek sorunlara dikkat çekmiş ve Devvânî'nin sentezci yaklaşımını yöntemsel açıdan eleştirmektedir. Ayrıca risalede alıntı yapılan düşünürlerin eserleri de incelemede dikkate alınmıştır. Bu bağlamda İshrâkî düşünceye ilişkin açıklamalar için Şihabüddin Sühreverdî el-Maktûl'ün (ö. 587/1191) *Hikmetü'l-İshrâkî*² ve *Kitâbü'l-Meşâri ve'l-Mutarahât*³ adlı eserleri, Nasîreddîn Tûsî'nin *Tecrîdü'l-Akâid*'i, Ali Kuşçu'nun bu esere yazdığı *Şerhu Tegrîdü'l-Akâid*'i,

¹ Kemalpaşazâde, "Risâle fi ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye", *Mecmû'ü Resâilü'l-'allâmeti İbn Kemal Başa*, ed. Hamza el-Bekri (İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 2018), 6/13-49.

² Sühreverdî el-Maktûl, *Hikmetü'l-İshrâkî*, çev. Eyüp Bekiryazıcı - Üsmetullah Sami (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015).

³ Şihabüddin es-Sühreverdî, "Kitâbü'l-Meşâri ve'l-Mutarahât", *Mevsû'atu Müsannefâtî's-Sühreverdî*, ed. Muhsin Akir (Beyrut-Lübnan: Dâr Ravâfed, 2018), 179-417.

Devvânî'nin bu şerhe yazdığı haşiyesi⁴ ve *Risâletü'z-Zevrâ*⁵ adlı eseri temel başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada varlığın mâhiyete ziyâdeliği meselesinde Devvânî'ye getirilen eleştiriler incelenerek Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye*, Ali Kuşçu'nun *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid* eseri ve Devvânî'nin bu esere yazdığı haşiyeleri temel alınarak analiz yapılacaktır. Kemalpaşazâde'nin söz konusu eserleri temel alarak yaptığı analizler, bu çalışmada belirtilen yöntemin tercih edilmesinin temel gerekçesidir.

Kemalpaşazâde, varlığın mâhiyete ziyâdeliği hususunda Devvânî'ye ait açıklamaların, Tûsî'nin görüşleriyle örtüşmediği kanaatindedir. Kemalpaşazâde'ye göre Tûsî, felsefe ve kelam konularında orta yolu benimseyen açıklamalar yapmıştır. Ali Kuşçu, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid* eserinde, Devvânî ise bu esere yazdığı haşiyede Tûsî'nin görüşlerine eleştirel bir tutum sergilemektedirler. Kemalpaşazâde'nin *Şerhu Tecvîdü't-Tecrîd* risalesi Tûsî'nin görüşleri üzerinden gelişen tecrîd geleneğinde ona getirilen eleştirileri genel anlamda işleyen bağımsız bir eserdir.⁶ Kemalpaşazâde, bu eserin dışındaki birçok risalesinde Tûsî'nin görüşleriyle çelişen haksız eleştiriler olduğunu belirtir. Bu eleştirilerdeki hatalı yaklaşımları farklı boyutlarda açıklamaktadır. Ancak bu çalışmada Kemalpaşazâde'nin yalnızca *Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye* eseri ele alınacaktır.

Kemalpaşazâde, söz konusu risalesinde filozofların varlığın mâhiyete eklendiği düşüncesine ulaşmalarının temel nedeninin, onların varlık taksimlerine dayandığını belirtir. Ona göre eşyanın dıştaki somut varlığı ile zihindeki varlığı gibi ayrımlar, filozofların varlık-mâhiyet ayrımı ve mâhiyete varlığın eklendiği görüşüne varmalarını sağlamıştır. Mu'tezile'ye göre “sübût” kavramı, varlıktan

⁴ Ali Kuşçu - Celâleddîn ed-Devvânî, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid Tab'atun Muhakakatun Müzeyyeltun Bi'l-Hevâşî*, ed. Muhammed Hüseyin ez-Zârîf er-Rıdâî (Kum: Râid, 1973).

⁵ Celâleddîn ed-Devvânî, “*Risâletü'z-Zevrâ*”, *Seb'u Resâil lil-'allâme Celâleddîn Muhammed ed-Devvânî ve Mollâ İsmâil Havâcûi el-İşfehânî*, ed. Ahmed Toyserkânî (Tahran: Mîrâs Mektûb, 2002), 171-184.

⁶ Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, “*Risâle Şerhu Tecvîdü't-Tecrîd*”, *Mecmû'ü Resâilil-'allâmeti İbn Kemal Başa*, ed. Hamza el-Bekri (İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 2018), 7/325-352. Kemalpaşazâde'nin bu risalesiyle tecrîd geleneğinde bir yenilik arayışını inceleyen bir çalışma bulunmaktadır. bk. Ömer Mahir Alper - Yasin Apaydın, “Kemalpaşazâde'nin Tecrîd Eleştirisi ve Yeniden İnşası Olarak Tecvîdü't-Tecrîd: İnceleme ve Tenkitli Neşir”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2019), 81-131.

daha kapsamlıdır ve tahakkuk ile aynı anlamı taşır. Bu kavram, ma'dûm ve mevcûd için kullanılabilir. Filozoflara göre ma'dûm, dış dünyada var olmadığı için “şey” olarak kabul edilmez. Ancak Mu'tezile, ma'dûmu ikiye ayırır: Varlığı tamamen imkânsız mâhiyetler ve varlığı mümkün mâhiyetler. Varlığı mümkün olan mâhiyetler “sâbit” olarak adlandırılır. Onlara göre her sâbit mevcuttur, ancak her mevcûd sâbit değildir. Bu nedenle, varlık alanına henüz çıkmamış fakat var olma imkânına sahip olan mâhiyetler için sâbit kavramı kullanılır. Eş'arîlere göre bilginin konusu olan 'kendinde şey' cevherdir ve bu cevher bölünmezdir (cüz-i lâ yetecezâ). Cevherin varlıkla doğrudan bir ilişkisi yoktur, ancak Allah'ın arazlar yaratması ile anlam kazanır. Bazı kelimcılara göre ise zorunlu ve mümkün varlık için varlık tek bir hakikate sahiptir ve aralarındaki fark görecelidir. Her iki türde de varlık, mâhiyete eklenmiştir ve mâhiyetle vücûd birbirinden farklıdır. Kemalpaşazâde'ye göre bu orta yolu benimseyen kelimciler Eş'arî'nin eleştirilerinden kurtulamamışlardır. Çünkü Eş'arî'ye göre varlık, mâhiyetin aynısıdır. Kemalpaşazâde bu görüşlerini ve delillerini Seyyid şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) şerhu'l-Mevâkıf'ından almıştır. Cürçânî, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Mu'tezile'den Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 436/1044) “Varlık, zorunlu ve mümkünlerin hepsinde hakikatin [yani mâhiyetin] kendisidir.” görüşünü kabul ettiklerini belirtmektedir.⁷

Mâhiyetin varlık kazanma süreci ve dış dünyada varlığın mâhiyete gerçekten ilişen bir araz olup olmadığı konusu oldukça karmaşık ve tartışmalıdır. İbn Sînâ, mâhiyet ve vücûd ayırımına dayanarak varlığın mâhiyetin bir arazı olduğunu belirtmekte, bu açıklamalardaki teorik kapalılık ise konunun derinlemesine bir analiz ve sistematik incelemeyi gerektirmektedir. İbn Sînâ, varlığı sıklıkla mâhiyetin haricî bir sıfatı, gereği veya arazı olarak tanımlar. Bu görüşe göre varlık mâhiyete ilişen bir araz olarak kabul edilebilir. Ancak bazı düşünürler, bu görüşü mâhiyet ve varlık ayırımını sadece kavramsal bir düzlemde değerlendiren bir perspektif olarak eleştirir.⁸

⁷ İcî - Seyyid şerif Cürçânî, şerhu'l-Mevâkıf, çev. Ömer Türker (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 1/498.

⁸ Damien Janos, *Avicenna on the Ontology of Pure Quiddity* (Berlin/Boston: De Gruyter, 2020), 385.

İslam filozofları ve kelâmcıları arasında arâzın mâhiyeti ve onun cevherle ilişkisi hakkında tartışmalar yapılmıştır. Bazı İslam düşünürleri bu tartışmalardaki cevher ve araz açıklamalarını varlığın mâhiyete ilişmesi problemiyle ilişkilendirmişlerdir. Varlığın mâhiyete ilişmesi meselesi, İslam felsefesinde varlık ve mâhiyet arasındaki ontolojik ilişkiyi anlamaya yönelik bir çabadır. Bu ilişkiyi cevher ve arâz arasındaki ilişki üzerinden açıklamak mümkündür. Ancak bu açıklama sadece analogik bir benzerlik üzerinden gerçekleşebilir. Çünkü varlık-mâhiyet ilişkisi ontolojik bir mesele iken, cevher ve arâz ilişkisi varlık kategorilerine dairdir. Dolayısıyla cevher ve arâz bağlamında yapılan açıklamalar, varlık-mâhiyet meselesini doğrudan çözmekten ziyade anlaşılmasını kolaylaştıran bir yöntemdir.

Kemalpaşazâde'ye göre bu yöntemin, varlığın mâhiyete arız olması hususunda gerçek bir ilke belirleyip hata yapanlar bulunmaktadır. Devvânî ve Sühreverdî bunlardan biridir. Aslında Sühreverdî'nin İsrâk düşüncesinde İbn Sînâ'cı mâhiyet teorisindeki bazı yöntemler eleştirilmektedir. Kemalpaşazâde'ye göre Devvânî, Meşşâî düşünceyi eleştirirken İsrâkî düşüncenin kurucusu Sühreverdî'yle aynı çizgide sorgulamalar yapmamıştır. Soruları Meşşâî gibi sorarken açıklamalarında İsrâkî yöntemi esas almıştır. Yani kendince bir sentez üzerinden problemleri analiz etmektedir. Ancak Meşşâî düşünceyi doğru bir şekilde anlamadan İsrâkî düşünceyi savunma refleksi içerisine girmiştir. Kemalpaşazâde, Devvânî'nin meseleyi cevher-araz, zihnî varlık, mutlak mâhiyet gibi konularla ilişkili incelemesinde bazı yanlış yorumlarda bulunduğunu ifade eder. Kanaatimizce Kemalpaşazâde açısından Devvânî'nin üç temel problemi vardır:

- 1) Nazârî tartışmalardaki İbn Sînâ'cı Meşşâî kavramları ve izahları yanlış anlamıştır.
- 2) Tartışmalarda Meşşâî düşüncelerin eksikliklerine Şihâbüddîn Sühreverdî (ö. 632/1234) çizgisinde eleştiriler getirmektedir.
- 3) Meşşâî ve İsrâkî gelenekleri sentezleyerek açıklamalar yapmış; ancak İsrâkî düşüncede ortaya çıkabilecek problemleri analiz etmemiştir.

Günümüzdeki bazı akademik çalışmalar da Kemalpaşazâde'nin Devvânî'ye nispet ettiği sentezci yaklaşımı dile getirmektedir: Devvânî, felsefe ile dini uzlaştırma ve

felsefeye itibar kazandırma çabasıyla dikkat çeker. Genel olarak Devvânî, İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışına özel bir ilgi göstermiş, ayrıca Sühreverdî'nin İşrâk düşüncesi ve Tûsî'nin ahlâk felsefesinden etkilenmiştir. Meşşâî ve İşrâkî terminolojileri bir arada kullanarak sudûr nazariyesini bu iki ekolün yaklaşımlarını sentezleyen bir tutumla şekillendirmiştir.⁹ Kemalpaşazâde'ye göre bir düşünce ekolünün görüşlerini anlamak için o ekolün dayandığı temel ilke ve yöntemlere derinlemesine nüfuz etmek gereklidir. Bu nedenle Devvânî'yi Sühreverdî'nin görüşlerini yüzeysel ele aldığı ve meselelerin özüne inemediği gerekçesiyle eleştirir.¹⁰ Bu çalışmada Kemalpaşazâde'nin sadece varlık-mâhiyet ilişkisi bağlamında Devvânî'ye yönelik eleştirileri incelenmiştir.

Çalışmamızda açıklama, yorumlama ve eleştirel yöntemler kullanılmıştır. Devvânî'nin haşiyesinde zikredilenlerin Tûsî düşüncesiyle olan farklılıkları veya benzerliklerini görmek adına Tûsî ve Ali Kuşçu'nun görüşleri mukayese edilmiştir. Bu bağlamda zikredilen filozofları yönlendiren ilkeleri karşılaştırmak ve bu çerçevede metafizik tasavvurlarındaki farklılığı göstermeye çalışılacaktır. Bu farklılıklarda Kemalpaşazâde'nin eleştirileri ve yorumları dikkate alınmıştır. Devvânî'nin meselenin izahında kullandığı temel açıklamaların Osmanlı düşünce dünyasındaki izlerini Kemalpaşazâde eleştirileri üzerinden gözlemlemek esas alınmıştır.

Devvânî ve Sadruddîn Deştekî (ö. 903/1498) düşüncesinde vahdet-i vücûd düşüncesi ile Râzî geleneğinin etkisi bulunmaktadır. Bu etkinin Devvânî'nin Tûsî'ye eleştirel bir tavır takınmasındaki sebeplerden biri olduğu kanaatindeyiz. Ali Kuşçu'nun Tûsî'nin *Tecridü'l-itikâd*'ına yazdığı şerhindeki yorumlar Devvânî ve Deştekî arasında tartışmalara sebep olmuştur.¹¹ Osmanlı uleması bu tartışmalardaki açıklamaları tevarüs etmiştir. Özellikle de Osmanlı ilim dünyasında Devvânî'nin

⁹ bk. Mustafa Akman, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi* (Van: Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 361.

¹⁰ Mahmut Şımşat, *Kemalpaşazâde'nin Mâhiyet Teorisi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 298.

¹¹ Reza Pourjavady, "Jalâl al-Dîn al-Dawânî (d. 908/1502), Glosses on 'Alâ' al-Dîn al-Qûshjî's Commentary on Naşîr al-Dîn al-Çûsî's *Tajrid al-i'tiqâd*", *The Oxford Handbook Of Islamic Philosophy*, ed. Khaled El-Rouayheb - Sabine Schmidtke (New York: Oxford University Press, 2016), 418.

etkisinin daha büyük olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Kemalpaşazâde'nin Osmanlı uleması üzerinde ciddi bir etkisi olan Devvânî'ye getirdiği eleştiriler, kendi ilmi otoritesinin büyüklüğünü gösterme iddiası taşımaktadır. Bu sebeple Kemalpaşazâde'nin bu meydan okumasındaki gücünün ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Araştırmamızı önemli kılacağını düşündüğümüz bu iddia, düşünürlerin varlığın mâhiyete arız olması meselesindeki açıklamalarıyla sınırlı tutuldu. Bu bağlam içerisinde Kemalpaşazâde ve Devvânî'nin mâhiyet teorisindeki farklı yaklaşımlarına yoğunlaşıldı. Bu çalışmamız Devvânî'nin metafizik düşüncesinin Osmanlı ilim dünyasındaki birtakım izlerini göstermekle beraber Kemalpaşazâde'nin özgün görüşlerini anlamayı hedeflemektedir.

1. Varlığın Mâhiyete Arız Olması ile Bir Cisme İlişen Nitelik Arasındaki Fark

Kemalpaşazâde'ye göre İbn Sînâ'nın varlığın arız olması konusundaki ifadeleri Devvânî'nin varlığı diğer arazlar gibi nitelemesine sebep olmuştur. Kemalpaşazâde, İbn Sînâ'nın *Ta'likât* adlı eserinden bir alıntı yapar ve cevher-araz birikteliği ile varlığın arız olması arasındaki farkın nasıl anlaşılması gerektiğini açıklar:

“Arazların kendi özlerindeki (enfüs) varlığı cevherlerindeki (mevzû) varlığıdır. Ancak varlığın arazlığı bunun dışındadır. Çünkü arazların var olabilmek için varlığa ihtiyacı varken, varlığın var olabilmesi için başka bir varlığa ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bir cevherdeki varlığının, onun kendi varlığı olduğunu söylemek doğru değildir. Yani varlığın, beyazlığın varlığa sahip olması gibi kendisi dışında bir varlığa sahip olduğunu söyleyemeyiz. Varlığın dışındaki diğer arazlarda ise bunların bir cevherdeki varlığı, bu arazın varlığıdır.”¹²

Devvânî, İbn Sînâ'nın ifadelerinden varlığı cevherde var olan bir araz gibi düşündüğünü çıkarır. Ona göre bu yaklaşımda vücûd, diğer arazlar gibi cevheri niteleyen bir özellik olarak kabul edilir. Bu nedenle “cisim vardır” ve “cisim beyazdır” önermelerindeki yüklemeler özne için aynı anlamı taşır. Devvânî, arazların

¹² Kemalpaşazâde, “Risâle fi ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/17-18. İbn Sînâ'dan yapıldığı aktarılan alıntının birebir karşılığını *Ta'likât* eserinde bulamadık. Ancak arazların varlığının bir cevhere bağlı olduğunu, varlığın ise kendi başına bir hakikat olduğunu vurgulayan benzer ifadelere rastlamaktayız. İncelediğimiz *Ta'likât* eseri için bk. İbn Sînâ, *et-Ta'likât*, ed. Abdurrahmân Bedevî (Kum: Mektebetü'l-İlâmî'l-İslâmî, 1389), 65. Devvânî'nin eserinde böyle bir pasajın bulunup bulunmadığını belirleyemedik.

ancak “mevcud” olduklarında tanımlanabileceğini savunur. Ona göre siyahlık ancak var olduğu durumda gerçek anlamda siyahlık olur.¹³ Burada arazların bağımsız bir varlığa sahip olmayıp varlıklarını bir cevherle ilişkileri üzerinden kazandığı anlatılmaktadır. Ancak daha öncesinde varlık arazının mâhiyete ilişmesini, beyazlığın kar ve pamuğa ilişmesi gibi bir birliktelik ile açıklamaktadır.¹⁴ Kemalpaşazâde bu düşünceye katılmaz ve Devvânî'nin İbn Sînâ'yı yanlış anladığını belirtir. Kemalpaşazâde'ye göre İbn Sînâ'nın görüşü şu şekildedir: “İbn Sînâ, varlığın diğer niteliklerden (arazlardan) farklı olduğunu ifade eder. Diğer arazlar kendileri için değil, buldukları şeylerin varlığı aracılığıyla tanımlanır. Örneğin, bir şeyin beyazlığı o şeyin beyaz olmasıdır; beyazlığın kendisinin bağımsız bir varlığı yoktur. Ancak varlık bir araz olduğunda bu bir nesnenin (cevherin) varlığıdır. Bu varlık, kendi başına değil, ait olduğu cevher için vardır. Dolayısıyla varlığın bağımsız bir varlığı yoktur; sadece ait olduğu cevherin varlığı vardır.”¹⁵ Dolayısıyla dıştaki cevhere ilişkin araz, mevcut bir tözün yeni bir niteliğini ortaya koymaktadır. Varlığın bir cevhere ilişmesi ise cevherin dışta varlık kazanması demektir. Dışta varlığı o cevherden ayırabilmek mümkün değildir. Dıştaki cevher zaten genel varlık anlamının özelleşmesi demektir.

İbn Sînâ'nın yukarıdaki açıklaması, mâhiyetlerin varlık kazanmadan önce dış dünyada bağımsız bir varlığa sahip olup olmadığı sorusuna doğrudan bir cevap vermez. Ancak Kemalpaşazâde'ye göre yukarıdaki açıklamalara karşılık Devvânî tarafından gereksiz bir soru yöneltilmektedir: “Hâricî varlığın mâhiyet için nefsü'l-emr'deki sübûtu kabul edildiğinde varlığın mâhiyet için var olmasından önce dış dünyada mâhiyetin bir varlığı var mıdır, yok mudur?”¹⁶

Kemalpaşazâde, İbn Sînâ'nın bu açıklamalarıyla mâhiyetin varlık kazanmasından önce dış dünyada bir varlığı olup olmadığı sorusuna net bir cevap vermediğini belirtir. İbn Sînâ'ya göre varlığın araz olarak kabul edilmesi cevherin zıttı olan araz anlamında değil, sonradan meydana gelen (hâdis) anlamındadır. Yani

¹³ Devvânî, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid*, 112.

¹⁴ Devvânî, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid*, 111.

¹⁵ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/18.

¹⁶ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/18.

varlık arazı ortadan kalktığında o şey de yok olur. Özetle Kemalpaşazâde, İbn Sînâ'nın varlık ve mâhiyet ilişkisini açıklarken varlığın bir araz olduğunu, ancak bu niteliğin kendi başına değil, ait olduğu şey için var olduğunu vurgular. Kavramsal düzlemde farklı olan varlık ve mâhiyet, eşzamanlı olarak bir araya gelebildiğinden aralarında öncelik-sonralık ilişkisi yoktur. Bu durum, varlığın mâhiyetle birlikte aynı anda var olduğunu ve bağımsız bir varlık olmadığını gösterir. Eşzamanlı olarak bir araya gelen varlık ve mâhiyet İbn Sînâ'nın düşüncesine göre kavramsal düzlemde farklılaşmaktadır. Devvânî ise varlığın mâhiyete ilişme durumunu sadece dış dünyadaki nesnelere varlığı üzerinden açıklamayı sürdürmektedir.

Bu sorunun, Ali Kuşçu'nun Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) “cevher” ve “araz” tanımına getirdiği açıklamadan kaynaklandığını düşünüyoruz: Fahreddîn er-Râzî, cevheri “herhangi bir konuda bulunmayan mevcut”; arazı ise “herhangi bir konuda bulunan mevcut” olarak tanımlamıştır.¹⁷ Cevher tanımındaki “mevcut” ifadesi hem mümkün varlıkları hem arazları, hem hâdis hem de kadim varlıkları içine alır. Bu durum, Zorunlu Varlık'ın da tanımın bir parçası haline gelmesine yol açar. Ali Kuşçu ise bu soruna çözüm olarak “mevcut” ifadesini mâhiyete atfetmek gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre cevher, “dış dünyada bulunması itibariyle herhangi bir konuda bulunmayan mâhiyet” olarak tanımlanmalıdır.¹⁸ Bir yoruma göre bu tanımla Zorunlu Varlık'ın kapsam dışı bırakılabileceği söylenmiştir. Çünkü Zorunlu Varlık'ın mâhiyet ve varlık arasında bir ayrımı olmadığı belirtilmiş, böylece cevher tanımında ortaya çıkan problemin çözüldüğü ileri sürülmüştür.¹⁹ Devvânî'ye göre Kuşçu'nun mâhiyetin dışta bulunmakla kayıtlanmasına gerek yoktur. Çünkü mâhiyet, zihinde bulunduğu zaman da bir konuda değildir. Ayrıca varlığın mâhiyete zihinde arız olduğu kabul edildiğinde de bazı problemler bulunmaktadır.²⁰

Devvânî'nin zihnî varlıkla ilişkili yaklaşımlarına geçmeden önce onun cevher yorumunun, Sühreverdî düşüncesindeki konusu varlık içeren ve konusu varlık

¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fi ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabî'iyât*, ed. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî (Beirut: Dâru'l-Kütâbi'l-Arabî, 1990), 236.

¹⁸ Kuşçu, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid*, 131.

¹⁹ Mehmet Fatih Arslan, *Celâleddîn Devvânî'nin Varlık Felsefesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 88.

²⁰ Devvânî, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid*, 131.

içermeyen cevher ayırımına dayandığını söyleyebiliriz. Sühreverdî, mevcudun zâtı bakımından bir mahalde olmayan cevher şeklinde açıklanmasını kabul etmez. Hatta cevherin zâtı için veya araz gibi zâtı sebebiyle olan şeylere mevcut denilmez. Çünkü onun varlığı, zâtı dışında mevcut olan başka bir sebep dolayısıyladır.²¹ Bu nedenle Sühreverdî, mevzusu mevcudun kendisi olan ile mevzusu bunun dışında kalanlar arasında bir ayırım yapılması gerektiğini savunmaktadır. Aslında Sühreverdî'nin ontolojik anlayışında cismin madde ve suretten meydana geldiğini ileri süren Aristocu görüşler kabul edilmemektedir. Sühreverdî, cevher kavramını Aristoteles öncesi ve Aristoteles dönemiyle ilişkilendirerek açıklar. Aristoteles öncesi düşünürler cevheri bir 'mahal'de var olmayan şey olarak tanımlar. Aristoteles ise cevheri varlıkları mâhiyetinden bağımsız şekilde var olan şey olarak tanımlar. Sühreverdî'ye göre cevher, bir 'mahal'de bulunmaksızın var olan şeydir, araz ise bir 'mahal'de var olan şeydir. Araz, 'mahal'ine bağımlı olmayıp, iliştiği 'mahal'inden türemeyen şeydir, suret ise 'mahal'inden türeyen ve ondan ayrılamayan şeydir.²²

2. Zihnî Varlığın Kabulü ve Teselsül Problemi

Zihnî varlığı kabul eden filozoflara yöneltilen en önemli eleştiri şudur: Varlığın mâhiyete arız olması zihninde gerçekleşen bir şey ise bu durumda varlık mâhiyetin zihnindeki varlığına işiecektir. Buna göre hem mâhiyetin zihnî varlığı kabul edilecek hem de varlığın mâhiyete arız olması da zihinde gerçekleşirse mâhiyetin iki kez var olması gerekeceğinden teselsül zorunlu hale gelir. Devvânî, zihnî varlık kabul eden filozofların görüşlerine dayalı olarak teselsül problemine ilişkin çeşitli açıklamalar sunmaktadır. Ancak Kemalpaşazâde, bu açıklamaları eleştirmektedir. Devvânî, hâricî varlık konusunda herhangi bir uyumsuzluk bulunmadığını, ancak zihnî varlıkla ilgili bazı problemlerin ortaya çıkabileceğini ifade eder ve bu problemlerle ilgili şu şekilde bir açıklama getirir:

“Dersen ki: Bir şeyin sadece bir tek hâricî varlığı olur ama ister bir zihinde olsun ister çok sayıda zihinde olsun çok sayıda zihnî varlığı olabilir. Sorun, bir şeyin hâricî

²¹ Sühreverdî, “Kitabü'l-Meşâî ve'l-Mutarahât”, 196.

²² Sühreverdî, “Kitabü'l-Meşâî ve'l-Mutarahât”, 201-202.

varlığının çok olmasıdır, varlıklardaki teselsül değil. Bu sorun, zihinde ortaya çıkmaz, çünkü zihinde çokluk olabilir.

Derim ki: Bir şey zihnimizde mevcut olduğu zaman, kesinlikle onun bu durumda zihnimizde sadece bir varlığının olduğu söylendi. Zihnimizin bu varlıkla nitelenmesi, onun daha önceki bir varlıkla nitelenmiş olmasına dayandığında önceki varlık ya bizim zihnimizde bulunuyordu; bu daha önce geçtiği gibi doğrudan kendi iç tecrübemize (el-viddân) bakmakla geçersizdir veya başka bir zihinde bulunuyordu. Şimdi de tartışmayı bu başka zihin üzerine getiriyoruz.

Bu konunun daha geniş açıklaması şöyledir: Bir şey ya idrak eden bir zihinde ya da sonsuz sayıdaki zihinde sonsuz varlıklarla mevcut olur. Birincisi geçersizdir; çünkü biz kesinlikle biliyoruz ki bir şey bir zihinde mevcut olduğu zaman, onun bu anda bu zihinde sadece bir varlığı olur. Bu, bir şeyin hâricî varlığının çok sayıda olmamasından daha açık olmasa da ondan daha gizli değildir. İkincisi, var olan şeyler arasında sonsuz zihinlerin olmasını gerektirir. Belki de bunun geçersiz olduğu parantez içinde iddiası ortadan kalkar; çünkü varlıklar arasında bir sıralanma olsa bile sonsuz zihinler arasında asla bir sıralanma terettüp etmez. Fakat zihnî varlık intibâ'î ilme özgü olduğu zaman, sonsuz zihinlerin var olduğu iddiasının geçersizliğini göstermek için idrâkî sûretlerin sıralanması (terettüb) yeterli olur.”²³

Bu pasaja göre bir şeyin sadece bir hâricî varlığı olabilir. Bir zihin, bir şeyi idrak ettiğinde o şeyin yalnızca bir zihinsel varlığı bulunur. Eğer zihnimizin bir varlığı idrak etmesi, daha önce bir varlığı idrak etmiş olmayı gerektiriyorsa bu ikinci varlık ya bizim zihnimizde ya da başka bir zihinde mevcut olmalıdır. Kendi tecrübelerimize dayanarak ikinci varlığın bizim zihnimizde olmadığını kanıtlayabiliriz. Eğer ikinci varlık başka bir zihinde mevcutsa bu sonsuz sayıda zihnin var olduğu anlamına gelir. Sonsuz sayıda zihin kabul edilince bir mahalde birçok kez meydana gelme problemi ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla zihinsel varlıkların idrake özgü olduğunu ve zihnimizde sonsuz sayıda varlık olamayacağını kabul ettiğimizde sonsuz zihinlerin var olduğu iddiası kabul edilebilir. Sonsuz zihinler arasında terettüp olmayacağı da kabul edilirse böyle bir teselsül probleminin çözülebileceğini göstermektedir. Kempashazāde, Devvânî'nin burada dile getirdiği iki çıkarımı eleştirir ve yanlış bulur. İlki, bir şeyin tek bir müdrikede (algılayanda) sonsuz varlık olarak

²³ Devvânî, *Şerhu Tecdûl-'Akâid*, 119.

bulunamayacağını belirtir. Çünkü tek bir müdrikede bulunan bir şey sadece tek bir varlığa sahiptir. İkincisi, bir şeyin sonsuz sayıdaki müdrikede sonsuz varlık olarak bulunması da doğru değildir. Çünkü bu durumun sonsuz sayıda zihnî varlığı gerektirir.

Doğrusu zihinlerdeki varlıklar arasında bir sıralama olabilir. Ancak bu kabul üzerinden zihinler arasında da böyle bir sıralamanın bulunduğunu söylemek zorlama bir yorumdur. Dolayısıyla Devvânî'nin ilk çıkarımının doğru olmadığını söylememiz mümkündür. Ayrıca zihinsel varlıkların sıralanması, algılar aracılığıyla elde edilen sûretler arasında bir düzenden ibarettir ve sonsuz bir sıralama düzeni yoktur. Zira bunların sonsuzluğu, bilginin imkânı açısından problem arz etmektedir. Dolayısıyla teselsülün yokluğu sayesinde bazı varlıklar hakkında konuşabilme imkânı elde ederiz. Dolayısıyla bu durum, Devvânî'nin ikinci görüşünün de isabetli olmadığını gösterir. Bu bağlamda zihinlerin sayısal olarak sınırlı olduğunu savunan Kemalpaşazâde'nin görüşü, doğru bir çözüm önerisi sunar. Kemalpaşazâde açısından sonsuz sayıda zihin fikri, sistematik olarak hatalıdır ve filozofların bu meseleye yaklaşımı doğru bir şekilde anlaşılmalıdır.

Kemalpaşazâde'ye göre mâhiyetin hem zihinde hem de dış dünyada var olması normaldir ve bu durum teselsül problemi yaratmaz. Asıl sorun, varlıkların tek bir alanda sonsuz şekilde sıralanmasıdır. Kemalpaşazâde, mâhiyetin iki kez var olmasının birinin zihinde diğerinin dış dünyada olması durumunda sorun olmadığını vurgular. Zihin, birçok varlığı barındırabilecek bir yapıya sahiptir, bu yüzden zihinsel çokluk kabul edilebilir. Devvânî'nin yorumundaki hata, bir şeyin tek bir zihinde sonsuz varlık olarak bulunamayacağı ve sonsuz zihinlerde sonsuz varlıkların bulunmasının sorun yaratmayacağı düşüncesidir. Kemalpaşazâde, asıl sorunun sonsuz zihinlerin varlığı değil, sonsuz zihinsel varlıkların bulunması olduğunu belirtir ve zihinsel varlıkların sıralanmasının da sorunlu olduğunu ileri sürer.²⁴

²⁴ Kemalpaşazâde, "Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye", 6/26. Meselenin ele alındığı başka çalışmalar için bkz. Şamil Öçal, *Kışladan Medreseye, Osmanlı Bilgini Kemalpaşazâde'nin Düşünce Dünyası* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 205-207; İbn Kemal Paşa, *Varlığın Mâhiyete Ziyâde Oluşu (Tahkik ve Değerlendirme)*, ed. Mehmet Aydın (Ankara: İlahiyât, 2016), 36-37.

Zihnî varlığı kabul eden filozoflar açısından asıl problemin zihnî varlıkların sonsuz bir şekilde sıralanmasında yattığını değerlendirmekteyiz. Filozofların görüşüne göre zihnî varlıkların bu şekilde sonsuz sıralanması, sonsuz zihinlerin varlığını zorunlu kılmamaktadır. Bu nedenle Devvânî'nin bu husustaki iddialarının geçerli olmadığını değerlendirmekteyiz. Devvânî'nin belirttiği gibi filozofların görüşleri, teselsül sorununu içeriyor gibi görünse de bu problemin oldukça basit bir şekilde çözülebilir. Zira filozoflara göre mâhiyet hem dış dünyada hem de zihinde iki farklı varlık alanında bulunur ve bu durum teselsülü gerektiren bir problem ortaya çıkarmaz. Bu bağlamda Kemalpaşazâde'nin görüşlerinin de bu tespitlerimizi desteklediğini görmekteyiz. Kemalpaşazâde'ye göre birincil mesele olan zihnî varlıkların sonsuz sıralanışından vazgeçilip sonsuz zihinlerin varlığına geçilmesi, onun nazarında gerekçesiz bir yaklaşımdır. Kemalpaşazâde, Devvânî'nin zihnî varlıkların sonsuz sıralanışından sonsuz zihinlerin varlığına geçişin mümkün olmadığını idrak edemediğini ve bu sebeple eleştirilerinin geçersiz olduğunu belirtir.²⁵ Ayrıca bu meselenin mutlak veya hâricî varlıkla ilgili olmadığını, doğrudan zihnî varlıkla bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. Ancak Devvânî'nin, zihnin zihindeki varlıkla nitelenmesine dair açıklamalarını mutlak varlık çerçevesinde ele almaya devam ettiğini gözlemlemekteyiz. Kemalpaşazâde'nin yaklaşımı ise bu sorunun asıl kaynağını daha isabetli bir şekilde tespit ettiğini göstermektedir.

3. Mutlak Varlıkla Nitelenme

Devvânî'nin mutlak varlık konusundaki açıklamalarına geçmeden önce Sühreverdî'nin varlık ve mevcut ayrımına dair değerlendirmelerine yer vermek faydalı olacaktır. Sühreverdî, varlık kavramını mevcut kavramından daha genel ve soyut bir anlamda ele alarak varlığın bağımsız veya bir cevherde gerçekleşen bir özellik olarak düşünülebileceğini belirtir. Bu ayrım, mutlak varlık ile diğer varlık türleri arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir temel sunar. Ayrıca Sühreverdî'nin analizleri Devvânî'nin mutlak varlık kavramını açıklarken dayandığı zeminle karşılaştırmalı bir bağlam oluşturulmasını sağlar.

²⁵ Kemalpaşazâde, "Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye", 6/26.

Sühreverdî, varlık ve mevcut kavramları arasındaki ayrımı derinlemesine ele alarak ontolojik bir analiz sunar. Ona göre varlık kavramı, cevherlikten daha genel bir anlam taşır ve cevher olan ya da olmayan her şeyi kapsar. Varlık ya bağımsız olarak bulunur ya da bir cevherde gerçekleşir. Eğer varlık bağımsız olarak ele alınırsa cevher gibi belirli kategorilere indirgenemez. Çünkü varlığın cevher ve cevher dışındaki diğer kategorilerle ilişkisi eşit düzeydedir. Ancak varlık bir cevherde bulunuyorsa bu durumda o cevherin bir özelliği olarak değerlendirilir. Sühreverdî, bu bağlamda mevcut kavramını da tartışır ve varlık ile mevcut arasındaki farkı vurgular. Mevcut, bir şeyin varlık kazanmış somut hali iken varlık daha genel ve soyut bir anlam taşır. Örneğin, siyahlık gibi bir kavram somut olarak mevcut olmayabilir, ancak yine de bir varlık olarak ele alınabilir.²⁶ Bu ayrım, varlık kavramının mevcut kavramından daha kapsamlı ve her şeye uygulanabilir olduğunu ortaya koyar. Böylece Sühreverdî, metafiziğinde varlık ve mevcut arasındaki bu ilişkiyi açıklığa kavuşturarak ontolojik sistemini temellendirir.

Devvânî ise mutlak varlıkla nitelenmenin nasıl gerçekleştiğini şu şekilde açıklar:

“Tartışma mutlak varlık ile nitelenmeye getirildiğinde yukarıda zikredilen cevabın verilemeyeceği söylenemez. Çünkü ‘mâhiyetin mutlak varlık ile nitelenmesi, mutlak varlığın bu nitelenmeden önce varlık ile nitelenmiş olmasına bağlıdır’ denmesi mümkün değildir. O halde mâhiyetin mutlak varlıkla nitelenmeden önce onunla bir ittisafının olması gerekir. Çünkü biz diyoruz ki mutlak ile ittisaf ya hâricî bir fert ya da zihnî bir fert dâhilinde olmaktadır. Bu yüzden mâhiyetin belli bir fertte mutlak [varlıkla] ile ittisafının, onun başka bir fertte mutlak [varlık] ile ittisafına bağlı olması gerekir. Bunun herhangi bir mahzuru yoktur.”²⁷

Devvânî’ye göre zihnî varlık hâricî varlıktan önce gelir. Çünkü varlığın mâhiyet için var olması, zihinde kavranılan bir şeydir. Devvânî, bu açıklamasıyla zihnî ve mutlak varlıkla ilgili sorunlardan kurtulmanın mümkün olduğunu savunur. Ancak Devvânî’nin açıklamaları zihnî ve hâricî varlıkla ilgili ortaya çıkan durumu ele almaktadır. Bu açıklamalar mâhiyetin mutlak varlıkla nitelenmesi durumu için bir

²⁶ Sühreverdî el-Maktûl, *Hikmetü'l-İshrâk*, 174-176.

²⁷ Kuşçu - Devvânî, *Şerhu Tecrîdu'l-'Akâid*, 119; Kemalpaşazâde, “Risâle fi ziyâdetü'l-vücûd ‘ale'l-mâhiye”, 6/26.

cevap oluşturmamaktadır. Bu sebeple Kemalpaşazâde, Devvânî'nin bu açıklamalarının geçersiz olduğunu belirtir. Kemalpaşazâde'ye göre bir şeyin mutlak varlıkla nitelenmesi, daha önce varlıkla nitelenmesine bağlı olamaz. Sorun mutlak varlıkla değil, zihnî varlıkla ilgilidir. Ayrıca Devvânî, başka bir eserinde yukarıdaki mutlak varlıkla ilgili açıklamalarını nakzeden açıklamalarda bulunmuştur. Kemalpaşazâde'ye göre Devvânî'nin çelişkili olduğunu gösteren diğer görüşleri şu şekildedir:

“Kelamcılar arasında kabul edilen yaygın görüşe göre bir şeyin başka bir şeyde sübût bulması, ikincisinin sübûtuna bağlıdır. O halde varlığın mâhiyette sübût bulması, varlığın kendi sübûtundan sonradır. Varlığın mâhiyet için var olması, zihinde gerçekleştiğinde zihnî varlığın hâricî varlıktan önce gelmesinde bir sakınca yoktur. Zihnî ve mutlak varlıkta bu öncelikten kaçınılamaz.”²⁸

Mâhiyetin mutlak varlıkla nitelenmesi ya dış dünyada ya da zihin dünyasında gerçekleşir. Mâhiyetin bir dışsal tekilde (ferd) mutlak varlıkla nitelenmesi, zihnî bir tekilin mutlak varlıkla nitelenmesine bağlıdır. Bu bağlamda mâhiyetin belli bir tekilde mutlak varlıkla nitelenmesi, başka bir tekildeki mutlak varlıkla nitelenmesine dayanır ki bu durumda herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Ayrıca mâhiyetin hâricî varlıkla nitelenmesi, zihnî varlıkla nitelenmeye dayanıyor olsa da bu da bir problem yaratmaz. Yani mâhiyetin mutlak ve hâricî varlıklarla nitelenmesinde bir sorun bulunmamaktadır. Sorun yalnızca zihnî varlıkla nitelenmesi konusundadır. Ancak Devvânî'nin aşağıdaki açıklamasına baktığımızda hâricî varlıkla ilgili bir problem de ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki:

“Mâhiyetin hâricî varlıkla nitelenmesinin zihnî varlıkla nitelenmesine dayanması, dışarıdaki ilk nedenlinin (el'ma'lûlü'l-evvel) varlığının yine dışarıdaki kendi varlığına dayanır. Çünkü bundan önce var olan bir zihin yoktur. Zihne gelince zihinde bulunan varlık bu varlığın dışarıda bulunan varlığına dayanır. Eğer dıştaki varlığı zihindeki varlığına dayanacak olursa dıştaki varlığın zihindeki varlığına bir aracıyla dayanması gerekir.”²⁹

²⁸ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/27. Devvânî'nin eserlerindeki yerini tespit edemedik.

²⁹ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/28.

Devvânî, buradaki problemin zihnî varlıkla ilgili olandan farklı olduğunu belirterek harici varlıkla ilgili ortaya çıkan sorunu çözmek için şu iddiayı öne sürmektedir:

“Bil ki bu cedelî bir sözdür. Dışarıda vücûd olarak adlandırılan bir şey bulunmaz, dışarıda var olan sadece mâhiyettir. Sonra akıl, dışarıda mâhiyet olarak bulunan bu şeyi tahayyül yoluyla soyutlayarak “vücûd” diye nitelendirmektedir. Vücûd dediğimiz şey dışarıdaki hüviyetin kendisinden başka bir şey değildir. Bu durum tıpkı “insanlık”ı “Zeyd’den ayırıp insanlığın Zeyd için var olan bir varlık olarak kabul edilmesi gibidir. Bu kabule rağmen gerçekte var olan Zeyd’in zâtından başkası değildir. İşte zihinde var olanları da buna benzetebilirsiniz.”³⁰

Kemalpaşazâde’ye göre Devvânî’nin bu açıklamaları sorunun çözümü için yeterli değildir. Çünkü bu açıklamalara göre varlık (vücûd), zâtan soyutlama yoluyla elde edilen zihnî bir kavramdır. Ancak hepsi de soyutlama yoluyla elde edilen zâta ait olan şeyler (zâtıyyât) ile varlık (vücûd) arasındaki fark nedir? Devvânî bu soruya şu şekilde cevap vermektedir:

“Zâta mensup olan şeylerin (zâtıyyât) zattan soyutlanması hususunda zâtın göz önüne alınması yeterlidir. Varlığın durumu bundan farklıdır. Çünkü varlığın zattan soyutlanması hususunda zâtın illetinin, eserlerinin ve diğer şeylerin de göz önüne alınması gerekir.”³¹

Burada Devvânî’nin çelişkili ifadeleri görülmektedir. Çünkü zâtın soyutlanması yoluyla elde edilen bu soyut kavramların zât için var olmaları mümkün değildir. Devvânî, yukarıdaki açıklamalarında varlığın (vücûd) ve zâta ait şeylerin gerçekte var olmadıklarını belirtmiştir. Devvânî’ye göre eğer soyutlanmış kavramların zât için var olmaları, arazların mahalli için var olmaları gibi bir var olma türüyse bu eleştiri doğrudur. Ancak zât için var olmalarından kasıt, tahayyül yoluyla zâtan bir tür soyutlanma veya zâtın bunları da içerdigi ise bu eleştiri kabul edilemez. Kemalpaşazâde’ye göre bu karmaşık çözümler Devvânî’nin iddia ettiği gibi sorunu çözmemektedir. Çünkü Devvânî, ilk açıklamasında varlığı aklın tahlil yoluyla

³⁰ Devvânî, *el-Hâşiyetü'l-kadîme ‘ale’ş-Şerhi’l-cedîd ‘ale’t-Tecrîd*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1438, vr. 15-16; Kemalpaşazâde, “Risâle fi ziyâdetü’l-vücûd ‘ale’l-mâhiye”, 6/28.

³¹ Kuşçu-ed-Devvânî, *Şerhu Tegrîdu’l-‘Akâid*, 120.

soyutladığını iddia ederek meseleyi Meşşâî filozoflar gibi ele almakta, ikinci açıklamasında ise varlık ile zâta ait şeyler arasında fark olduğunu belirterek işrâkî filozofların tarzına benzer cevaplar vermektedir. Bu nedenle Kemalpaşazâde, iki farklı görüşün birbiri üzerine inşa edilmesiyle varlık probleminin doğru bir şekilde incelenemeyeceğini düşünmektedir. Devvânî de *Şerhu Risâleti'z-Zevrâ* adlı eserinde bu durumu şöyle itiraf etmektedir:

“İşrâkî filozoflara göre mâhiyetler kendi zâtlarıyla fâilin eseridir. Yani fâil, ma'lûlün zâtının nedenidir. Sonra akıl, ma'lûlden [ma'lûl durumundaki mâhiyetten] vücûd'u soyutlar ve bu ma'lûlü [ma'lûl durumundaki mâhiyeti], vücûd olarak nitelendirir. Yoksa Meşşâî filozofların dediği gibi fâil, ma'lûlü [ma'lûl durumundaki mâhiyeti], vücûd denen bir anlam olarak nitelenir kılmış değildir.”³²

Kemalpaşazâde, bu açıklamaların ardından Devvânî'yi ağır bir şekilde eleştirmektedir. Devvânî'nin soruyu Meşşâî filozoflar gibi sorup, cevabı ise işrâkî filozoflara göre verdiğini, bu sebeple meseleleri birbirine karıştırdığını ve gelişigüzel çözümler sunarak saçmaladığını belirtmektedir.³³

4. Mâhiyetin Kendineliğinin Zihin ve Dış Dünyadaki Varlığından Farkı

Kemalpaşazâde daha sonra Devvânî'nin “varlığı düşünmeksizin mâhiyete itibar edilmesi gerekir” düşüncesini açıklarken ortaya çıkan problemlere yoğunlaşmaktadır. Devvânî *Şerhü'l-cedîd li't-tecrîd* eserine yazdığı haşiyede “*nefs'ül-emr*” hakkında farklı iddialarda bulunmaktadır ve şöyle demektedir:

“Bir şeyin başka bir şeyle nitelenmesi, *nefs'ül-emr* gibi bir varlık türünde gerçekleşmesi durumunda şunları söyleyebiliriz: Eğer varlığın [*nefs'ül-emr* varlığın] bu tür varlıkla nitelenmesinden sonra var olması zorunlu ise *nefs'ül-emr*'in *nefs'ül-emr*'de varlıkla nitelenmenin zarfı olmaması gerekir. Aksi takdirde bir şeyin kendinden önce gelmesi ya da teselsül gerekli olur. Eğer bu tür varlığın nitelenmeden sonraya kalması zorunlu değilse “hâricî varlıkla nitelenmenin hariçte gerçekleşmediği” şeklindeki delil tamamlanmamış olur. Bu iki ihtimalden kaçış yolu yoktur. Ancak şöyle bir şey söylenebilir: Nitenlenmenin zarfı olan varlık, niteleneni bu varlık sayesinde nitelikten ayırır. Mâhiyet ise nitelenmenin zarfı olan varlıktan,

³² Devvânî, “*Risâleti'z-Zevrâ*”, 206-207.

³³ Kemalpaşazâde, “*Risâle fi ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye*”, 6/30.

hâricî varlık sayesinde değil zihnî varlık sayesinde ayırt edilir. Fakat mâhiyetin nefs'ül-emr'de varlıktan ayrılması, mâhiyetin kendinde varlığına (nefs'ül-emr) göredir. Çünkü akıl, varlığı dikkate almaksızın mâhiyeti algılamaktadır. Dolayısıyla nefs'ül-emr'deki varlığından dolayı varlıktan (vücûd) ayrılan bir kendinde mâhiyet bulunmaktadır.”³⁴

Devvânî'nin yukarıdaki açıklamalarında mâhiyetin nefsü'l-emr'de varlıkla nitelenmesi durumunda “nefs'ül-emr” ve “mâhiyet” arasındaki ilişkilerin nasıl kavrandığı üzerinde durulmaktadır. Bu açıklamalara göre bir şeyin başka bir şeyle nitelenmesi nefs'ül-emr'de gerçekleşirse iki farklı problemin ortaya çıkma olasılığı vardır. Şöyle ki: 1) Bir şeyin nefsü'l-emr'de bir varlığa sahip olduğu kabul edilip daha sonra nefsü'l-emr'de varlıkla nitelendikten sonra var olması zorunlu kabul edilirse bir şeyin kendinden önce gelmesi ya da teselsül gerekliliği ortaya çıkar. 2) Eğer bir şeyin varlıkla nitelenmesi, nefsü'l-emr'de nitelenmeden sonraya kalması zorunlu değilse bu durum dış dünyada hâricî varlıkla nitelenmenin gerçek olmadığı veya gerçekleşmediği anlamına gelir. Devvânî, iki olasılıktan kaçış yolu olmadığı belirtir. Ancak bazı alternatifler sunmaktadır. Bu konudaki tartışmaların temeli varlık ve mâhiyetin birbirine göre konumlarına dayandığını düşünen Devvânî, yukarıdaki problemi çözmek için mâhiyetin üç varlık türüne göre durumundan ve bunlar arasındaki farklardan bahsetmektedir. Ancak bu açıklamalar Kemalpaşazâde tarafından eleştirilmektedir.

Kemalpaşazâde'nin bu açıklamalara getirdiği eleştirilerin doğru anlaşılabilmesi için Devvânî'nin yukarıda bahsettiği üç varlık türü ile mâhiyet arasındaki farkları açıklamamız gerekmektedir. Celâledîn Devvânî'ye göre mâhiyetin üç varlık türüne göre durumu şu şekildedir:

- I. Mâhiyet ve niteliği olan vücûd'un farkı: Mâhiyet kendisinin niteliği (*vasf*) olan varlıktan (*vücûd*) farklıdır. Çünkü mâhiyetin varlıkla nitelendirildiği ayrı bir varlık mahalli bulunmaktadır. Eğer mâhiyet niteliği olan varlıkla aynı olsaydı, mâhiyetin nitelenme (*ittisâf*) alanı olan bir varlıktan söz edemezdik.

³⁴ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/30.

- II. Mâhiyet ve varlıkla nitelenmesinin gerçekleştiği mahal olan vücûd'un farkı: Mâhiyet sadece kendi niteliği olan varlıktan (vücûd) değil, kendisiyle bu varlığın nitelendiği varlık mahallinden de farklıdır. Nitelenme mahalli olan bu varlıktan farklılığı ise hâricî değil zihnî varlığa dayanır.
- III. Mâhiyetin kendinde varlığı (nefs'ül-emr) ve vücûdun kendinde varlığının (nefs'ül-emr) farkı: Mâhiyet olarak mâhiyetin kendinde bir varlığı bulunmaktadır. Nitekim aklımız vücûdu göz ardı ederek mâhiyet olarak mâhiyeti algılayabilmektedir. Bu durum mâhiyetin kendinde varlıktan farklı olduğunu göstermektedir.³⁵

Kemalpaşazâde, Devvânî'nin üçüncü varlık türüne dair açıklamalarının yanlış olduğunu göstermek gerektiğini belirtmektedir. Kemalpaşazâde, üçüncü ayırmadaki "aklımız vücûdu göz ardı ederek mâhiyet olarak mâhiyeti algılayabilmektedir" açıklamasını kabul ediyor. Ancak "bu durum kendinde (yani nef's'ül-emrdeki) mâhiyetin kendinde varlıktan farklı olduğunu göstermektedir" düşüncesi doğru değildir. Çünkü bu açıklamalara göre hâricî ve zihnî varlık dışında tezahür yeri "kendinde varlık" (nefs'ül-emr) olan bir başka vücûdun daha kabul edilmesi gerekmektedir. Oysa bu varlık türü Devvânî'den önce hiçbir kimse tarafından savunulmamıştır. Kemalpaşazâde'ye göre öncelikle Devvânî'nin "mâhiyet, bu vücûd [yani mâhiyetin varlıkla nitelenme mahalli olan vücûd] dolayısıyla kendinde varlıktan ayrılır" sözüyle işaret ettiği "nitelenme mahalli olan vücûd"un ne olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Kemalpaşazâde'ye göre sözü edilen bu varlığın hâricî varlık olmadığı açıktır. Bu varlık, zihnî varlık da olamaz. Çünkü mâhiyet, zihnî varlık dolayısıyla zihnî varlıktan ve zihnî varlığın içerdiği kendinde varlıktan da ayrı değildir.

Kemalpaşazâde'ye göre mâhiyetin nef's'ül-emr'deki varlıktan farklılığı zihnî varlık çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada "zihnî varlığın içerdiği kendinde varlık (الوجود في نفس الأمر في ضمنه)" ifadesinin dikkate alınması gerekmektedir. Zira burada "kendinde varlık" kavramı, zihnî varlığın içinde değerlendirilmiştir. Devvânî'nin "mâhiyetin kendinde varlıktan farkı kendinde

³⁵ Devvânî'nin varlık-mâhiyet ayrımıyla ilgili açıklamaları için bk. Arslan, *Celâleddîn Devvânî'nin Varlık Felsefesi*, 215-216; Öçal, *Kışladan Medreseye*, 212.

varlık dolayısıyla” şeklindeki beyanı, bu farklılığın sebeplerini anlamada önem taşımaktadır. Peki bu ifadenin arka planında ne gibi mantıksal çıkarımlar yer almaktadır?

Devvânî'nin “çünkü akıl vücûdu göz ardı ederek mâhiyeti algılayabilmektedir” sözü, zihnî varlık ile kendinde varlık arasındaki ayrımı netleştirmektedir. Burada söz konusu olan varlık, hâricî bir varlık olsaydı ya da zihnî ya da hâricî varlıklardan herhangi biriyle ilişkilendirilseydi Devvânî'nin böyle bir açıklamaya ihtiyacı kalmazdı. Dolayısıyla mâhiyetin zihnî varlık ile kendinde varlık arasındaki fark, aklın bir çıkarımı ve varsayımı olarak anlaşılmalıdır.

Ancak bu mâhiyetin başka bir varlığının varlığını gerektirip gerektirmediği sorusu akla gelmektedir. Aksi takdirde mâhiyetin üç yönlü bir varlığa sahip olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkabilir ki bu da filozofların genel görüşü ile çelişmektedir.³⁶ Mâhiyetin bu şekilde anlaşılması hem zihnî varlık hem de kendinde varlık kavramlarının felsefi bağlamda daha iyi kavranmasına olanak tanıyacaktır. Bu durumda bu farklılıkların nasıl bir etki yarattığını ve felsefi tartışmalardaki yansımalarını daha detaylı incelemek gerekmektedir.

Devvânî, Ali Kuşçu'nun “Şerhi'l-cedîd 'ale't-Tecrîd” eserindeki mâhiyet tartışmalarına dair yazdığı haşiyede şöyle demektedir:

“Arazlardan soyutlama sebebiyle gerçekleşen nitelenmenin mahalli kendinde varlık değildir. Bu nitelenme sadece aklın varsayımdır. Varlığın mahallinin (zarfu'l-vücûdi), dış dünya veya zihin olması mümkündür. Böylece arazlardan soyutlanan bir şey, aklın varsayımına bağlı olarak hem dışarıda hem zihinde hem de aklın varsayımında bulunur.”³⁷

Kemalpaşazâde'ye göre Devvânî aklın varsayımının kendinde varlığın (nefsü'l-emr) bir görünümü olmadığını açıkça ifade etmektedir. Aklın varsayımına dayanan ayrılık, nefsü'l-emr'deki ayrılıkla örtüşmemektedir. Bununla birlikte Devvânî, Ali Kuşçu'nun ifadelerini yanlış anlamış ve ona iftira ederek “kendinde varlığın hâricî ve zihnî varlık alanlarıyla sınırlı olması” ilkesine aykırı olan çelişkili görüşler ortaya

³⁶ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/31.

³⁷ Devvânî, Şerhu Tegrîdu'l-'Akâid, 411.

koymuştur. Kemalpaşazâde, Ali Kuşçu'nun görüşlerine yönelik Devvânî'nin haşiyede yaptığı yorumların ayrıntısını şu şekilde sunar:

“Mâhiyet, akıl da bulunduğu bir sırada dış dünyadaki varlık ona arız olması mümkün değildir. Aksi takdirde mâhiyetin, varlık kendisiyle kâim olmadan önce var olması (mevcûd) gerekir. Bu sayede bilinmektedir ki mutlak varlık, mâhiyetin akılda bulunduğu esnada mâhiyete arız olmaz. Ancak mutlak varlık ve hâricî varlık mâhiyete dışarıda ve zihinde değil, nefsü'l-emr'de arız olur.”³⁸

Kemalpaşazâde, Devvânî'nin Ali Kuşçu'nun “varlık kendisiyle kâim olmadan önce mâhiyetin var olması gerekir” görüşüne verdiği yanıtı şu şekilde aktarır: Burada belirtilen gereklilik, mâhiyetin dışarıda var olmadan önce akılda bulunması anlamında bir zorunluluktur. Ali Kuşçu'nun kastettiği mâhiyetin dış dünyada var olmadan önce bazı formlar içinde mevcut olması gerektiğidir ki bu da ilk ma'lûllerin mâhiyetine işaret eder. Devvânî, bu bağlamda şu soruyu sorar: Eğer mutlak varlık ve hâricî varlık hem akılda hem de dış dünyada mâhiyete arız olmuyorsa kendinde varlık da hâricî ve zihnî varlık alanlarıyla sınırlıysa bu iki varlık nefsü'l-emr'de mâhiyete nasıl arız olabilmektedir?³⁹ Bu soru mâhiyetin varlık ile olan ilişkisini ve akıl düzlemindeki algısını sorgulamaktadır. Kemalpaşazâde, bu soruyu Ali Kuşçu'nun yaklaşımını netleştirerek cevaplar.

Ona göre Ali Kuşçu'nun yukarıdaki açıklamalarını şöyle özetlemek mümkündür: “Dış dünya ile zihin, kendisine bağlı bir ferdin bulunmadığı nefsü'l-emr'in belirlendiği iki alandır (mazharâni linefsi'l-emri). Bu alanlardaki varlık, nefsü'l-emr'deki varlığın fertleri olarak değil; onun varlığını açığa çıkaran birer unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Kendinde varlık, dış dünya ve zihin olmaksızın varlık kazanmaktadır. Ancak tezahürü yalnızca bu iki alandan birinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kendinde varlığın hâricî ve zihnî varlık alanlarıyla sınırlı olduğu görüşüyle çelişmemektedir.”⁴⁰ Kemalpaşazâde, Devvânî'nin Ali Kuşçu'ya yönelttiği eleştirileri haksız bulmakta ve mâhiyetin tek bir varlık alanında iki kez var

³⁸ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/32-33.

³⁹ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/33.

⁴⁰ Kemalpaşazâde, “Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/33.

olmadığını, iki ayrı varlık alanında ayrı ayrı var olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu ifadelerin anlaşılır bir şekilde sunulması gerekmektedir.

Devvânî, mâhiyetin zihinde, dışarda ve nefsü'l-emr'de özellik (husûsiyyet) kazandığını ve bu yüzden de mâhiyetin üç kısım varlığa sahip olduğunu belirtmektedir. Devvânî'nin mâhiyetin üç farklı varlık alanına sahip olduğu iddiası çeşitli felsefi ve mantıksal gerekçelere dayandırılabilir. Öncelikle mâhiyetin çoklu algısını vurgulamak amacıyla farklı bağlamlarda değişik anlamlar kazanabileceğini savunabilir. Bu durum, Aristotelesçi ve İslam felsefesi geleneğinden etkilendiğini gösterirken varlık ile mâhiyet arasındaki ontolojik ayrımlara da işaret eder. Bilgi teorisi ve algı konularına dair sorgulamalar, mâhiyetin çok boyutlu ele alınmasına yol açarken dönemin felsefi tartışmalarına katılma arzusu da bu iddiaların arkasındaki motivasyonlardan biri olabilir. Sonuç olarak Devvânî'nin yaklaşımı hem felsefi derinlik arayışını hem de zihin, dış dünya ve nefsü'l-emr arasındaki etkileşimi anlamaya yönelik karmaşık bir düşünsel çerçeve oluşturur. Kemalpaşazâde'nin burada vurguladığı hata neden önemlidir?

Kemalpaşazâde'nin vurguladığı hata felsefi düşüncenin temel kavramlarından biri olan mâhiyetin anlaşılmasını doğrudan etkileyen kritik bir unsurdur. Devvânî'nin mâhiyeti üç farklı varlık alanına ayırması ontolojik bir karışıklığa yol açarak varlığın niteliği ve doğası hakkında yanıltıcı bir anlayışa sebep olabilir. Ayrıca bu eleştiri, o dönemdeki felsefi tartışmaların derinleşmesine katkı sağlarken mâhiyetin doğru anlaşılmasının varlık, bilgi ve algı gibi temel kavramların da doğru yorumlanmasına zemin hazırladığını gösterir. Bilimsel ve mantıksal açıdan sorgulanabilir olan Devvânî'nin iddiaları, düşünsel titizlik ve derinlik arayışını teşvik eden Kemalpaşazâde'nin eleştirisi ile daha sağlam bir temele oturur. Dolayısıyla bu hata felsefi düşüncenin gelişimi ve ontolojik anlayışın netliği açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kemalpaşazâde'ye göre Devvânî, mâhiyetin zihinde, dış dünyada ve nefsü'l-emr'de özellik (husûsiyyet) kazandığını belirtmekte ve bu nedenle mâhiyetin üç kısım varlığa sahip olduğunu savunmaktadır. Ancak Devvânî'nin varlığın mâhiyete arızını kısımlara ayırması bazı felsefi hatalara yol açmaktadır. Çünkü filozoflara göre varlığın mâhiyete arız oluşu yalnızca zihnî ve hâricî varlıkta ortaya çıkan özel bir

durumdur. Nefsü'l-emr'de mâhiyetin vücûdla nitelenmesinin (ittisâf) nasıl gerçekleştiği konusunda belirsizlikler söz konusudur. Vücûd ile mâhiyetin ittisafı nefsü'l-emr'de gerçekleştiğinde temel sorun nefsü'l-emr'in hâricî ve zihnî varlık dışında bir varlığının bulunduğu varsayılmasıdır. Bu durum, nefsü'l-emr'deki nitelenmenin bu varlık dolayısıyla gerçekleştiğinin zannedilmesine yol açar. Kemalpaşazâde, Devvânî'nin başkalarını taklit eden değil araştırmacı (muhakkik) bir düşünür olduğunu vurgulamakla birlikte bu konuda yeterince dikkatli olmadığını ve bu sebeple hataya düştüğünü ifade etmektedir.⁴¹ Bu hata felsefi düşüncenin derinliğini ve titizliğini etkileyen bir unsur olduğu için oldukça önemlidir. Zira bu tür hatalar mâhiyetin ve varlığın doğru anlaşılmasını engelleyerek felsefi tartışmaların sağlıklı bir zeminde ilerlemesini zorlaştırabilir.

Devvânî, nefsü'l-emrin nitelenme mahalli olarak kabul edilmesini reddeder ve bu durum üzerine kapsamlı bir analiz yapar. Ona göre mâhiyetin varlıkla nitelenmesi belirli bir varlığın varlığına dayanarak gerçekleşir. Burada asıl önemli olan nitelenmenin böyle bir varlık içinde gerçekleşmesi ve mâhiyetin bu varlık içerisinde vücûd araziyle karışmamış olarak algılanabilmesidir.

Mâhiyet, kendi varlığı açısından üç farklı bağlamda bulunabilir:

- i) Hâricî Varlık: Dış dünyada var olan nesnelere nitelenir.
- ii) Nefsü'l-Emr Varlığı: Varlığın zihinde veya gerçekliğin ötesinde soyut bir biçimde nitelenmesi.
- iii) Aklî Varlık: Zihinsel algı düzleminde düşüncelerle karışmış bir durumda var olur (mahlût).

Burada daha çok aklın mâhiyeti arazlardan bağımsız bir şekilde algılaması gerektiği açıklanmak istenmektedir. Bu ise mâhiyetin tüm arazlardan ve bu algılamasının kendisinden arınmış (mu'arrâtun) bir hale ulaşması ile mümkündür. Dolayısıyla varlıkla nitelenme imkânı taşıyan mâhiyet, varlık arazlardan tamamen

⁴¹ Kemalpaşazâde, "Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye", 6/34.

soyutlanmış bir varlık olmalıdır. Böylece nefsü'l-emr'de mâhiyetin varlık yönlerinden biri olarak tanımlanabilir.

Kemalpaşazâde, Devvânî'nin nefsü'l-emr'i nitelenme mahalli olarak reddetmesine karşı çıkarak mâhiyetin varlıkla nitelenme biçimini netleştirmeye çalışmaktadır. Devvânî, mâhiyetin arazlarla karışık bir halde algılanması gerektiğini savunurken mâhiyetin varlıkla nitelenmesinin nasıl olacağını sorgular. Ona göre mâhiyetin varlıkla ilişkisini anlamak için varlığın nitelenmesini sağlayan unsurların ne olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bu noktada Kemalpaşazâde mâhiyetin hâricî varlık, nefsü'l-emr varlık ve aklî varlık gibi üç farklı düzlemde karışmış bir halde bulunabileceğini ifade eder. Ancak aklın mâhiyeti arazlarla karışmamış bir şekilde algılanması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda mâhiyetin tüm arazlardan ve bu algılamının kendisinden arınmış bir durumunun (mu'arrâtun) söz konusu olması gerektiğini savunur.

Kemalpaşazâde, Devvânî'nin mâhiyetin arazlardan soyutlanmış olarak algılanması gerektiği görüşünü eleştirirken bu durumun gerçekte mümkün olmadığını ve nefsü'l-emr'in hâricî ve zihnî varlıkları kapsayan bir anlayışla tanımlanması gerektiğini öne sürmektedir. Devvânî, nefsü'l-emri yalnızca zihinsel ve dışsal varlık alanlarıyla sınırlı tutarken Kemalpaşazâde bu yaklaşımın mantıksal bir tutarsızlık taşıdığını belirtir. Mâhiyetin nefsü'l-emr'de kendine özgü bir varlık biçimine sahip olamayacağı düşüncesi mâhiyetin varlıkla olan ilişkisini derinlemesine sorgulamaktadır.

Bu tartışma varlığın nasıl algılandığı ve nitelenmenin gerçekteleştii düzlemleri sorgularken varlık ile mâhiyet arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemeyi gerektirmektedir. Devvânî'nin eleştirilerine yönelik yapılan bu açıklamalar varlık anlayışında mantıksal tutarsızlıklar ve anlam karmaşaları yaratarak felsefi düşünceye önemli katkılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konular hem klasik İslam felsefesi hem de genel olarak varlık felsefesi üzerine yapılan tartışmalar için zengin bir zemin sunmaktadır. Kemalpaşazâde'nin bu noktada yaptığı eleştiriler düşüncenin gelişiminde ve daha derin bir anlayışın oluşmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Devvânî'nin mâhiyetin arazlardan soyutlanmış bir şekilde algılanması gerektiğine dair görüşü Kemalpaşazâde tarafından eleştirilmektedir. Kemalpaşazâde, aklın mâhiyeti arazlardan bağımsız olarak algılayabildiğini varsaydığına mâhiyetin nefsü'l-emrde tamamen arazlardan soyutlanmış bir durumda olduğunu öne sürer. Ancak bu durumun gerçekte olana (li'l-vâki'i) uygun olmadığını savunur; çünkü mâhiyetin aslında arazlardan soyutlanmadığını belirtir. Mâhiyetin kendi gerçekliğine uygun olan durumunun bu tür bir soyutlamadan uzak olması gerektiğini vurgular. Aksi halde Zeyd'in belirli algılamalar çerçevesinde varlığı mümkün olmayacak ve insan olarak kabul edilmesi imkânsız hale gelecektir. Bu bağlamda mâhiyetin nefsü'l-emr'de kendine özgü bir varlık biçimine sahip olamayacağı sonucuna varır.⁴² Bu tartışmalar, felsefi bir soruya zemin hazırlar: Mâhiyetin algılanması ve nitelenmesi sürecinde arazlarla olan ilişkisi nasıl tanımlanmalıdır? Kemalpaşazâde'nin eleştirileri hem felsefi derinliği artırmakta hem de varlıkla mâhiyet arasındaki karmaşık ilişkiyi netleştirmektedir. Felsefi düşüncenin mantıksal tutarlılığını sorgularken aynı zamanda mâhiyetin gerçekliğine dair daha derin bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlar.

Kemalpaşazâde'ye göre nefsü'l-emr varlık, hem hâricî (dışsal) varlıkları hem de zihnî (zihinsel) varlıkları kapsayan mutlak bir varlıktır. Bu çerçevede mâhiyetin mutlak varlıkla nitelenmesi iki farklı düzlemde gerçekleşir: Dış dünyada ve zihin içerisinde. Mâhiyetin belli bir fertte mutlak varlıkla nitelenmesi başka bir fertte de benzer bir şekilde nitelenmesine dayanmaktadır. Bu süreçte mâhiyetin nitelenmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.⁴³ Dolayısıyla nefsü'l-emr ve mâhiyet arasındaki ilişki, varlığın özünü anlamada önemli bir temel sunar. Kemalpaşazâde, Ali Kuşçu'nun benzer bir çözüm önerisinde bulunduğunu belirtmekte ve Devvânî'nin bu bilgiyi bildiği hâlde neden bu konu üzerinde ısrarla durduğuna şaşırıldığını ifade etmektedir.

Kemalpaşazâde, Devvânî'yi eleştirirken İşrâkî düşünce çerçevesinde varlık-mâhiyet sorunlarını da ele almaktadır. Ona göre Meşşâî düşünceyi bir kenara bırakarak yukarıdaki problemlere İşrâkî yöntemi temel alarak cevap verilmesi

⁴² Kemalpaşazâde, "Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye", 6/36.

⁴³ Kemalpaşazâde, "Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye", 6/37.

halinde varlık-mâhiyet konusunda bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda İŖrâkî düşünceyle ilgili ele alınması gereken iki ana sorun bulunmaktadır. Analiz edilen iki problemin soru formatında Ŗu Ŗekilde ifade edebiliriz:

Birinci Problem: DıŖ dünyada var olan ilk varlığın (birinci ma'lûl) varlığı kendisine mi bağlıdır? (Lüzûmu tevakkufi vücûdî'l-ma'lûlî'l-evveli fi'l-harici 'alâ nefsihî)

İkinci Problem: Zihnî varlıklarda sonsuz teselsül gerekli midir? (Lüzûmu't-teselsüli fi'l-vücûdâtî'z-zihniyeti)

KemalpaŖazâde, birinci problem çerçevesinde mutlak varlık ile hâricî varlığın özdeŖ olduğunu savunan Fahreddîn Râzî'nin görüşlerini eleŖtirirken cevaplar sunmuŖtu. İkinci problemde ise zihnî varlıklarda sonsuz teselsülün varlığını reddederek bunun imkânsız olduğunu öne sürmektedir. Ona göre zihnî varlıkların sonsuz bir teselsül içinde olması algılanan sûretlerin de sonsuzluğunu zorunlu kılar. Ancak bu durum "tatbîk burhanı"na göre kabul edilemez. Bu bağlamda zihnî varlıkların sonsuz bir sıralanışının algıya dayalı olarak ortaya çıkan sûretlerin sonsuz sıralanışıyla ilişkilendirilemeyeceği ve böyle bir ilişkinin kurulsa bile ispat edilemeyeceği belirtilmektedir.⁴⁴ Buradaki yanlış düşüncenin (zihnî varlıklarda sonsuz teselsül fikri) sebepleri ise zihnî varlığın intibâ'î ilme özgü olduğu iddiası ve tüm varlıkların mâhiyetin ârazı olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki zihnî varlığın intibâ'î ilme özgü olduğu iddiası kanıtlanmış değildir. Dolayısıyla zihnî varlığın intibâ'î ilme özgü olmasının imkânsızlığı bu düşüncenin geçerliliğini zayıflatmaktadır.

KemalpaŖazâde'nin mevcut varlıkların yalnızca mâhiyetin ârazı olduğu ve bunlardan ayrı bir zorunlu varlığın varlığının gerekli olduğu vurgusu zihnî varlıklarda sonsuz teselsülün imkânsızlığına dair önceki delilleri desteklemekte ve bu iki problem arasındaki ontolojik bağı güçlendirmektedir. KemalpaŖazâde, mevcut varlıkların yalnızca mâhiyetin ârazı olduğunu ve bunlardan ayrı bir zorunlu varlığın varlığını kabul etmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü bu varlıklar sadece mâhiyetin bir yansımasıdır. "Bir Ŗeyin baŖka bir Ŗey için var olması kendisi için var

⁴⁴ İbn Kemal PaŖa, *Varlığın Mâhiyete Ziyâde OluŖu*, 51.

olan şeyin bir parçasıdır” (sübûtu şeyin li-şeyin fer’u süb’uti’l-müsbeti lehû) kuralına dayanarak bu varlıkları önceden var olan bir başka varlıkla ilişkilendirmek zorunludur. Bu zorunlu varlık, mevcut varlıkların kendileri değildir ve “eys”⁴⁵ olması hasebiyle diğer varlıklardan önce gelir. Bu nedenle diğer varlıklardan önce gelen bu varlık dışarıda tutulduğunda tüm varlıkların mâhiyete ârız olduğunu söylemek mümkün olmaz.⁴⁶ Bu durum önceki argümanlarla örtüşen bir ontolojik çerçeve sunar.

Kemalpaşazâde, önceki ifadelerinde tüm varlıkları mâhiyetin arazı olarak değerlendirmişken şimdi bu varlıkların mâhiyete ârız olduğunu söylemenin imkânsızlığını vurgulamaktadır. Bu durumda İshrâkîlere yöneltilen iki problemin çözümünde hangi yöntemi benimsediği veya hangi açıklamayı tercih ettiği kritik bir eleştiri noktasıdır. Kemalpaşazâde’nin yöntem ve görüşlerini şu sorular üzerinden netleştirebiliriz: Hâricî varlığın mâhiyet için sübût bulması ne şekilde bir görünüm yeri gerektirir? Nefs’ül-emr’de mâhiyetin hâricî varlıkla nitelenmesi için bilfiil bir görünüm yerinin var olması zorunlu mudur? Zihnî varlıklarda sonsuz teselsülün gerekliliği neden imkânsızdır? Aklın iltifatına dayanan nesnelere sonsuzluğu nasıl bir sınırlamaya tabi tutulmaktadır? Zuhûr eden şeylerin varlığı ile görünüm yeri arasındaki ilişki nedir ve bu ilişkide ne gibi kabiliyetler önemlidir?

Kemalpaşazâde, İshrâkîlere yöneltilen ilk problem olan dışarıda birinci ma’lûlün varlığının kendisine dayanması meselesine “Nefs’ül-emr’de mâhiyetin hâricî varlıkla nitelenmesi bilfiil bir görünüm yerinin var olmasını gerektirmez.” şeklinde bir çözüm sunmaktadır. Yani bir varlığın mâhiyet için sübût bulabilmesi için onun akli bir görünüm yeriyle bilfiil mevcut olması gerekmez. Bu durum yalnızca bir görünüm yerinin varlığıyla gösterilebilir. Hâricî varlığın mâhiyet için var olması durumunda onun kendisine tekaddümü de gereklidir. Ancak hâricî varlığın mâhiyet

⁴⁵ Daha önceden Kemalpaşazâde’nin “Leys ve Eys’in Anlamının İncelenmesine Dair Risâle”sinde geçen “eys” kavramının analizi yapılmıştı. Ancak konuyu anlamak adına kısaca değinmemiz gerekir. Kemalpaşazâde, ismi geçen risalede mümkün mâhiyetlerin, kendilerini önceleyen ve onlardan bağımsız bir varlık “eys” sayesinde varlık kazanabildiğini ifade etmektedir. Böylece varlık ve yokluğa eşit mesafede olan yani “leysiyyet”e sahip mümkün varlıklar, “eys” sayesinde eysiyyet veya varlık kazanmaktadır.

⁴⁶ Kemalpaşazâde, “Risâle fi ziyâdetü’l-vücûd ‘ale’l-mâhiye”, 6/38.

için varlığı zihinde de geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla burada varsayımsal oluşlarda (fi'l-ekvânî'l-i'tibârîyeti) teselsül problemini ortadan kaldırmak amacıyla bilfiil görünüm yerinin gerekliliğı reddedilmektedir.⁴⁷

Kemalpaşazâde'nin İşrakîlere yöneltilen ikinci problem olan zihnî varlıklarda sonsuz teselsülün gerekliliğı konusundaki çözümü ise şu şekildedir: Nefs'ül-emr'deki bir şeyin akılda ortaya çıkması aklın iltifatına ve itibarına dayanır. Aklın sonsuz bir iltifat ve itibar göstermesi mümkün olmadığına göre birbirlerinden bağımsız ve birbirine terettüp eden sonsuz şeylerin akılda bulunması imkânsızdır. Filozofların “zihni şeylerde teselsül caizdir” ifadesinin farklı bir yorumu olarak zihnî varlıklarda sonsuz bir varlık zincirinin yalnızca aklın bunlara tek tek iltifat etmesi durumunda geçerli olduğu ifade edilmektedir. Ancak akıl bu tür bir işlevi yerine getirecek güçte olmadığından akılda sonsuz teselsülün bilfiil gerçekleşmesi mümkün değildir. Kemalpaşazâde, sonsuz teselsülün imkânsız olarak kabul edilmesinin vehme dayalı bir yanlış değerlendirme olduğunu savunur. Zuhûr eden bir şeyin varlığı ancak görünüm yerinin mevcut olması durumunda ortaya çıkabilir. Ancak bazı durumlarda nefsü'l-emr'deki şeylerin görünüm yerinin varlığıyla zuhûr etmeyebileceğı de unutulmamalıdır. Bu nedenle zuhûr eden şeyin sadece zuhûr edebilecek bir kabiliyetinin olması yeterlidir; bilfiil zuhûr etmemesi görünüm yeri açısından bir kusur teşkil etmez.⁴⁸

Sonuç

Bu çalışmada Kemalpaşazâde'nin Devvânî'nin varlık ve mâhiyet konusundaki görüşlerine yönelik eleştirileri analiz edilmiştir. Kemalpaşazâde, filozofların varlık-mâhiyet ayırımına ulaşmalarının, eşyanın dıştaki somut varlığı ile zihindeki varlığı gibi varlık taksimlerine dayandığını belirtir. Bu bağlamda İbn Sînâ'nın varlığın araz olarak ele alınması görüşünün Devvânî tarafından yanlış yorumlandığını ve bu yanlış yorumun varlığın diğer niteliklerle aynı kategoride değerlendirilmesine yol açtığını savunur.

⁴⁷ Kemalpaşazâde, “Risâle fi ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/38-39.

⁴⁸ Kemalpaşazâde, “Risâle fi ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye”, 6/39-40.

Devvânî'nin, zihnî varlıkların sonsuzluğu ve bu bağlamda ortaya çıkan teselsül problemi üzerindeki çözüm önerileri de Kemalpaşazâde tarafından eleştirilmiştir. Kemalpaşazâde, Devvânî'nin zihnî varlık ve mutlak varlık konusundaki açıklamalarının birbiriyle çeliştiğini ve bu çelişkinin varlık probleminin doğru bir şekilde anlaşılmasını engellediğini ileri sürmektedir. Ayrıca Devvânî'nin mâhiyetin zihnî varlıkla olan ilişkisine yönelik açıklamalarının da tatmin edici olmadığını ve mâhiyetin mutlak varlıkla nitelenmesi sorununu çözmekte yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Kemalpaşazâde'nin eleştirileri Devvânî'nin varlık ve mâhiyet anlayışını yeniden değerlendirmemize imkân tanırken İslam felsefesinde bu iki önemli düşünür arasındaki tartışmanın varlık-mâhiyet ayrımı ve bu ayrımın ontolojik sonuçları açısından ne denli kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Kemalpaşazâde'nin görüşlerinin İslam felsefesi literatüründe varlık ve mâhiyet ilişkisi üzerine yapılan tartışmalara önemli bir katkı sunduğu söylenebilir.

Kemalpaşazâde'nin Devvânî'ye yönelik eleştirilerinde tespit edilen sonuç, Devvânî'nin Sühreverdî'nin düşüncesini yanlış anlamış olmasıdır. Kemalpaşazâde'ye göre Devvânî, Sühreverdî'nin ontolojik anlayışını tam olarak kavrayamamış ve bu nedenle varlık ile mevcut arasındaki ayrımı doğru bir şekilde incelememiştir. Sühreverdî, varlık kavramını mevcut kavramından daha genel ve soyut bir anlamda ele almıştır. Devvânî ise bu ayrımı yüzeysel bir şekilde Meşşâî ve İshrâkî gelenekleri birleştirmeye yönelik bir yaklaşımda değerlendirmiştir. Bu eksiklik Devvânî'nin hem Meşşâî kavramlarını doğru anlamaması hem de Sühreverdî'nin ontolojik yöntemini gerektiği gibi uygulamaması sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kemalpaşazâde, Devvânî'nin sentezci yaklaşımının derinlikten yoksun olduğunu ve varlık-mâhiyet ilişkisinde ortaya koyduğu çözümlerinin yüzeysel kaldığını belirtmektedir.

Kaynakça | References

- Akman, Mustafa. *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Alper, Ömer Mahir - Apaydın, Yasin. "Kemalpaşazâde'nin Tecrîd Eleştirisi ve Yeniden İnşası Olarak Tecvîdü't-Tecrîd: İnceleme ve Tenkitli Neşir". *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2019), 81-131.
- Arslan, Mehmet Fatih. *Celâleddîn Devvânî'nin Varlık Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Devvânî, Celâleddîn. "Risâletü'z-Zevrâ". *Seb'u Resâil lil-'allâme Celâleddîn Muhammed ed-Devvânî ve Mollâ İsmâil Havâcû el-İsfehânî*. ed. Ahmed Toyserkânî. 171-184. Tahran: Mîrâs Mektûb, 2002.
- İbn Kemal Paşa. *Varlığın Mâhiyete Ziyâde Oluşu (Tahkik ve Değerlendirme)*. ed. Mehmet Aydın. Ankara: İlâhiyât, 2. Basım, 2016.
- İbn Sînâ. *et-Ta'likât*. ed. Abdurrahmân Bedevî. Kum: Mektebetü'l-i'lâmî'l-İslâmî, 1389.
- İcî - Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2. Basım, 2022.
- Janos, Damien. *Avicenna on the Ontology of Pure Quiddity*. Berlin/Boston: De Gruyter, 2020.
- Kemalpaşazâde. "Risâle fî ziyâdetü'l-vücûd 'ale'l-mâhiye". *Mecmû'û Resâilil-'allâmeti İbn Kemal Başa*. ed. Hamza el-Bekri. 6/13-49. İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 1. Basım, 2018.
- Kemalpaşazâde. "Risâle Şerhu Tecvîdü't-Tecrîd". *Mecmû'û Resâilil-'allâmeti İbn Kemal Başa*. ed. Hamza el-Bekri. 7/325-352. İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 1. Basım, 2018.
- Kuşçu, Ali - Devvânî, Celâleddîn ed-. *Şerhu Tecrîdü'l-'Akâid Tab'atun Muhakakatun Müzeyyeltun Bi'l-Hevâşî*. ed. Muhammed Hüseyin ez-Zârîî er-Rıdâyî. 2 Cilt. Kum: Râid, 1973.
- Öçal, Şamil. *Kışladan Medreseye, Osmanlı Bilgini Kemalpaşazâde'nin Düşünce Dünyası*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Pourjavady, Reza. "Jalâl al-Dîn al-Dawânî (d. 908/1502), Glosses on 'Alâ' al-Dîn al-Qūshjî's Commentary on Naşir al-Dîn al-ṭūsî's Tajrid al-i'tiqād". *The Oxford Handbook Of Islamic Philosophy*. ed. Khaled El-Rouayheb - Sabine Schmidtke. New York: Oxford University Press, 2016.

- Râzî, Fahreddin. *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fi ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabî'iyât*. ed. Muhammed Mu'tasim Billah el-Bağdâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütâbi'l-Arabî, 1990.
- Sühreverdî, Şihabüddin. *Hikmetü'l-işrâk*. çev. Eyüp Bekiryazıcı - Üsmetullah Sami. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Sühreverdî, Şihabüddin. "Kitabü'l-Meşâri ve'l-Mutarahât". *Mevsû'atu Müsannefâtis'-Sühreverdî*. ed. Muhsin Akir. 179-417. Beyrut-Lübnan: Dâr Ravâfed, 1. Basım, 2018.
- Şımşat, Mahmut. *Kemalshazâde'nin Mâhiyet Teorisi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Tûsî, Nasîruddîn. *Tecrîdü'l-'akâ'id*. ed. Abbas Muhammed Hasan Süleyman. İskenderiye: Darü'l-Marifa el-Camiye, 1996.
- Tûsî, Nasîruddîn. *Tecrîdü'l-i'tikâd*. ed. Muhammed Cevad el-Hüseyni el-Celali. Kum: Mektebetü'l-E'lami'l-İslâmî, 1407.

E-ISSN 2645-9132

**Uluslararası Maverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve
Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu
17-18 Ekim 2024, Tirmiz/Özbekistan**

Musa EŞİT | <https://orcid.org/0000-0002-7100-2084> | musaesit@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Bu yazıda 17-18 Ekim 2024 tarihlerinde Özbekistan'ın Tirmiz şehrinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ) İlahiyat Fakültesi ile Özbekistan Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi'nin paydaşlığında ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) destekleriyle tertip edilen "Uluslararası Maverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî" başlıklı sempozyum tanıtılmaktadır. Türkiye, Özbekistan, Kırgızistan, Mısır, Hindistan, Katar ve Bangladeş'ten bilim insanları ve alimlerin katıldığı sempozyumda açılış oturumu yanında 4 oturumda toplam 62 tebliğ sunulmuştur. Ayrıca ilki Özbekistan'da gerçekleştirilen sempozyumun gelecek 4 yıl içerisinde 4 ayrı ülkede farklı üst başlıklarla gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslâmî Araştırmalar, Maverâünnehir, Tirmiz, İmam Tirmizî, Hakîm et-Tirmizî, Sempozyum.

Atıf Bilgisi

Eşit, Musa. "Uluslararası Maverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu, 17-18 Ekim 2024, Tirmiz/Özbekistan". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 255-268.

256 | Uluslararası Maverâünnehir'den Anadolu'ya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu

Geliş Tarihi	19.12.2024
Kabul Tarihi	25.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

**International Symposium on Islamic Scholars from Transoxiana to
Anatolia: Imām al-Tirmidhī and Hakīm al-Tirmidhī
October 17-18, 2024, Termez/Uzbekistan**

Musa EŞİT | <https://orcid.org/0000-0002-7100-2084> | musaesit@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Divinity,
Department of Hadith, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryem72>

Abstract

This review introduces the symposium titled “International Symposium on Islamic Scholars from Transoxiana to Anatolia: Imām al-Tirmidhī and Hakīm al-Tirmidhī” which was organized in Termez city of Uzbekistan on October 17-18, 2024 with the support of the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) in partnership with Ankara Yıldırım Beyazıt University (AYBU) Faculty of Islamic Sciences and Uzbekistan Imam Termizi International Research Center. Scholars from Türkiye, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Egypt, India, Qatar and Bangladesh participated in the symposium where a total of 62 papers were presented in 4 sessions besides the opening session. In addition, the symposium series, the first of which was held in Uzbekistan, is planned to be held in 4 different countries with different titles in the next 4 years.

Keywords

Islamic Studies, Transoxiana, Tirmidh, Imām al-Tirmidhī, Hakīm al-Tirmidhī, Symposium.

Citation

Eşit, Musa. “International Symposium on Islamic Scholars from Transoxiana to Anatolia: Imām al-Tirmidhī and Hakīm al-Tirmidhī, October 17-18, 2024, Termez/Uzbekistan”. *ULUM Journal of Religious Inquiries* 7/2 (December 2024), 255-268.

Date of Submission	19.12.2024
Date of Acceptance	25.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

“Uluslararası Maverâünnehir’den Anadoluya İslâm Âlimleri: İmam Tirmizî ve Hakīm et-Tirmizî” başlıklı sempozyum,¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ) İlahiyat Fakültesi ve Özbekistan Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi’nin paydaşlığında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nın (TİKA) destekleriyle 17-18 Ekim 2024 tarihlerinde Özbekistan’ın Tirmiz Şehrinde tertip edildi. Düzenleme kurulunda Türkiye’den AYBÜ adına başkan sıfatı ile Doç. Dr. Ferhat Gökçe; üye olarak ise Doç. Dr. Yüksel Salman ve Doç. Dr. Halil İbrahim Doğan; Özbekistan’dan Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi adına Dr. Corobek Çotmatov ve Dr. Sadullah Babahadjaev; Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi’nden Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov yer aldı.

Uluslararası hüviyette planlanan ve iki gün süren sempozyumda açılış oturumunun yanı sıra 5 oturumda yüz yüze ve online olarak toplam 62 tebliğ sunuldu. Türkiye, Özbekistan, Kırgızistan, Mısır, Hindistan, Katar ve Bangladeş’ten bilim insanları etkinliğe katıldı. Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi’nde 17 Ekim Perşembe günü saat 10.00’da başlayan açılış oturumu Özbekistan Cumhurbaşkanı Sn. Şevket Mirziyoyev’in katılımcılara gönderdiği mesaj ile başladı.

¹ Sempozyum üzerine Prof. Dr. Ahmet Yıldırım tarafından kaleme alınan yazı için bk. <https://www.insaniyet.net/yeni-ozbekistanin-ucuncu-ronesansinda-bilgi-solenleri/> (Erişim: 02.12.2024).

Sözlerine uluslararası bilimsel sempozyuma olan katkıları için katılımcı ve konukları tebrik ederek ve memnuniyetini dile getirerek başlayan Sn. Mirziyoyev, “Sizlerin örneğinde İslâm dünyasının gururu olan İmam Buhârî ve İmam Tirmizî gibi büyük alimlerimizin asil geleneklerinin haleflerini görüyoruz.” ifadelerini kullandı ve mesajını bitirirken “Özbekistan’ın önde gelen araştırma ve eğitim kurumlarının kapıları sizlere her zaman açıktır.”² dedi.

Ardından Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Müşaviri Dr. Muzaffer Kamilov, Surhanderya Valisi Uluğbek Kasimov, Özbekistan Cumhuriyeti Din Komisyonu Başkanı Sadık Taşboyev, Özbekistan Cumhuriyeti Müftüsü Şeyh Nurettin Haliknazar, Dünya Müslüman Alimler Birliği Başkanı Prof. Dr. Ali Muhyiddin Karadağ, Mısır Cumhuriyeti Müftüsü ve aynı zamanda Dünya Fetva Kurumları ve Heyetleri Genel Sekreterliği Başkanı Prof. Dr. Nazîr Muhammed Ayyâd, Hindistan Alimleri Derneği Başkanı Şeyh Erşed Medeni, Türkiye Diyanet İşleri Eski Başkanı ve İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez’in konuşmalarıyla açılış oturumu devam etti.

² Özbekistan Cumhurbaşkanı Sn. Şevket Mirziyoyev’in hitabının orijinali için bk. <https://president.uz/oz/lists/view/7625> (Erişim: 02.12.2024).

Görmez, bu oturumda “Sünen Sahibi Tirmizî ile Hâkim Tirmizî’nin Temsil Ettikleri İki Mekteb Arasındaki İlişkiyi Yeniden Kurmak”³ başlıklı tebliğini sundu. Görmez, sözlerine başlarken bu büyük alim topluluğunun ümmetin dört bir yanından bilim, hikmet ve irfan şehri olarak tavsif ettiği Tirmiz şehrine gelmesinden dolayı duyduğu mutluluğu dile getirdi. Kendisi İslâm ümmetinin ve İslâm medeniyetinin bir evladı olarak açılışta katılımcılara hitap eden Cumhurbaşkanı’nın mesajındaki saygı dolu dili çok beğendiğini, konuşmasından çok etkilendiğini belirtti ve teşekkür etti. Bildirisinde coğrafyayı okumanın üç farklı yolu olduğunu, bunların ilkinin siyaset; ikincisinin halklar; sonuncusunun ise ekonomi olduğunu, fakat bugünlerde Özbekistan’ın coğrafyayı okumanın dördüncü bir yolunu gösterdiğini, bunun ise bilim, hikmet ve bilgi üzerinden coğrafyanın okunması olduğunu söyledi. Tebliğinin devamında iki okul arasında barışı sağlamaya ihtiyaç olduğunu, bu okulların hadis ve tasavvuf ehlinin okulları olduğunu ekledi. Bu toplantıda ise iki Tirmizli alim olan İmam Tirmizî ve Hakīm et-Tirmizî üzerinden bu barışı sağlayabileceklerini ifade etti.

Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi ve Hadis Tarihi Derneği Başkanı Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar haziruna hitap etti. Konuşmasına tarihin en kadim medeniyet beşiklerinden birinde çok anlamlı bir buluşma gerçekleştirdiklerini vurgulayarak başlayan Özafşar, organizasyonda emeği geçenlere şükranlarını ilettili. “Horasan-Mâverâunnehir/Çay Ardı” coğrafyası denilince zihninde çağrışanları sıraladı ve buranın, İslâm’ın hem kol hem beyin ve hem de kalp gücünü temsil eden bereketli bir bilim, sanat, mimari, edebiyat ve kültür dünyası olduğunu dile getirdi. Devamında bölge tarihine değinen Özafşar, bu bölgeyi ele alan tarihi kaynaklara işaret etti. Horasan-Mâverâunnehir havzası ve hadis ilişkisini birçok alime atıfla kurdu. Konuşmasının önemli bir bölümünü ise İslâm coğrafyasının dilsel olarak sınıflandırılmasına ayırdı. Buna göre tarih ve coğrafyacıların İslâm dünyasını sınıflandırırken iki dil evrenine odaklandıkları, birincisinin ağırlıklı olarak Arapça ve lehçelerini konuşan bölgeler (Arabıyyü’l-

³ Prof. Dr. Mehmet Görmez’in açılış konuşması için bk. https://www.youtube.com/watch?v=JqBJ8_STEQg (Erişim: 04.12.2024).

lisan); diğerinin ise Arapça dışında muhtelif dilleri konuşan bölgeler (Rataniyyu'l-lisan) olduğunun üzerinde durdu. Ardından erken dönem ilim havzalarına ve Horasan-Mâverâünnehir'de milli dil bilincine temas eden Özafşar, sözlerine Özbekistan başta olmak üzere Çay Ardında ve civarında kıvılcımlanan ilim ateşinin gelecek yüzyılları ve modern çağları aydınlatacağına olan inancının tam olduğunu ifade ederek son verdi.

Tirmiz Devlet Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Abdulkadir Taşkulov'un konuşması ile devam eden oturum, Doç. Dr. Ferhat Gökçe'nin açılış konuşmaları ile sona erdi. Gökçe, konuşmasında bu organizasyonun gerçekleşmesine katkı sunan Türk İşbirliği Kooridnasyon Ajansı Başkanlığı'na, Uluslararası İmam Tirmizî İlmi Araştırmalar Merkezi idarecileri ve akademik kadrosuna, tebliğleriyle Türkiye, Özbekistan, Kırgızistan, Mısır, Hindistan, Katar ve Bangladeş'ten yüz yüze ve uzaktan bağlantıyla katılıp katkı sunan 100'ün üzerinde akademisyene teşekkür etti. İlim ile irfanın, hüküm ile hikmetin, zâhir ile bâtının birleştiği bir şehir olarak değerlendirdiği Tirmiz'de, İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî üzerine uluslararası düzeyde bu derece katılım sağlanan ilk ilmi toplantı olmasının önemine işaret etti. Benzer toplantıların diğer kardeş ülkelerle o ülkeye ait önemli konular üzerinde gerçekleştirilmesi yönünde proje dizisinin ilkinin Özbekistan'la başladığını ve bunu daha sonra devam ettirecek çalışmalarda bulunacaklarını ifade etti.

Açılış oturumunun tamamlanmasıyla 1, 2 ve 3. oturumlar ayrı salonlarda eşzamanlı olarak başladı. Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Ebu'r-Reyhân el-Bîrûnî Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nden Dr. İbrahim Osmanov'un modere ettiği "İmam Tirmizî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri" başlıklı 1. oturum 13 tebliğcinin katılımıyla Uluslararası İmam Tirmizî İlmi Araştırmalar Merkezi'nin 1 numaralı salonunda gerçekleştirildi. Sempozyum boyunca Türkçe, Özbekçe, Arapça ve İngilizce olarak sunulan tebliğlerin başlıkları burada Türkçe olarak tanıtılacaktır. Oturumdaki ilk tebliği Özbekistan İmam Buhari Araştırmalar Merkezi Müdürü Dr. Şavasil Ziyadof "Özbekistan'da Tirmizli Âlimler Üzerine İlmî ve Manevî Araştırmalar" başlığıyla sundu. Ardından Hindistan Dâru'l-Huda'l-İslâmiyye Üniversitesi'nden Bahauddin Muhammed Cemâluddîn en-Nedvî "İmam Tirmizî'nin

es-Sünen'inin Özellikleri"; Taşkent Menâr Câmii İmam Hatibi Dr. Rahmetullah Seyfettin "Büyük Bir Muhaddis İmam Tirmizî"; Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov "İmam Tirmizî'nin İslâm Düşüncesine Katkıları" başlıklı sunumlarını yaptı. Devamında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nden Doç. Dr. Muhammed Ali Asar sağlık nedenleriyle yüz yüze katılmadığı sempozyuma "Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî'nin Kader Tasavvuru" başlıklı tebliğinin özetini göndererek katkı sundu. Oturumda yine Özbekistan Hadis Medresesi Müdürü Dr. Berat Amanov'un "Arapça Temel Kaynaklarda Yer Alan Tirmizli Bazı Âlimlerin Biyografilerine Dair Etkileyici Bilgiler"; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hüseyin Akyüz'ün "Eserleri Üzerinden Tirmizî ve Dârimî'nin Hocalık-Talebelik İlişkisini Okumak"; Özbekistan İslâm Medeniyeti Merkezi İslâm Kültürünü Koruma Bölümü Başkanı Prof. Dr. Mirza Kencebek'in "İmam Tirmizî'nin Kitâbu'l-İlel'inin Özellikleri"; AYBÜ'den Prof. Dr. İlyas Canikli'nin "İmam Tirmizî'nin 'Şemail'indeki Peygamber Tasavvurunun Fizikî Yönü" ile Prof. Dr. Mustafa Özkan'ın "İmam-ı Tirmizî'nin Yaşadığı Dönemde Mâverâünnehir Coğrafyasında İlmî Hayat"; oturumun moderatörü Dr. İbrâhîm Osmânov'un "İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Örneğinde Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Rey Münasebetleri"; Ahi Evran Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sağlam'ın "Tirmizî'nin el-Câmi'us-Sahîh İsimli Eseri Bağlamında Muallak Hadis ve İsnadın Otoritesinin Göreceli Kaybı" ve son olarak Oş Devlet Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hilmi Karaağaç'ın "İmam Tirmizî'nin Sünen'inde İtikadi Esaslar" başlıklı sunumları yer aldı.

Hakîm et-Tirmizî'ye dair tebliğlere ayrılan "Hakîm et-Tirmizî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri" başlıklı 2. oturum Özbekistan Uluslararası İmâm Buhâri İlmî Araştırmalar Merkezi Dış İlişkiler Başkanı Dr. Şükrullah Ömer'in yönetiminde yine 13 tebliğcinin katılımıyla Tirmiz Oteli'nde gerçekleşti. İlk sunum AYBÜ'den Prof. Dr. Ahmet Yıldırım'ın "Hakîm et-Tirmizî'de Zühd-Kesb İlişkisi" başlıklı tebliğiydi. Devamında Mısır Ezher Üniversitesi Kahire Usûluddîn Fakültesi Akîde ve Felsefe Bölümü Başkanı Prof. Dr. Avvâd Mahmûd Avvâd "Hakîm et-Tirmizî'nin Nefis Mücâhedesindeki Yöntemi"; Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Prof. Dr. Salih Çift "Hakîm et-Tirmizî'nin Tasavvufî Düşünce Tarihindeki Belirleyici Rolü"; Ankara

Üniversitesi’nden Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar “Hakîm et-Tirmizî’de Hadis Yorumu ve Semantik Analiz Metodu”; Ezher Üniversitesi’nden Doç. Dr. Muhammed Abdulazîz Muhammed Meşal “Hakîm et-Tirmizî’de ‘Hikmet’ ve ‘Talîl’ Kavramları”; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’nden Doç. Dr. Mahmut Demir “Tassavvuf-Şia Etkileşiminde Hakîm et-Tirmizî Nerde Duruyor? Hakîm’in İmâmet-Velâyet Tasavvuru Çerçevesinde Şiî Düşünceden Etkilenmesinin İmkânı Üzerine Mülâhazalar”; AYBÜ’den Doç. Dr. Yüksel Salman “Hakîm et-Tirmizî’nin Makâsıd Anlayışı ‘İlelü’l İbâdât’ Adlı Eseri Işığında”; Süleyman Demirel Üniversitesi’nden Prof. Dr. Hatice Toksöz “Hakîm et-Tirmizî’nin Düşüncesinde Sevgi (el-Mehabbe)”; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi’nden Dr. Öğr. Üyesi Halil Şimşek “Tefsir Literatüründe Yeni Bir Kayıp Halkanın Keşfi: Hakîm et-Tirmizî ve Tefsiri”; Doç. Dr. Ferhat Gökçe “Klasik Arap Literatüründe İlk Otobiyografi Yazarlarından Birisi Olarak Hakîm et-Tirmizî”; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Doktora Öğrencisi Ahmet Hilal “Hakîm et-Tirmizî’nin Makâsıd Düşüncesi Üzerine Görüşler ve Değerlendirmeler” Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi’nden Dr. Corobek Cotmatov “Hakîm et-Tirmizî ve Mâverâünnehir Âlimlerinin “es-Sevâdu’l-A’zam” Kavramı ile ilgili Görüşleri” ve Marmara Üniversitesi’nden Arş. Gör. Zehra Demir “Hakîm et-Tirmizî’nin Kıssa Yorumculuğu: Dâvûd’un Hilâfeti Lokman’ın Hikmeti (Örneği)” başlıklı sunumlarını gerçekleştirdi.

Sempozyumun “İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî” başlıklı 3. oturumu her iki alimi konu alan yüz yüze ve online sunumları birlikte barındırması nedeniyle görece uzun bir oturuma dönüştü. Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi’nin 2 numaralı salonunda gerçekleşen ve toplam 28 tebliğin sunulduğu oturuma aynı zamanda “Hakîm et-Tirmizî’nin Kitâbu’n-Nevâdir İsimli Eserinin İstanbul Kütüphanelerindeki El Yazmaları” adlı ilk tebliğin de sahibi olan Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi Öğretim Üyesi Dr. Celaluddîn Mirzâyev başkanlık etti. Oturumda sırasıyla Oş Devlet Üniversitesi’nden Dr. Asilbek Abduganiev “Tirmizî’nin Câmîi Üzerine Hint Alt Kıtasında Yapılan Çalışmalar: ‘el-Kevkebü’d-Dürri alâ Câmîi’i’t-Tirmizî’ Adlı Eserin Metodolojik Açından İncelenmesi”; Uluslararası Özbekistan İslâm Akademisi’nden Doç. Dr. Daniar Muradov “Sünen-i Tirmizî’de Yer Alan Akide ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”; Diyanet İşleri

Başkanlığı Kütahya İl Müftülüğü'nden Dr. Aziz Gökçe “el-Câmi'i Bağlamında Tirmizî'nin İlmî Kişiliği”; Trakya Üniversitesi'nden Öğr. Gör. Dr. Enes Temel “Emsâlü'l-Kur'ân Türünün Doğuşu, Gelişimi ve Literatürde Konumlanması Üzerine Hakîm et-Tirmizî'nin Kitâbü'l-emsâl'i Bağlamında Bir Değerlendirme”; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Taha Orhan “Sülemî'nin Hakîm et-Tirmizî'si: Hayal mi, Gerçek mi?”; AYBÜ'den Doç. Dr. Aydın Kudat “Hakîm et-Tirmizî'ye Göre Zahiri İlim, Batını İlim Bağlamında Tefsir Yöntemi”; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Murat Bahar “Tirmizî'nin Tâbiûn Dönemi Re'y Tefsirine Yaklaşımı”; AYBÜ'den Doç. Dr. Kenan Özçelik “Ahmed b. Şeyh Tâcü'l-Ârifin'in Şemâil Tercümesi” ve Doç. Dr. Tahsin Yurttaş “Tirmizî'nin Eserlerinde Arap Şiirine Dair Rivayetler ve Değerlendirilmesi”; Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mutlu Gül “Hakîm et-Tirmizî'ye Ait el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne Adlı Eserin Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi”; Özbekistan Uluslararası İmam Mâturîdî İlmî Araştırmalar Merkezi'nden Arş. Gör. Zahidcân Abdullah “Tirmizî'nin Sünen'inde Ahkâm Hadislerini İnceleme Yöntemi”; Trakya Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Bilik “Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) Fikhî Hükümleri Ta'lîl Yöntemi” ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal Koca “Tirmizî'ye Yöneltilen İtirazlar-İbn Kesîr Örneği”; AYBÜ'den Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Candan “Hakîm et-Tirmizî'nin el-Furûk ve men'u't-terâdüf Adlı Eserinde Eşanlamlılık Olgusu”, Arş. Gör. Musa Eşit “Tirmizî'de Hadis ve Amel -İmam Şâfiî Referansları Özelinde-” ve Arş. Gör. Ahmet Şehit Tuna “Dua Ayetleri Bağlamında Hakîm Tirmizî'nin Nevâdiru'l-Usûl Adlı Eserinde İstişhad Metodu”; Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Hicret Karaduman “Bölgeler Arası Etkileşimin Tasavvufî Düşüncenin İnşasındaki Rolü: Hakîm et-Tirmizî ve Nişaburlu Sûfîler”; Uşak Üniversitesi'nden Arş. Gör. Dilek Öz “Hakîm Tirmizî'nin Beyânü'l-Fark İsimli Eserinde İdrak Araçlarının Derecelendirilmesi”; AYBÜ'den Arş. Gör. Sümeyye Aysu “Hakîm et-Tirmizî ve Yahya b. Sellam'ın Vücut ve Nezair İlmîne Dair Eserleri ve Mukayeseleri”; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nden Arş. Gör. Muhsin Düğeroğlu “İmam Tirmizî ve Delâilu'n-Nübüvve”; Düzce Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Hasan Küçükosman “Hakîm et-Tirmizî'nin Hadis Hocaları”; AYBÜ'den Arş. Gör. Hasan Selek “Hanefî Fıkıh Literatürüne el-Câmiu's-Sahîh'in Kaynaklık Değeri:

Mergînânî'nin el-Hidâye'sinde Tirmizî Rivayetleri” ve Prof. Dr. Mehmet Ünal “İmam Tirmizî'nin Camiu's-Sahih'inde Tefsir ve Kıraat Rivayetlerinin Tahlili”; Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bünyamin Erul “Hadislerdeki Meseller Özelinde İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Mukayesesi”; yine AYBÜ'den Prof. Dr. Halil Çiçek “İmam Tirmizî'nin Sünen'inde Tefsir Yöntemi” ve Prof. Dr. Ömer Yılmaz “Hakîm et-Tirmizî'nin es-Salâtu ve Makâsiduhâ İsimli Eseri Özelinde İbâdet-Makâsid İlişkisi”, son olarak Bangladeş'ten Ankara Üniversitesi Doktora Öğrencisi Md Mohibullah “İmam Tirmizî'nin Etkisini Keşfetmek: Bangladeş'teki Tirmizî Çalışmaları ve Değerlendirilmesi” başlıklı tebliğlerini sundu. Tebliğ sayısı diğerlerinden fazla olan bu oturumun bazı sunumları sempozyumun ikinci gününde gerçekleştirildi.

18 Ekim Cuma günü gerçekleşen “Tirmizli Âlimler” başlıklı 4. ve son oturum ise Tirmiz Devlet Üniversitesi'nde Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi'nden Dr. Kerâmuddincân Jamahmatov'un yöneticiliğinde saat 10.00'da başladı. Toplam 8 tebliğin bulunduğu oturumda ilk sunumu oturumun yöneticisi Dr. Kerâmuddincân Jamahmatov “Burhânuddîn Muhakkık-ı Tirmizî ile Sultan Veled Arasında Rûhî İlişkiler Bağlamında Bir İnceleme” başlığı ile yaptı. Ardından Dr. Şükrullah Ömerov “Orta Asya'da En Meşhur Muhaddisler”; Özbekistan İslâm Medeniyeti Araştırmaları Merkezi'nden Dr. Abdüşşükürcan Muradov “Hakîm et-Tirmizî'nin et-Teyşîr fi't-Tefsîr İsimli Eserinde Tasavvufi Bakış Açısı”; Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi'nden Dr. Server Saidov “Modern Dönemde Özbekistan'da İmam Tirmizî'nin Mirası Üzerine Araştırmalar”; Özbekistan İmam Mâturîdî İlmî Araştırmalar Merkezi Başkanı Dr. Zafer Fahrudînov “Muhammed Hakîm et-Tirmizî'nin Akâidle İlgili Görüşleri”; Uluslararası İmam Tirmizî İlmî Araştırmalar Merkezi'nden Arş. Gör. Fahrudînov Hudaynazarov “Hakîm et-Tirmizî'nin Tefsir İlmindeki İctihatları”, Arş. Gör. Muhyiddin Coroyev “Ömer Tirmizî'nin Kitâbu'l-İhlâs İsimli Eserinde İhlasın Vasfı ve Muhlislerin Dereceleri” ve son olarak Dr. Sadullah Baba Hoca “Sağânî'nin Meşâriku'l-Envar'ının Kaynakları” başlıklarıyla sunumlarını tamamladı.

Böylece iki günün ardından nihayete eren uluslararası sempozyum, çok sayıda disiplinden araştırmacının ele aldıkları konular etrafından farklı perspektifler ortaya koymalarına ve Maverâünnehir ilim geleneği araştırmalarına ciddi katkı sunmalarına fırsat tanıdı. İslâm coğrafyasının dört bir yanından gelen alim ve araştırmacıları bir araya getiren organizasyon gerek İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî gerekse Maverâünnehir'den diğer âlimler ve ortaya koydukları eserler üzerine yukarıda sadece başlıkları kaydedilebilen onlarca tebliğ ve konuşmanın bizzat Maverâünnehir'de gerçekleşmesini sağlayarak katılımcılar arasında ortak çalışma ve fikir üretme kültürünü de besledi. Yakın tarihlerde Taşkent ve Hive'de tertip edilen ilmi toplantılarla birlikte değerlendirildiğinde Tirmiz sempozyumu, Özbekistan'ın sahip olduğu kadim İslâm ilim geleneği mirası üzerine yeni ve yoğun bir keşif hareketine giriştiğini gözler önüne sermektedir. Nitekim Türkiye'den sempozyuma yüz yüze katılma amacıyla Özbekistan'a giden yaklaşık 30 kişilik heyetin bir üyesi olarak imkan bulduğumuz bir haftalık Tirmiz, Semerkant, Buhara ve Taşkent gezimiz boyunca kurulan üniversite ve araştırma enstitüleri ile restore edilerek ziyarete açılan medrese, camii, türbe ve müzeler başta olmak üzere paha biçilemez bilim, tarih ve kültür mirasını müşahade ettikten sonra Özbekistan'ın topyekun giriştiği bu hareketin İslâm ilim ve düşünce geleneği adına oldukça müspet sonuçları olacağı kanaatini edindik.

Bu yeniden keşif hareketine katkı sunmak adına ilki Özbekistan'da düzenlenen bu uluslararası sempozyum organizasyonunun Doç. Dr. Ferhat Gökçe başkanlığında 5 aşamalı bir seri haline getirilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda ikinci sempozyumun gelecek yıl Karahanlılara başkentlik yapan Özgen şehrinin yer aldığı Kırgızistan'ın Oş şehrinde Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile birlikte "İslâm İlim ve Kültür Tarihinde Karahanlılar Dönemi" başlığıyla, sonrakilerin ise sırasıyla Kazakistan, Azerbaycan ve sonuncusunun Türkiye'de gerçekleştirilmesi tasarlanmaktadır. Bu vesileyle Ferhat Gökçe Hocamızın şahsında organizasyon ekibi ve gerek ilmi gerekse maddi-manevi desteklerini esirgemeyen tüm katılımcı ve paydaşlara teşekkür eder, projenin tasarlandığı gibi muvaffakiyetle sonuçlandırılmasını dileriz.